

DUMNEZEU L NEȘTIUT

Psihoterapie
SI RELIGIE

VIKTOR E.
FRANKL

VIKTOR E.
FRANKL

DUMNEZEU L NEȘTIUT

Psihoterapie
SI RELIGIE

VIKTOR E.
FRANKL

VIKTOR E.
FRANKL

DUMNEZEUL NEȘTIUT

PSIHOTERAPIE
ȘI RELIGIE

PI

VIKTOR E.
FRANKL

VIKTOR E.
FRANKL

Colecție coordonată de
SIMONA REGHINTOVSKI

PPT
PSIHOLOGIA
PENTRU
TOȚI

DUMNEZ Z NEȘTIU T

W

Traducere
de
Brigida
I. E. și
RELIGIE

POT
PSICOLOGIA
PENTRU
TOȚI
Trei

VIKTOR E.
FRANKL

Editori

Silviu

Dragomir

Vasile Dem.

Zamfirescu

Director editorial

**Magdalena
Mărculescu**

redactArE

Victor Popescu

Design   și   ilustrație

copertă Andrei Gamart

Director producție

**Cristian   Claudiu
Coban**

Dtp

Crenguța Rontea

Corectură

**I
r
i
n**

a

M

u

**Ş
ă
t
o**

i

u

A

**n
d
r
e**

e

a

-

L

a

v

i

n

i

a

D

ã

d

â

r

**l
a
t**

Conținutul acestei lucrări
electronice este protejat
prin Copyright (drepturi de
autor), iar cartea este
destinată exclusiv utilizării
ei în scop privat pe
dispozitivul de citire pe
care a fost descărcată.
Orice altă utilizare,
incluzând împrumutul sau

schimbul, reproducerea
integrală sau parțială,
multiplicarea, închirierea,
punerea la dispoziția
publică, inclusiv prin
internet sau prin rețele de
calculatoare, stocarea
permanentă sau temporară
pe dispozitive sau sisteme
cu posibilitatea recuperării

informației, altele decât
cele pe care a fost
descărcată, revânzarea sub
orice formă sau prin orice
mijloc, fără consimțământul
editorului, sunt interzise.
Dreptul de folosință al
lucrării nu este
transferabil.

Drepturile de autor pentru
versiunea electronică în
formatele existente ale
acestei lucrări aparțin
persoanei juridice Editura
Trei SRL.

Titlul original: Der

unbewusste Gott.

Psychotherapie und

Religion Autor: Viktor E.

Frankl

Copyright © 1974 and
1988 by Kosel-Verlag, a
division of Penguin Random
House Verlagsgruppe
GmbH, München, Germany

**Copyright   ©
Editura   Trei,
2021   pentru
prezenta ediție**

O.P.

16,
Ghișe
ul 1,
C.P.
0490,

Bucu

reşti

Tel.:

+4

021

300

60 90

; Fax:

+4

0372

25 20

20 e-

mail:

[come](#)

[nzi@](#)

[editu](#)

[ratrei](#)

[.ro](#)

[www.](#)

[editu](#)

[ratrei](#)

[.ro](#)

I

S

B

N

(

p

r
i
n
t
)

:

9

7

8

-
6
0
6
-

4

0

-

1

2

3

7

-

1

I
S
B
N

(
e
p
u
b

)

:

9

7

8
6
0
6
4

0
1
8
9
7

**Cuvânt-
înainte la
a Șaptea
ediție în
limba
germană**

Cu excepția bibliografiei
care a fost actualizată, cea
de-a șaptea ediție a fost
extinsă cu o secțiune (v.
cap. 12, „Omul în căutarea
sensului ultim”), în cadrul
căreia este publicată
pentru prima oară
traducerea în germană a
unei conferințe ținute în

limba engleză, ce a avut loc
cu prilejul câștigării
Premiului Oskar Pfister din
partea Academiei
Americane de Psihiatrie, la
congresul anual din 1985

din Dallas, Texas¹. A fost pentru prima oară când acest premiu a fost acordat unui străin. Premiul poartă numele teologului elvețian Oskar Pfister, prieten și elev proeminent al lui Sigmund Freud. După cum se știe, cei doi au purtat o corespondență întinsă pe

câțiva ani de zile, care între
timp a fost publicată. (V.
Briefe 1909-1939, coord. de
E. Freud/H. Meng,
Frankfurt, 1981.)

Viena, mai 1988
Viktor E. Frankl

~~1~~ O variantă a acestui

Cuvânt-înainte la a treia ediție în limba germană

Această carte are la bază o
conferință pe care am
susținut-o în fața unui grup
~~text se regăsește si în~~

restrâns de persoane, la
invitația unui cerc în care s-
au reunit, la puțin timp
după al Doilea Război
Mondial, câțiva intelectuali
vienezi. În 1948, conferința
a fost publicată pentru
prima oară sub formă de
carte.

~~cartea mea~~ Logotherapie

Luând în considerare
timpul scurs de la prima
apariție, am acceptat cu
reticență propunerea
Editurii Kosel de a publica
o nouă ediție. Mi-a devenit
clar că nu mai puteam
subscrie în totalitate la
ceea ce am afirmat în prima
ediție a lucrării. „Sau poate
~~und~~ Existenzanalyse.

ar trebui să mă rușinez de
faptul că gândirea mea a
evoluat în mod considerabil
de atunci și până acum?”,
mă întreb în cuvântul-
înainte la ediția în limba
engleză.

Într-adevăr, în ediția de față
am adus câteva modificări

~~Texte~~ aus fünf

ușoare. Cu toate acestea,
Dumnezeul neștiut rămâne,
în opinia mea, cartea cea
mai bine structurată dintre
toate lucrările mele și
consider că ar fi fost păcat
să distrug structura bine
sistematizată a cărții,
intervenind cu tot felul de
adaosuri la textul inițial.
~~Jahrzehnten~~inten, anărută la

(Secțiunile 1-7.) Așa că am acceptat alternativa sugerată de editori și, dintr-o serie de publicații proprii ulterioare, am selecționat câteva materiale relevante pentru temele esențiale din Dumnezeuul neștiut, pe care le-am reunit sub forma unei ~~Editura~~ Piner, München.

părți suplimentare.
(Secțiunile 8-11.)

Logoterapia nu ar trebui
evaluată, în ceea ce
privește stadiul actual al
performanțelor ei, în mod
exclusiv pe baza lucrării de
față, ci și din prisma
anvergurii ei proprii.

~~1987.~~

Referințele de la sfârșitul cărții îi oferă cititorului posibilitatea să descopere nu doar câteva surse de literatură care descriu modul de aplicare al logoterapiei în domeniul interdisciplinar format din teologie și psihoterapie, ci și câteva lucrări axate pe

utilizarea ei clinică. În același timp, aceste lucrări abordează și unele chestiuni legate de tehnica terapeutică, de teoria motivației din perspectiva logoterapiei (este vorba despre conceptualizarea „voinței de sens”) – teorie ce a fost validată de curând

și din punct de vedere
empiric -, precum și de
problema sentimentului
lipsei de sens, aspect
devenit tot mai
predominant în prezent, în
fața acestei nevroze în
masă, care se propagă într-
un ritm tot mai accelerat,
nici o persoană onestă și

care pretinde că ia în serios
psihoterapia nu poate eluda
(astăzi, la fel de puțin ca
acum 25 de ani)
confruntarea acesteia cu
teologia.

Viena-

San
Diego,
ianuar
ie
1974

Viktor

E.

Frank

1

1

Esența analizei existențiale

***Ecce labia mea non
cohibui²***

De la Arthur Schnitzler ni
s-a transmis o vorbă care

spune că nu există cu
adevărat decât trei virtuți:
obiectivitatea, curajul și
sentimentul de
responsabilitate. Poate fi
tentant să-i atribuim
fiecăreia dintre aceste
virtuți câte una din școlile
de psihoterapie născute pe
tărâm vienez.

Este evident că virtutea
curajului corespunde
psihologiei individuale a lui
Alfred Adler. în definitiv,
această psihologie își
concepe metoda sa
terapeutică în ansamblul ei
ca nefiind altceva decât o
încercare de încurajare a
pacientului. Scopul acestei

încurajări îl reprezintă
depășirea sentimentelor de
inferioritate, pe care
psihologia adleriană le
consideră factorul
determinant, dacă nu chiar
exclusiv, pentru formarea
bolii.

în același fel, o altă virtute

dintre cele menționate, și
anume cea a obiectivității,
putem spune că i se
potrivește psihanalizei. Ce
altă virtute i- ar fi permis
lui Sigmund Freud să
privească, asemeni lui
Oedip, în ochii Sfinxului –
sufletul uman – și să-i
dezlege misterul, cu riscul

descoperirii a tot ceea ce
poate fi mai dureros și mai
neplăcut? Pe vremea sa, o
astfel de încercare
reprezenta ceva colosal, de
aceea realizarea sa a fost
una uriașă. Până în acel
moment, psihologia și în
special așa-numita
psihologie academică a

reușit să evite tot ceea ce
Freud a așezat în centrul
teoriei sale. Așa cum
anatomistul Julius Tandler
spunea în glumă despre
somatologia ce se predă în
învățământul liceal că era
„o anatomie din care era
exclus aparatul genital”,
tot astfel, Freud ar fi putut

spune că psihologia care se
preda în învățământul
academic era o psihologie
din care era exclus
libidinalul.

Pe de o parte, psihanaliza
i-a acordat obiectivității
respectul cuvenit, pe de
altă parte, însă, i-a picat
acesteia victimă, pentru că

obiectivitatea a condus în
cele din urmă la
obiectualizare, adică la
transformarea în obiect a
persoanei umane.
Psihanaliza privește
pacientul ca fiind dominat
de „mecanisme”, iar
terapeutul este, în viziunea
sa, o persoană care știe

cum să gestioneze aceste
mecanisme. El stăpânește
deci tehnica prin care
aceste mecanisme
dereglate pot fi reparate.

Cât cinism se ascunde în
spatele acestei interpretări
a psihoterapiei în termeni
de tehnică, de „psih-

tehnică"! însă întrebarea este: Oare nu tindem să-l percepem pe terapeut ca simplu tehnician doar atunci când l-am perceput în prealabil pe pacient, pe omul bolnav, ca pe o mașină? Căci doar un „om-mașină” ar avea nevoie de un „terapeut-tehnician”.

Dar cum a ajuns
psihanaliza la această
concepție tehnico-
mecanicistă? Așa cum am
menționat deja, această
doctrină poate fi înțeleasă
mai bine dacă luăm în
considerare epoca istorică
în care ea a apărut, însă nu
trebuie să ne limităm doar

la aceasta, ci trebuie să
ținem cont și de mediul
social din acele vremuri -
un mediu impregnat de
multă pudoare. Psihanaliza
a reprezentat o reacție la
tot acel context - o reacție
depășită astăzi, cel puțin în
unele privințe, dar care, la
drept vorbind, poate fi

considerată „reacționară”.
Pe de altă parte, Freud nu
a fost doar cineva care a
„reacționat” împotriva
timpului său, ci și cineva
care a transpus în acțiune
idei care pluteau în aerul
epocii sale. Pe vremea
când își construia teoria, el
se afla cu totul sub

influența psihologiei
asociaționiste, care
începea pe atunci să se
dezvolte și care mai târziu
a devenit un curent
dominant. Asociaționismul
a fost în mod absolut un
produs al naturalismului,
un fenomen ideologic de la
sfârșitul secolului al XIX-

lea și începutul secolului
XX. Acest lucru este
reflectat probabil cel mai
vizibil de cei doi piloni
fundamentali ai doctrinei
psihanalitice: atomismul
psihologic și teoria
energiei psihice³.

Psihanaliza privește

întregul ce formează
psihicul uman la nivel
atomist, adică fiind compus
din părți individuale, din
diverse pulsuni, care la
rândul lor sunt formate din
pulsuni parțiale, respectiv
din elemente pulsionale. În
acest fel, psihicul nu este
doar atomizat, ci este și

complet anatomizat:
analiza psihicului se
transformă, pas cu pas,
în anatomia sa.

Dar în acest fel,
psihicul sau mai exact
persoana umană este
oarecum distrusă în
întregul ei. Am putea

spune că psihanaliza
aproape că
„depersonalizează”
omul. În același timp,
ea personifică
instanțele individuale
din structura generală
a psihicului, instanțe
aflate adesea în conflict
unele cu altele, de

exemplu așa-numitul Se
ori „complexele”
asociative. Uneori,
acestea nu sunt doar
personificate
(transformate în
entități pseudo-
personale independente
și autonome), ci și
demonizate⁴

în acest fel, psihanaliza
deconstruiește întregul
unitar care este persoana
umană, pentru a se regăsi
în cele din urmă în fața
sarcinii de a o reconstrui,
din nou, din bucăți. Acest
lucru se vede cu cea mai
mare claritate în teoria
psihanalitică care concepe

Eul ca fiind compus din
„pulsii ale Eului”.
Cu alte cuvinte, cenzura
care refulează pulsunile
este ea însăși de natură
pulsională. Este ca și cum
am spune că un
constructor care clădește
un edificiu din cărămizi
este el însuși compus din

cărămizi. Tocmai în această parabolă, ce ni se impune de la sine, putem vedea cât de materialist este modul de gândire psihanalitic, felul în care el se sfârșește în materie. (Ceea ce nu e același lucru cu materialitatea concretă.) Această materie constituie

în același timp și baza
atomismului ei.

Am afirmat că psihanaliza
se caracterizează nu doar
prin atomism, ci și prin
teoria energiei psihice.
Într-adevăr, psihanaliza
operează în mod constant
cu noțiunile de energie

pulsională⁵ și de dinamică a
afectelor. Conform
psihanalizei, pulsunile,
respectiv elementele
pulsionale funcționează în
același mod ca un
paralelogram de forțe. Dar
care este obiectul acestor
forțe? Răspunsul este: Eul.
în viziunea psihanalitică,

Eul reprezintă în ultimă instanță mingea de joacă a pulsionilor. Sau cum spunea odată Freud: Eul nu este stăpân în propria lui casă.

Vedem astfel că psihicul nu este redus doar din punct de vedere genetic la

pulsiuni, ci el este și
determinat cauzal de
acestea. Ambele procese
au un caracter implacabil.
Psihanaliza interpretează
în mod a priori ființa
umană ca fiind purtată de
pulsiuni. Acesta este și
motivul ultim pentru care
Eul uman trebuie

reconstruit ulterior,
plecând de la pulsuni.
Dintr-o asemenea
perspectivă atomistă,
energetică și mecanicistă⁶,
psihanaliza îl privește pe
om ca pe un aparat psihic
ce funcționează precum un
automat.

Acesta este punctul în care
intervine analiza
existențială. Aceasta îi
opune perspectivei
psihanalitice o viziune
diferită: în locul
automatismului aparatului
psihic, analiza existențială
vede în om autonomia
existenței spirituale. Și

astfel, am ajuns din nou în
punctul de la care am
plecat: la lista virtuților
propusă de Schnitzler. Așa
cum am atribuit virtutea
obiectivității psihanalizei,
pe cea a curajului,
psihologiei individuale
adleriene, tot astfel putem
afirma că virtutea

sentimentului de
responsabilitate
corespunde analizei
existențiale. Pentru ea,
ființa umană înseamnă, la
modul cel mai profund,
faptul-de-a-fi responsabil,
iar pe sine însăși se
înțelege ca „analiză cu
privire la faptul-de-a-fi-

responsabil". La vremea la care conceptul de „analiză existențială” prindea formă și ni s-a impus ca fiind necesar⁷ pentru desemnarea acestui fapt-de-a-fi-responsabil, pe care noi l-am așezat în centrul ființării umane (Dasein), ni s-a revelat un termen

utilizat de filosofia
contemporană pentru a
numi modul specific de a fi
al omului: termenul de
„existență”.

Dacă ar fi să oferim o
scurtă privire retrospectivă
a procesului prin care
analiza existențială a ajuns

să considere faptul-de-a-fi-
responsabil ca
reprezentând trăsătura
fundamentală a ființării
umane (Dasein), atunci
putem spune că mai întâi
am plecat de la o inversare
a întrebării privitoare la
sensul ființării umane⁸.
Astfel, ne-am străduit să

scoatem în evidență faptul
că viața este articulată de
o serie de sarcini și datorii
și că, în același timp,
ființarea umană (Dasein)
este definită prin
capacitatea de a răspunde:
nu omul este cel care
trebuie să pună întrebarea
cu privire la sensul vieții,

ci mai degrabă omul însuși
este cel interogat, cel care
trebuie să răspundă. Deci
lucrurile stau exact invers:
omul este cel care trebuie
să ofere un răspuns, el
însuși are sarcina să
răspundă întrebărilor pe
care viața i le adresează.
Dar un astfel de răspuns

este întotdeauna un
răspuns ce se obiectivează
„prin fapte”. Răspunsurile
la „întrebările vieții” le
putem oferi cu adevărat
doar prin acțiunile noastre.
Putem da răspunsuri doar
în contextul caracterului
„răspunzător” al ființării
noastre umane. Putem

vorbi despre ființarea
„noastră” umană (Dasein-
ul „nostru”) doar în
măsura în care ne-am
asumat responsabilitatea
pentru ea.

însă responsabilitatea față
de ființa noastră nu se
obiectivează doar „în

fapte". Dincolo de acestea,
ea nu există decât „în aici
și acum” - în concretețea
persoanei respective și a
situației respective. De
aceea, responsabilitatea
față de ființarea umană
(Dasein) reprezintă pentru
noi întotdeauna o
responsabilitate ad

personam și ad
situationem.

în măsura în care analiza
existențială se dorește a fi
o metodă terapeutică, ea se
adresează în special unui
mod nevrotic al ființării
umane (al Dasein-ului),
deci unui mod existențial

„decăzut” sau căzut pradă
nevrozei. Scopul ei ultim
este de a-l face pe om (în
special pe cel nevrotic)
conștient de faptul-de-a-fi-
responsabil sau de a-i
aduce în conștient
responsabilitatea pe care o
are față de propria ființare
umană. (Dasein.)

în acest punct trebuie să ne
oprim un pic. După cum se
poate observa, și în analiza
existențială ceva trebuie să
devină sau să fie făcut
conștient. Acest lucru
înseamnă oare că, după
toate aparențele, analiza
existențială urmărește un
scop analog cu cel urmărit

de psihanaliză? Nu chiar,
de vreme ce în psihanaliză
ceea ce este adus în
conștiință sunt pulsuniile,
în timp ce în analiza
existențială este făcut
conștient un element
esențialmente distinct de
pulsuni, și anume o
componentă de natură

spirituală. Faptul-de-a-fi-responsabil sau faptul-de-a-purta-o-responsabilitate reprezintă fundamentul ființei umane privită din latura ei spirituală, nu pulsională. Analiza existențială are ca obiect ființa umană nu ca ființă pulsională, ci ca ființă

responsabilă, adică tocmai
existența spirituală!

Cu alte cuvinte, ceea ce
analiza existențială îmi face
conștient nu sunt pulsunile
mele, nu sunt lucruri din
Se, ci propriul meu Eu. Aici
nu Eul devine conștient de
Se, ci mai degrabă Eul

devine conștient de sine,
ajunge la propria conștiință
de sine, se găsește pe sine.

³_____ Este

adevărat că psihanaliza

recunoaște   astăzi

faptul că în Eu există o

neosihanalistilor   de

mult timp si pe care nu

l-au negat (pentru a

reveni retragere.

⁴———— Psihanaliza merge

atât de departe. încât,
folosindu-ne de cuvintele lui

instanțe a Eu-lui. a unei
instanțe a inconștientului si
a unei instanțe a
Supraeului” si
astfel. ..utilizează în fond
vechea tehnică a basmelor
pentru eonii. Si basmele

izolează comportamentele
mamei. în forma lor dorită
de către copil, față de
celelalte posibilități,
condensându-le în imaginea
unei instanțe autonome. în
figura unei zâne bune. în
schimb, aspectele
neplăcute.

personificate în ideea de vrăi
itoare. Pe măsură ce credința
în aceste figuri

instanțe să nu mai
poată fi menținute
pentru mult timp în
viitor”. tSchweizerische
Zeitschrift für
Psychologie und ihre
Anwendungen 19

[1960],_IL222J.

e
.
v
o
i.
5
1
E
d

i
t
u
r
a
T
r
e
i.
B
u
c

u
r
e
s
t
i.
2
0
1
0
.

care va fi folosită în mare
parte pentru alte scopuri
decât cele sexuale,

sexuale de mai târziu". Sau
p. 144: -îl vedem atunci
(libidoul) concentrându-se
asupra obiectelor, fixându-
se asupra lor sau
abandonându-

xuală a individului”.

..mecanicisti si
materialisti incorigibili”.
tSchriften. Imago
Publishing. Londra voi
XVTT p 29)

⁷ Vezi V.E.
Frankl. ..Philosophie und

Psychotherapie. Zur
Grundlegung einer
Existenzanalyse". in:
Schweizerische
medizinische
Wochenschrift 69
(1938k n. 707.

⁸ Vezi Viktor E. Frankl,
Doctorul și sufletul. Bazele
logoterapiei și analizei

² **Inconștientul spiritual**

Demersul nostru din
secțiunea precedentă a
rectificat în mod

substanțial viziunea
predominantă cu privire la
dimensiunea
inconștientului. De aceea,
în scopul delimitării
conceptului de
„inconștient”, ne vedem
obligați să realizăm o
revizuire a granițelor lui.
Deci nu mai putem vorbi

doar despre un inconștient
pulsional, ci și despre un
inconștient spiritual.
Inconștientul nu se
compune doar din
elemente de natură
pulsională, ci și din
elemente de natură
spirituală. Astfel,
conținutul inconștientului

se extinde în mod
semnificativ, iar
inconștientul însuși se
divide într-o pulsionalitate
inconștientă și o
spiritualitate inconștientă.

După ce am încercat, cu
ajutorul așa-numitei
logoterapii⁹ (o „terapie

centrată pe spirit” și care
reprezintă o completare
necesară adusă
psihoterapiei tradiționale
în sensul strict al
cuvântului), să introducem
în psihologie conceptul de
spirit, ca un câmp
fundamental distinct și
independent de sfera

psihicului, în sensul strict,
acum se impune
necesitatea de a include
spiritul și în inconștient – în
inconștientul spiritual.

Bineînțeles, în acest fel are
loc o reabilitare a
inconștientului – lucru care
în sine nu reprezintă ceva

cu totul nou. În literatura
de specialitate, se vorbește
de mult timp despre
„forțele creative” ale
inconștientului sau despre
tendința sa „prospectivă”.
Însă, așa cum vom vedea,
această separare atât de
necesară nu s-a făcut până
acum – mă refer la

separarea, respectiv
confruntarea dintre
pulsuni și spiritual în
interiorul inconștientului.

în orice caz, Freud vedea
în inconștient doar
pulsionalitatea
inconștientă. Pentru el,
inconștientul reprezenta

în primul rând un
rezervor de pulsuni
refulate. în realitate însă,
nu doar pulsunile pot fi
inconștiente, ci și
spiritualul. Așa cum dorim
să demonstrăm, factorul
spiritual, existența, este în
mod obligatoriu, deci în
mod absolut necesar și

esențialmente, de natură
inconștientă, pentru că,
într-o anumită măsură,
existența este întotdeauna
nereflectată, din simplul
motiv că nu se poate
reflecta asupra sieși.

De vreme ce atât
pulsunile, cât și spiritualul

pot fi de natură
inconștientă, iar pe de altă
parte spiritualul poate fi la
rândul său atât conștient,
cât și inconștient, trebuie
să ne punem întrebarea
„Cât de clare sunt de fapt
liniile de demarcație ale
acestei granițe duble?”.
Observăm că limita dintre

conștient și inconștient
este una foarte fluidă,
oarecum permeabilă, că au
loc treceri frecvente dintr-
o parte în cealaltă. În
privința acestei chestiuni,
nu trebuie decât să
rămânem la caracterul
factual a ceea ce
psihanaliza numește

refulare: în actul refulării,
un lucru conștient devine
inconștient și invers, în
cazul anulării refulării,
ceva inconștient devine din
nou conștient. După ce ne-
am confruntat cu problema
„reabilitării
inconștientului”, ne aflăm
acum în fața unei alte

situații, cea privitoare la
relativizarea conștientului:
conștientul nu mai poate fi
privit acum ca un criteriu
ultim.

Dacă granița dintre
conștient și inconștient
este una „fluidă”, în
schimb linia de demarcație

dintre spiritual și pulsional
ar trebui și mai bine
întărită. Această situație a
fost exprimată cel mai bine
de o afirmație aparținând
lui M. Boss, autor care
descrie „pulsunea și
spiritul ca fenomene
incomensurabile”. De
vreme ce, așa cum știm,

ființa umană autentică este
ființă spirituală, devine
evident că distincția dintre
conștient și inconștient nu
doar că este un criteriu
relativ, ci, mai mult decât
atât, ea nu reprezintă de
fapt niciun fel de criteriu
cu privire la ființa umană.
Această distincție nu

reuşeşte să fie un criteriu
autentic, pentru că ea nu
conţine în sine niciun fel
de criteriu de
autenticitate. Putem deriva
un astfel de criteriu de
autenticitate doar din actul
de a decide dacă un
anumit aspect al fiinţei
umane este de natură

spirituală sau pulsională,
fiind cu totul irelevant
dacă el este conștient sau
inconștient. Ființa umană
autentică, în contrast
absolut față de concepția
psihanalică, nu este o
ființă purtată de pulsuni,
ci este mai degrabă, așa
cum afirmă Jaspers, o

„ființă decizională” sau, în
sensul lui Heidegger, dar
și al lui Binswanger, este
„ființare umană”. (Dasein.)
În sensul analizei noastre
existențiale, ea este ființă
responsabilă, adică o ființă
existențială.
Omul poate fi deci foarte
bine „autentic”, chiar dacă

este inconștient. Dar, pe de altă parte, el poate fi „autentic” doar în măsura în care nu este purtat de pulsiuni, adică este responsabil. Ființa umană autentică începe cu adevărat acolo unde nu mai sunt pulsiuni și se termină acolo unde se

termină faptul-de-a-fi-
responsabil. Ființa
autentică există deci acolo
unde omul nu se lasă
purta de Se, ci acolo unde
Eul decide pentru sine.

În schimb, despre
psihanaliză, putem afirma
că ea a înghesuit ființa

umană înspre Se și i-a
slăbit Eul.

Mai înainte am afirmat că
linia de demarcație dintre
spiritual - în calitate de
ceea ce este autentic în om
- și pulsione nu poate fi
trasată niciodată cu
suficientă claritate. într-

adevăr, putem vedea în ea,
într-o oarecare măsură, un
hiat ontologic ce separă
două regiuni fundamental
distincte din interiorul
structurii totale a ființei
umane: pe de o parte,
existența, pe de altă parte,
tot ceea ce ține de
facticitate. În vreme ce

existența, conform
definiției noastre, este în
esență de natură
spirituală, facticitatea se
compune atât din elemente
psihologice, cât și
fiziologice: ea conține atât
„fapte” de natură psihică,
dar și de natură fizică. Și
dacă granița dintre

existență și facticitate, acel
hiat ontologic, trebuie
trasată cu cea mai mare
rigurozitate, în interiorul
facticității psihofizice, linia
dintre psihic și fizic nu mai
poate fi trasată atât de
simplu. Orice terapeut
care a încercat să clarifice,
de pildă, o nevroză

vegetativă în
multidimensionalitatea
structurii ei, știe foarte
bine cât de dificil este să
diferențieze între
elementele psihogene
(primare) și cele
somatogene.

După relativizarea

diferenței dintre conștient
și inconștient în baza unor
criterii autentice (sau a
unor criterii de stabilire a
autenticității), ne-am lovit
de o a doua relativizare:
vechea problemă
psihofizică, ce pare să fi
trecut în plan secund. (Dar
care nu a dispărut chiar cu

total.) Ea a devenit o problemă secundară în raport cu problema mult mai semnificativă cu care ne confruntăm acum, și anume cea a „existenței spirituale în opoziție cu facticitatea psihofizică”. Această problemă nu are doar o semnificație

ontologică mai amplă, dar ea este de cea mai înaltă relevanță și din punct de vedere terapeutic. Psihoterapia este în special preocupată să trezească și să mobilizeze existența spirituală, în sensul unei stări de responsabilitate liberă (ceea ce ea și

reprezintă pentru noi), ca un fel de contrapondere la facticitatea psihofizică pe care omul tinde să o accepte ca fiindu-i dată drept soartă. Conștiința libertății se cere deșteptată tocmai împotriva acestei facticități - o libertate și responsabilitate care constituie umanitatea

autentică.

în demersul nostru de
trasare a granițelor
ontologice, nu am ținut
seama până acum de faptul
că ființa umană nu este doar
„o ființă decizională”, ci și o
ființă separată: ființa umană
nu „este” altceva decât o

ființă individuală. Din această perspectivă, ea este însă întotdeauna o ființă centrată; și este centrată în jurul unui nucleu - de fiecare dată în jurul nucleului ei. Dar ce se află în interiorul acestui nucleu? Care este conținutul lui? Să ne amintim de felul în care Max Scheler

definea persoana. Pentru el, persoana este atât agentul, cât și „centrul” acțiunilor spirituale. Dacă persoana este cea care inițiază actele spirituale, atunci ea reprezintă și centrul spiritual în jurul căruia se grupează psihofizicul. După ce o astfel de centrare a ființei umane a

avut loc, putem vorbi nu doar, ca până acum, despre existența spirituală și facticitatea psihofizică, ci și despre persoana spirituală și componenta „ei” psihofizică. Nu dorim să trecem cu vederea că termenul „ei” din formularea noastră implică faptul că persoana „are” un

element de natură
psihofizică, în timp ce ea
„este” un element de natură
spirituală. într-adevăr, nici
nu aş putea să vorbesc în
sensul propriu despre
„persoana mea”, pentru că
eu nu „am” o persoană, ci
„sunt” de fiecare dată
persoana mea. Nu pot nici să

spun: „Eul meu”, pentru că eu sunt acest „Eu”, dar nu „am” un Eu. Pot să „am” cel mult un Se, în sensul facticității „mele” psihofizice.

Faptul că ființa umană este și integrată se datorează exclusiv faptului că ea este, în calitate de ființă

individuată, centrată de
fiecare dată în jurul unei
persoane. (Ca nucleu
spiritual-existențial.) Doar
persoana spirituală poate
constitui fundamentul pentru
unitatea și totalitatea ființei
umane, totalitate însemnând
în acest context integrarea
aspectelor somatice, psihice

și spirituale. Nu putem
insista suficient de mult
asupra faptului că doar
această triplă totalitate este
cea care formează omul
complet. Nu se justifică sub
nicio formă să vorbim despre
om, așa cum se întâmplă
adesea, ca despre un „întreg
format din fizic și psihic”.

Corpul și psihicul pot forma
foarte bine
o unitate – de exemplu, o
„unitate” psihofizică –, dar
această unitate nu ar putea
reprezenta niciodată, sub
nicio formă, totalitatea
umană. Factorul spiritual
face parte, de asemenea,
din această totalitate, din

omul întreg. Mai mult
decât atât, el reprezintă
aspectul său cel mai
autentic. Atâta vreme cât
vorbim doar despre corp și
suflet, nu poate fi vorba
despre o totalitate.

în ceea ce privește
structura ontologică a

finței umane, până acum
am preferat modelul
straturilor față modelul
treptelor. De fapt, am
înlocuit organizarea pe
verticală a treptelor
(„inconștient - preconștient
- conștient”) cu straturile
concentrice. Dar putem
merge un pas mai departe

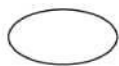
și putem combina imaginea stratificată cu cea formată din trepte, astfel încât să ne imaginăm că straturile formează în același timp și un plan arhitectonic al ființei noastre – planul unei construcții tridimensionale. Nu trebuie decât să ne imaginăm că nucleul

persoanei - centrul
spiritual- existențial în
jurul căruia se grupează de
fiecare dată straturile
psihice și somatice
periferice - se lungește de
o asemenea manieră, încât
nu-l mai concepem ca pe
un nucleu, ci mai degrabă
ca pe o axă a persoanei

respective, axă care
împreună cu straturile
psihofizice ce o învelesc
traversează conștientul,
preconștientul și
inconștientul. Astfel, am
dobândi o imagine pe
jumătate metaforică, pe
jumătate adecvată la
realitate. Orice fenomen,

fie el de natură spirituală,
psihică sau fizică,
indiferent că aparține
axului personal sau
straturilor psihofizice, se
poate manifesta atât în
plan conștient, cât și în
plan preconștient,
respectiv inconștient.

O
o

O
o
○

O
o

întorcând

u-ne
acum la
procedee
le
analitice
de
tratamen
t, folosite
de
psihanali
ză,
trebuie
să
ajustăm
concepția
ei asupra
structură
rii
persoane
i. Până în
prezent,
psihanali
za s-a
ocupat
doar de
pulsuni
e umane
în
profunzi
mea lor
inconștie
ntă și a
investiga

t prea
puțin
spirituali
tatea
omului, a
persoane
i umane,
în
profunzi
mea ei
inconștie
ntă. Cu
alte
cuvinte,
psihanali
za a
rămas,
într-o
oarecare
măsură,
o
psihologi
e a Se-
ului
inconștie
nt, și nu
a Eului
inconștie
nt. În
acest fel,
obiectul
investiga
ției sale a

fost
constituit
doar din
aşa-
numita
„persoan
ă în
profunzi
mea ei”
(în sensul
facticităţi
i
psihofizic
e), în
vreme ce
persoana
autentică
(în
calitate
de centru
al
existenţe
i
spirituale
) a fost
ignorată.
Dar, aşa
cum
ştim, nu
doar Se-
ul posedă
o
anumită

profunzi
me
inconștie
ntă, ci și
această
persoană
spiritual-
existenți
ală, și
Eul. De
fapt,
atunci
când
vorbim
despre
„persoan
a în
profunzi
mea ei”
(sau, am
putea
spune,
despre
„persoan
a
abisală”),
ar trebui
să ne
referim
doar la
această
persoană
spiritual-

existenți
ală,
respectiv
la
profunzi
mea ei
inconștie
ntă: doar
ea este
adevărat
a
persoană
în
profunzi
me. Să
fim bine
înțelegeși:
ceea ce
înțelege
m în mod
obișnuit
prin
„persoan
ă în
profunzi
mea ei”
nu este
modul ei
personal
de a fi, ci
mai
degrabă
felul ei

de a fi în
calitate
de „lucru
creat” –
acest
aspect
nu-l
atribuim
existențe
i, ci
facticități
i, și îl
includem
în
psihofizic
, nu în
spiritual.
Expresia
„persoan
ă în
profunzi
mea ei”,
atunci
când o
folosim
în
înțelesul
ei
obișnuit,
nu se
referă la
un plan
inferior

laturii
spiritual-
existenți
ale, adică
ființei
umane
adevărat
e, ci mai
degrabă
la un
ceva de
natură
vegetativ
ă „din”
om sau,
în cel
mai bun
caz, la
ceva de
natură
animalică
.

Așa cum
am
menționa
t deja,
adevărat
a
persoană
în
profunzi
mea ei,
spiritul

existenți
al în
dimensiu
nea sa
profundă,
sunt
întotdeau
na
inconștie
nte.
Persoana
în
profunzi
me nu
este deci
inconștie
ntă în
mod
facultativ
, ci în
mod
obligatori
u. Acest
lucru se
explică
prin
faptul că
îndeplinir
ea
spirituală
a
acțiunilor
, și

implicit
esența
persoane
i în
calitate
de centru
spiritual
de la
care
pleacă
aceste
acțiuni,
reprezintă
o pură
„realitate
executivă
” .
Persoana
este atât
de
absorbită
de
efectuare
a acestor
acte
spirituale
, încât în
interiorul
ființei
sale
autentice
, ea nici
nu poate

reflecta
cu privire
la ceea
ce este
ea însăși.
Ea nici
măcar nu
ar putea
apărea în
cadrul
acestei
reflecții.
În acest
sens,
existența
spirituală
(adică
Eul
autentic,
Eul „în
sine”) nu
poate fi
reflectată
. Eul
autentic
este
„existent
” doar
prin
prisma a
ceea ce
face sau,
cu alte

cuvinte,
doar în
„realitate
a
executivă
”.
Existența
autentică
rămâne
deci
nereflect
ată
pentru că
asupra ei
nu se
poate
reflecta.
Ca atare,
ea nu
poate fi
nici
analizată.
De
aceea,
prin
expresia
„analiză
existenți
ală” nu
ne
referim
niciodată
la o

analiză a
existențe
i, ci, așa
cum am
mai spus,
la o
„analiză
cu privire
la
existență
”.
Existența
în sine
rămâne
un
fenomen
primordi
al
neanaliza
bil și
ireductibi
l. Acest
lucru
este
valabil și
pentru
fiecare
dintre
aspectele
ei
individua
le pe
care le-

am
identifica
t -
conștient
ul și
faptul-de-
a-fi-
responsa
bil: și ele
reprezintă
o astfel
de stare
fenomen
ologică
primordi
ală. Așa
cum se
va
demonstra
în
special în
cazul
conștiinței
ei
morale,
acest tip
de
fenomen
e
primordi
ale nu
suportă o
reducție

supliment
ară sau,
mai bine
spus, în
plan
ontic,
astfel de
fenomene
sunt
ireductibile.
Dacă
vrem să
le
clarificăm,
nu
putem
face
acest
lucru
printr-un
proces de
reducție
în
dimensiunea
lor
ontică, ci
trebuie
să le
transcendăm,
trecând
în planul
ontologic

. în
planul
reflecției
psihologi
ce
immanente
, atât
conștient
ul, cât și
faptul-de-
a-fi-
responsa
bil sunt
și rămân
probleme
insolvabil
e. însă de
îndată ce
le
transpun
em în
dimensiu
nea
ontologic
ă, dintr-
odată ele
încetează
să mai fie
probleme
: acolo
ele
reprezintă

fenomen
e
primordi
ale,
trăsături
constituti
ve ale
ființei
umane,
sunt
„existenți
alii” ei¹⁰.
Sunt cele
două
atribute
fundame
ntale
care îi
aparțin
ființei
existenți
ale și
care fac
parte din
ea
dintotdea
una.

Să
reținem
deci:
persoana
în

profunzim
e, mai
exact
persoana
spirituală
„profundă
”, deci
acea
persoană
care ea
singură
merită să
fie numită
astfel,
este
nereflecta
tă, pentru
că nu se
poate
reflecta
asupra ei.
În această
ordine a
lucrurilor,
ea poate
fi numită
și
inconștie
ntă. În
timp ce
persoana
spirituală
poate fi în

principiu
atât
conștient
ă, cât și
inconștie
ntă,
putem
spune că
persoana
spirituală
din planul
profund
este în
mod
obligatori
u
inconștie
ntă – deci
nu în mod
facultativ.
Cu alte
cuvinte:
în
profundzim
ea sa, „în
fond”,
spiritualul
este
necesar,
pentru că
el este în
mod
esențial

inconștient.

Din cele
spuse,
reiese și
faptul
că
„centrul
” ființei
umane
(persoana) este
inconștient în
„profund
zimea”
sa.
(Persoana în
profundime.) în
originea
sa,
spiritul
uman
este
spirit
inconștient.
Dacă ar fi
să
explicăm

toate
acestea
cu
ajutorul
unui
exemplu,
am putea
face
comparați
a cu un
ochi. Așa
cum
retina își
are „pata
sa oarbă”
exact în
locul în
care ea
începe,
adică
acolo
unde
nervul
optic
intră în
ea, tot
astfel, și
spiritul
este „orb”
față de
orice
formă de
autoobser

vare și
autoreflec
ție exact
în punctul
său de
origine.
Acolo
unde
spiritul
este
„originar”
, unde
este cu
totul „el
însuși”,
tocmai
acolo el
este
inconștie
nt cu
privire la
sine. Din
acest
punct de
vedere,
putem
afirma
despre el
cu toată
puterea
ceea ce
se spune
în Vedele

indiene
antice:
„Cel ce
vede nu
poate fi
văzut; cel
ce aude
nu poate
fi auzit;
cel ce
gândește
nu poate
fi gândit”.

însă
spiritul
este
inconștie
nt nu
doar în
planul
originar,
deci în
adâncul
său, ci și
în
dimensiu
nea sa
cea mai
întă, în
„instanța
sa
ultimă”.

Spiritul
este
inconștie
nt nu
doar în
planul
său cel
mai
profund,
ci și în cel
mai înalt:
instanța
supremă,
care
decide în
egală
măsură
atât
asupra
conștient
ului, cât
și a
inconștie
ntului,
este ea
însăși
inconștie
ntă.
Trebuie
doar să
ne
amintim
că în vis

există un
aşa-numit
gardian al
somnului
- o
instanţă
care
veghează
şi decide
dacă
persoana
care
doarme şi
visează
trebuie să
se
trezească
sau dacă
are voie
să
doarmă
mai
departe.
Acest
gardian al
somnului
este cel
care o
trezeşte
pe mamă
imediat,
la cel mai
mic semn

de
tulburare
a
respirație
îi copilului
ei, în timp
ce ea
poate să
rămână
cu totul
indiferent
ă la niște
zgomote
cu mult
mai
puternice,
provenite
din
stradă.
Acest
gardian
nu dă
greș nici
chiar în
starea de
hipnoză –
subiectul
se
trezește
de îndată
ce e pe
cale să se
întâmpile

ceva ce el
nu
dorește.
Această
instanță
reușește
să fie
redusă la
tăcere,
într-o
oarecare
măsură,
doar în
narcoză,
când este
adormit și
acest
gardian.
În rest,
putem
spune că,
de regulă,
acea
instanță
care
reglement
ează
somnul și
starea de
veghe, ea
însăși nu
doarme,
ci

veghează
- firește,
doar în
măsura în
care stă
de pază.
Acest
gardian
veghează
asupra
omului ca
și cum el
însuși ar
fi în stare
vigilă,
dar, în cel
mai bun
caz, el
este doar
pe
jumătate
conștient.
Într-
adevăr, el
știe ce se
întâmplă
cu
visătorul,
dar totuși
nu poate
fi vorba
despre o
stare

conștient
ă propriu-
zisă. Ca
atare,
acea
instanță
care
decide
dacă un
lucru
devine
conștient
sau
rămâne
inconștie
nt
funcțione
ază ea
însăși la
nivel
inconștie
nt. Dar
pentru a
putea lua
o
asemenea
decizie,
ea trebuie
totuși să
poată
discerne.
Ambele
funcții,

atât a
decide,
cât și a
discerne,
nu pot fi
îndeplinit
e decât
de o
instanță
spirituală.
De aici
reiese că
factorul
spiritual
nu doar
că poate
fi, dar el
chiar
trebuie să
fie
inconștie
nt, atât în
forma sa
cea mai
elevată,
cât și în
originea
sa.

⁹ Vezi V.E.
Frankl. ...P
hilosophie

und
Psychothe
rapie. Zur
Grundleg
ung einer
Existenza
nalyse in:
Schweizer
ische
medizinis
che
Wochensc
hrift 69 ,
(1938)
„P^70L

3

Term
enul
de ..e
xisten
tia
refer
ă la
acele
carac
teristi
ci
care
sunt
speci
fice
doar

existe
nței
uman
e fi-
în-
lume.
înțele
gerea

,
grii
ae
tc.
ÎN.t.î
3

Analiza existenț ială a conștiin ței morale

Pentru a
clarifica
mai bine
conceptul
de
„inconștie
nt
spiritual”,
pe care l-
am expus

anterior și
pe care l-
am așezat
într-o
opозиție
strictă în
raport cu
inconștien
tul
pulsional,
ne vom
folosi în
continuar
e de
fenomenul
„conștiință
ei
morale”,
care ne va
servi în
acest scop
ca model.
În acord
cu cele
afirmate
referitor
la faptul-
de-a-fi-
responsab
il,
conștiința
morală
este un

„fenomen
primordial
”, inerent
ființei
umane în
calitate de
„ființă
decizională”. Toate
concluziile
pe care
am
încercat
anterior
să le
derivăm
în mod
deductiv
ar trebui
să ni se
dezvăluie
acum, cu
ajutorul
fenomenului
ui
conștiinței
morale, în
mod
inductiv
sau, mai
bine spus,
fenomenologic, într-

adevăr,
ceea ce
numim
conștiință
morală se
înrădăcin
ează într-
o
profunzim
e
inconștien
tă,
descinde
dintr-o
rădăcină
inconștien
tă: tocmai
deciziile
important
e și
autentice
(autentice
din punct
de vedere
existențial
) ale
ființei
umane
sunt luate
întotdeau
na în mod
nereflecta
t și, ca

atare,
inconștien
t. Așadar,
tocmai în
originea
sa,
conștiința
morală se
cufundă
în
inconștien
t.

Din
această
perspectiv
ă,
conștiința
morală
poate fi
numită și
irațională.
Ea este
illogică
sau, mai
bine spus,
prelogică.
Așa cum
există o
înțelegere
prelogică
a ființei, o
înțelegere

preștiințifi
că și
premergă
toare din
punct de
vedere
ontologic,
tot astfel
există și o
înțelegere
premorală
a
valorilor,
care
precede
orice
morală
explicită:
aceasta
este
conștiința
morală.

Conștiința
morală
este
irațională
pentru că,
cel puțin
în privința
realității
sale
executive

imEDIATE,
ÎN planul
acțiunilor
sale, ea
nu poate
fi redusă
exclusiv la
planul
rațional.
Ea se lasă
explicată
doar într-
o fază
ulterioară,
sub forma
unei
„raționaliz
ări
secundare
”. De
asemenea
, orice
examinare
a
conștiinței
nu poate
fi
concepută
decât
retroactiv.
Chiar și
deciziile

conștiinței
sunt în
ultimă
instanță
de
nepătruns

.
Atunci când
ne întrebăm
din ce motiv
conștiința
morală
trebuie să
opereze în
mod
necesar
într-o formă
irațională,
trebuie să
ținem
seama de
următoarele
lucruri.
Ceea ce i se
dezvăluie
conștientului
i este
ființarea,
dar ceea ce
i se arată
conștiinței
morale nu
este atât o

ființare-
care-este,
cât o
ființare care
nu este
încă, adică
o ființă-ce-
trebuie-să-
fie. Această
ființă-ce-
trebuie-să-
fie nu este
deci ceva
real, ci un
lucru care
trebuie să
devină real.
Ea nu este
ceva
actualizat,
ci mai
degrabă o
potențialitat
e.
(Bineînțeles
, într- un
sens mai
amplu,
această
posibilitate
reprezintă,
la rândul ei,
o

necesitate.)
însă în
măsura în
care ceea ce
î se arată
conștiinței
morale este
un lucru ce
trebuie să
devină real,
să fie
actualizat,
se ridică
întrebarea:
cum altfel
ar putea fi
realizat acel
lucru dacă
el nu a fost
anticipat
întâi, într-o
formă
oarecare, la
nivel
spiritual?
Această
anticipare
spirituală
are loc cu
ajutorul a
ceea ce
numim
intuiție:

anticiparea
spirituală
survine
printr-un
act de
„viziune”.

În acest fel,
conștiința
morală ni se
reveală ca
o funcție
esențialmen
te intuitivă.
Pentru a
anticipa
ceea ce
trebuie să
se realizeze,
conștiința
trebuie întâi
să intuiască
acel lucru.
Acesta e
sensul în
care
moralitatea
poate fi
numită
irațională și
motivul
pentru care
ea se lasă

raționalizat
ă doar în
mod
retroactiv.
Dar, din
această
perspectivă,
conștiința
morală nu
este oare
asemănătoa
re iubirii,
care este de
asemenea
de natură
irațională și
intuitivă?
Într-adevăr,
și iubirea
intuiește, și
ea își
închipuie
ceva ce nu
fințează
încă. Dar,
spre
deosebire
de
conștiința
morală,
iubirea nu-
și
reprezintă o

„ființă-ce-
trebuie-să-
fie”, ci ceea
ce iubirea
dezvăluie
este doar o
ființă-ce- ar-
putea-fi.
Iubirea
vede și
descoperă
potențialităț
i valoroase
în persoana
iubită. Deci
și ea
anticipează
ceva în
viziunea ei
spirituală, și
anume
potențialităț
ile
personale,
nerealizate
deocamdată
, pe care
persoana
concretă,
iubită, le
ascunde în
ea.

Asemănarea
dintre
conștiința
morală și
iubire nu
provine
doar din
faptul că
atât una,
cât și
cealaltă au
de-a face în
aceeași
măsură cu
niște simple
potențialități,
și nu cu
realități.
Acesta este
doar unul
dintre
motivele
pentru care
ambele pot
opera doar
într-o formă
intuitivă.
Mai există
și un al
doilea motiv
pentru care
funcționare

a lor este în
mod
necesar
irațională,
adică nu pot
fi niciodată
raționalizat
e în
totalitate
(primul
motiv fiind
acela că ele
au
o
natură
esențială
mente
intuitiv
ă):
ambele
, atât
conștii
nța
morală,
cât și
iubirea,
au de-a
face cu
o ființă
individ
uală,
unică

în mod
absolut

.

Sarcina
conștii
nței
morale
este să-
i
dezvălu
ie
omului
care
este
„singur
ul lucru
necesa
r”¹¹
spre
care
trebuie
să
tindă.
Aceast
ă
unitate
este
însă
întotde
auna
unică,
pentru

că este
vorba
despre
potenți
alitatea
specific
ă și
exclusi
vă a
unei
persoa
ne
concret
e, în
situația
ei
concret
ă,
potenți
alitate
pe care
Max
Scheler
a
descri
-o prin
termen
ul de
„valoar
e
situațio
nală”.
Este deci

vorba
despre o
individual
itate
absolută,
despre
ceva ce
„trebuie-
să-fie”
într-un
mod
individual
și care,
din acest
motiv, nu
se lasă
cuprins
de nicio
lege
universal
ă, de
nicio
„lege
morală”
general
valabilă
(în sensul
imperativ
ului
categoric
kantian),
ci care
poate fi

prescris
doar de o
„lege
individual
ă”. (în
accepțiun
ea lui
Georg
Simmel.)
Nu este
ceva
perceptib
il în
termeni
raționali,
ci doar în
termeni
intuitivi.
Iar
această
funcție
intuitivă
este
îndeplinit
ă tocmai
de
conștiința
morală.

în măsura
în care
conștiința
morală
dezvăluie

în mod
intuitiv
potențial
tătile
concrete
și
individual
e ale
valorilor,
am putea
fi tentați
să
descriem
această
manieră
de
operare a
ei ca fiind
de natură
instinctiv
ă și, prin
urmare,
să vorbim
despre
conștiința
morală ca
despre un
instinct
etic, aflat
în
contrast
cu
„rațiunea

practică”.
Dar la o
privire
mai
atentă,
observăm
imediat
că acest
instinct
etic se
opune în
mod
semnifica
tiv acelu
i instinct
pe care-l
numim, la
modul
general,
instinctul
vital.
Instinctul
animalelo
r țintește
un scop
universal,
el
acționeaz
ă doar „în
plan
general”,
ceea ce
înseamnă

că el este
esențialm
ente
schemati
c. în
funcție
de
instinc-
tele lor,
animalele
reacțione
ază, prin
sistemele
„receptor
și
efector”,¹
² la
mediul
înconjură
tor
specific
doar
conform
unei
anumite
scheme
rigide,
definite o
dată
pentru
totdeauna
a pentru
toți

indivizii
aceleiași
specii.
Efi-
cacitatea
acestei
scheme
instinctiv
e este
determin
ată de
faptul că
ea
funcțione
ază doar
la nivel
de specie
în
general și
este
valabilă
doar în
cazul
unui
număr
mare de
indivizi.
Însă în
cazurile
individual
e, uneori
ea nu
numai că

eșuează,
ci îi și
induce
individulu
i un
comporta
ment
care, în
anumite
circumsta
nțe,
poate fi,
ce-i
drept, în
acord cu
instinctul
său, dar
care
tocmai
din acest
motiv
poate fi
„nechibz
uit” și
inadecvat
în raport
cu s-
copul
urmărit.
Același
tipar
instinctiv
de

reacție
care
conservă
sau
salvează,
de
exemplu,
viața
majorității
i
furnicilor
dintr-un
mușuroi
poate
ucide în
anumite
condiții o
anumită
furnică
particulară.
Din
perspectiva
instinctului,
acest lucru
ține de un
risc ce
trebuie
asumat
pentru
supraviețuir
ea coloniei:
instinctul
vital

neglijează
individualul

.

Instinctul
etic
funcționează
cu totul
diferit. În
contrast cu
instinctul
vital,
eficacitatea
instinctului
etic este
garantată
de faptul că
țelul său nu
urmărește
un lucru
universal, ci
doar un
lucru
individual.
El este
îndreptat
întotdeauna
spre ceva
concret. Și
așa cum
animalul
este indus
câteodată

în eroare de
instinctul
său vital,
tot astfel și
omul este
derutat
uneori de
preceptele
rațiunii sale
morale, în
vreme ce
doar
instinctul
etic, deci
conștiința
sa morală,
îl poate
face capabil
să
descopere
acel „singur
lucru
necesar”,
care nu
este un
lucru
universal.
Doar
conștiința
morală este
capabilă să
adapteze

„legea
morală”
general
valabilă și
„eternă” la
situația
specifică în
care se află
o persoană
concretă. O
viață care
izvorăște
din
conștiința
morală este
o viață
absolut
personaliza
tă și
adaptată
unei situații
absolut
concrete –
în acord cu
ceea ce
contează în
ființarea
noastră
individuală
și unică. (în
Dasein-ul
nostru.)

Conștiința
morală
include
întotdeauna
concretul
acelui „aici”
(„Da” din
Dasein)
care
definește
„ființa” mea
personală.
(„Sein” din
Dasein.) Să
fim bine
înțeleși: tot
ceea ce am
afirmat în
cadrul
acestor
explicații
nu este
îndreptat
împotriva
„legii
morale”, ci
este
susținut
spre cinstea
conștiinței
morale!

În acest

punct,
dorim să
demonstră
m că, și în
această
pravință,
cea
referitoare
la intenția
esențialmen
te
individuală
a
conștiinței
morale,
există un
anumit
paralelism
cu iubirea.
Nu doar
decizia
conștiinței
morale se
orientează
spre o
posibilitate
cu totul
individuală,
ci și decizia
iubirii. Așa
cum
conștiința
morală

dezvăluie
acel „singur
lucru
necesar”,
tot astfel și
iubirea
dezvăluie
„unicul
posibil”, cu
alte
cuvinte,
potențialită
țile unice
ale
persoanei
iubite. într-
adevăr,
doar
dragostea
este
capabilă să
surprindă o
persoană în
singularitat
ea ei, în
calitate de
individ
absolut. în
acest sens,
iubirea
îndeplinește
o
importantă

funcție
cognitivă.
Probabil că
tocmai
această
capacitate
cognitivă a
ei a fost
înțeleasă și
apreciată
într-o
perioadă în
care vechii
evrei au
ales să
denumeasc
ă cu același
cuvânt
actul iubirii
și pe cel al
cunoașterii.
Este
oare
justificat
să
compară
m
deciziile
conștiinț
ei morale
cu cele
ale
iubirii?

Oare
dragoste
a are
într-
adevăr
de-a face
cu actul
decizion
al?
Cu
siguranță!
Și în iubire,
sau mai
ales în ea,
ființa
umană este
„ființă
decizională
”. Alegerea
partenerulu
i, alegerea
iubirii, este
o alegere
adevărată
doar atunci
când ea nu
este dictată
de pulsiune.
Atâta vreme
cât un
model
inconștient,
un „imago”
definit de

Se îmi
determină,
de exemplu,
alegerea
dragostei,
nu poate fi
vorba deloc
despre
iubire. Nu
doar în
poezie, ci și
în
psihologie,
rîma dintre
Liebe
(iubire) și
Triebe
(pulsione)
este
nepermisă.
Atîta vreme
cît un Eu
se lasă
„purat” de
un Se către
un Tu, nu
putem vorbi
despre
iubire. În
dragoste,
Eul nu este
purat de
cître Se, ci
Eul „se

decide”
pentru un
Tu.

însă nu
doar eticul
și eroticul,
nu doar
conștiința
morală și
iubirea își
trag
rădăcinile
din
profunzime
a
emoțională
și intuitivă
(nerațională
) a
inconștient
ului
spiritual.
Mai există
și un al
treilea
element,
patosul,
care, într-
un anumit
sens, își are
și el
originea în

acest loc.
Aceasta în
măsura în
care în
interiorul
inconștient
ului
spiritual
există, pe
lângă
inconștient
ul etic (deci
pe lângă
conștiința
etică), și un
inconștient
estetic –
conștiința
artistică.
Atât în ceea
ce privește
producția,
cât și
reproducerea
ea
artistică¹³,
artistul
depinde și
de
spiritualitatea
ea
inconștientă.
Intuiției

conștiinței
morale,
care este
irațională și
de aceea nu
pe de-a-
ntregul
raționalizab
ilă, îi
corespunde
în artist
inspirația,
care, și ea,
este
înrădăcinat
ă tot într-o
sferă a
spiritualităț
ii
inconștient
e. Aceasta
constituie
izvorul
creației sale
și, din acest
motiv,
sursele din
care el își
trage seva
creativă
sunt și
rămân într-
o zonă

întunecată
ce nu poate
fi niciodată
perfect
iluminată
prin prisma
conștientul
ui. Mai mult
decât atât,
constatăm
de multe ori
faptul că o
hiperreflec
ie
conștientă
perturbă
procesul
creativ „ce
provine din
inconștient”
. Adesea,
autoobserv
area
forțată,
voința de „a
produce” la
un nivel
conștient
ceea ce ar
trebui să se
întâmp
la sine într-
o

profunzime
inconștient
ă, se poate
transforma
într-un
handicap
serios
pentru
creativitate
a artistului.
În acest
context,
orice
reflecție
care nu
este
necesară nu
face decât
să dăuneze.

Cunoaștem,
de pildă,
cazul unui
violonist
care
încerca
întotdeauna
să cânte cât
mai
conștient cu
putință: de
la felul în
care își

așeza
vioara pe
umăr până
la cele mai
mici detalii
legate de
tehnica de
interpretare
. El voia să
„facă”
totul în
mod
conștient,
să
realizeze
totul într-
o stare
completă
de
autorefle
cție. Așa
cum era
de
așteptat,
acest
lucru a
condus la
un eșec
artistic
total.
Terapia a
trebuit să
se

concentre
ze întâi
pe
eliminare
a acestei
compulsii
la
hiperrefle
cție și
autooglin
dire și să
aplice
ceea ce,
într-un
alt loc,
am numit
tehnica
dereflecți
ei¹⁴
Tratamen
tul
psihotera
peutic a
trebuit
să-i redea
pacientul
ui
încredere
a sa în
inconștie
nt,
facându-l
să

realizeze
în mod
repetat
că
inconștie
ntul său
este
„mult mai
muzical”
decât
conștient
ul lui.
într-
adevăr,
tratament
ul
orientat
în acest
fel a
condus la
o dez-
inhibare
a
„forțelor
creatoare
” artistice
aparținân
d
inconștie
ntului
său.
Procesul
de

(re)producție, care este esențialmente inconștient, a fost eliberat de efectele inhibitoare ale unei reflecții conștiente excesive.

Cazul de mai sus aduce însă în discuție și un alt factor important, care se referă la scopul psihoterapiei. În zilele noastre,

nu mai
putem
susține
opinia
conform
căreia
scopul
psihoteră
piei este
conștient
izarea cu
orice
preț,
pentru că
psihoteră
peutul
face
acest
lucru
doar în
mod
provizori
u. El
trebuie
să aducă
în
conștient
un lucru
inconștie
nt
(incluzân
d aici și
elemente

din
inconștie
ntul
spiritual),
doar cu
scopul de
a-i
permite
aceluiași
lucru să
revină
ulterior
în
inconștie
nt. Ceea
ce
terapeutu
l trebuie
să facă
este să
faciliteze
convertir
ea unei
potentia
inconștie
nte într-
un actus¹⁵
conștient,
dar
trebuie
să facă
acest
lucru

având ca
unic
obiectiv
crearea
în final a
unui
habitus
care va fi
din nou
inconștie
nt.
Sarcina
psihoteră
peutului
este să
restabilească, la
final,
caracterul
fresc al
proceselor
inconștiente.

Oare cele
spuse
mai sus
implică
faptul că
întreaga
producție
sau

reproduc
ere
artistică
(sau
poate, pe
lângă
actele
provenite
din patos,
și cele
etice și
erotice)
pot fi
atribuite
domeniul
ui
emoțiilor
? în acest
punct,
trebuie
să fim
precauți,
pentru că
termenul
de
„emoții”
a devenit
astăzi
extrem
de
inexact.
Dacă ne
gândim la

distincția
făcută de
Scheler,
în cazul
acestui
cuvânt nu
e
niciodată
suficient
de clar la
ce se face
referire –
la o
anumită
emoție
particular
ă, la o
stare
emoțional
ă sau la o
emoție
intențion
ală? în
vreme ce,
într-
adevăr,
emoțiile
intențion
ale pot fi
atribuite
foarte
bine
inconștie

ntului
spiritual,
simplele
stări
sentiment
ale sau
afective
au însă la
fel de
puțin de-
a face cu
ființa
spiritual-
existenția
lă, deci
cu ființa
umană
autentică,
precum
stările
determin
ate de
pulsioni.
Dorim să
subliniem
în mod
expres
faptul că
reproșul
nostru cu
privire la
o
oarecare

inexactita
te se
adresează
doar
cuvântulu
i
„emoție”,
și în
niciun caz
emoției în
sine. Cel
puțin în
ceea ce
privește
emoția
intenționa
lă, în
sensul lui
Scheler,
nimic din
ea nu este
inexact.
Dimpotriv
ă, gradul
de
sensibilita
te al
emoției
poate fi
mult mai
mare
decât ar
putea fi

vreodată
gradul de
pătrunder
e al
rațiunii.

Dificultăți
le pe care
cercetare
a le
întâmpină
atunci
când
încearcă
să
exploreze
din punct
de vedere
inconștie
nt, chiar
și în mod
retroactiv
, procesul
de
formare
al
realizărilor
spirituale,
proces
fundamen
tal, dar
rămas

neexplora
t, ni se
relevă din
următoar
ea
situație
absolut
banală:
oamenilor
de peste
tot și
dintotdea
una le
place să
facă
glume și
să râdă la
ele. Dar
până
astăzi
lipsește o
explicație
științifică
completă
cu privire
la
fenomenu
l glumei,
respectiv
la cel al
râsului.
Acest
lucru

arată cât
de puțin
depinde
efectuare
a unei
acțiuni de
cunoaștere
ea ei
reflexivă
și de
înțelegere
a ei
cognitivă.

întorcând
u-ne la
paralela
menționat
ă, mai
putem
adăuga
următoare
ea
concluzie:
acolo
unde Eul
(spiritual)
pășește
într-o
sferă
inconștie
ntă, ca
fundamen

t al său,
putem
vorbi de
apariția
conștiințe
i morale,
a iubirii
sau a
artei.
Acolo
unde
dimpotriv
ă, Se-ul
(psihofizic
)
invadează
inconștie
ntul,
vorbit de
apariția
nevrozei
sau a
psihozei,
în funcție
de ceea
ce se află
în
interiorul
unei
astfel de
patogene
ze. Astfel,
vom avea

de-a face
cu un caz
psihogen
(ca la
nevroză)
sau cu
unul
somatoge
n. (Ca la
psihoză.)

11 — Aluzie la

un
nasai
din
Noul
Testa
ment.
În
care
se
suger
ează
că.
dintre
divers
ele
datorii
moral
e,
doar
„un

lucru
trebui
e”:
credin
ța în
Hristo
s
(Luca
10:42)
.
(N.red
.)

¹² — Aluzie la

mode
lul
expli
cativ
dezvo
ltat
de
biolo
gul și
ciber
netici
anul
Jakob
Johan
n von
Uexki
ill. cu
nrivir
e la

felul
în
care
anim
alele
inter
actio
neaz
ă cu
medi
ul lor
încon
jurăt
or.
(N.t.)

¹³ ————— Vezi

secți
unea
..Psv
chote
ranie
.
Kuns
t und
Relig
ion”
din
carte
a
mea.
Vikto
r E.
Fran

kl:
Die
Psyc
hothe
rapie
in
der
Praxi
s.
Eine
kasui
stisc
he
Einfü
hrun
g für
Ärzte
.
Münc
hen.
1986.

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
entia și actus formează împreună o neregă de termeni 1
filosofia scolastică pentru a desemna „Potențialitatea”-
respectiv
4

Interpretarea viselor din perspectiva analizei existențiale

Dacă din cele discutate până acum reiese că, încă de la început, este extrem de dificil să lămurim problema inconștientului spiritual, nu avem voie să uităm că există totuși o cale prin care putem explora inconștientul, inclusiv pe cel spiritual: calea viselor. De la introducerea în domeniul științelor de către Freud a tehnicii clasice a interpretării viselor, bazată pe metoda asociațiilor libere, avem la dispoziție această posibilitate.

Ca atare, și noi dorim să ne folosim de această metodă. Bineînțeles că vom căuta să aducem în sfera conștientului – și a responsabilității – nu doar fenomenele pulsionale inconștiente, ci și pe cele spirituale inconștiente. După cele spuse, ne putem aștepta ca, în vise, aceste producții autentice ale inconștientului, să întâlnim nu doar elemente ale inconștientului pulsional, ci și elemente ale inconștientului spiritual. Deși ne folosim de aceeași metodă pe care a utilizat-o și Freud atunci când a mers pe urmele inconștientului pulsional, noi ne vom sluji totuși de ea într-un mod diferit, de vreme ce scopul urmărit de noi este altul, și anume aducerea la suprafață a inconștientului spiritual. Așa că îi vom spune psihanalizei: mergem la luptă împreună, dar atacăm separat.

Și în cazul interpretării viselor, conștiința morală rămâne cel mai adecvat model pentru a demonstra felul în care operează inconștientul spiritual.

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
Să luăm ca exemplu următorul vis:

O pacientă visează că odată cu hainele murdare a trimis la spălătorie și o pisică murdară. Când a primit hainele înapoi, a găsit printre ele și pisica moartă. Pacienta a făcut următoarele asociații libere cu privire la elementele visului: despre „pisică” – spune că iubește pisicile „mai presus de orice”, dar în același timp o iubește „mai presus de toate” și pe fiica ei, unicul ei copil. Din acest context putem deduce că aici „pisică” înseamnă copil. Dar de ce este pisica „murdară”? Acest lucru se lămurește de îndată ce aflăm de la pacientă că în ultima vreme viața amoroasă a fiicei ei este subiectul multor bârfe în mediul lor social. În acest sens, într-adevăr, „s-au spălat rufe murdare” în public. Acesta este și motivul pentru care pacienta o spionează și o urmărește constant pe fiica ei, după cum ea însăși recunoaște. Ca atare, ce ne transmite visul în întregul lui? El reprezintă un avertisment: pacienta să facă bine să nu o mai tortureze pe fiica ei cu o educație exagerată în privința „purității” ei morale, altfel fiica ei va pieri. Visul exprimă astfel vocea propriei conștiințe morale, care o avertizează pe pacientă.

Nu vedem motivul pentru care ar trebui să renunțăm la o astfel de posibilitate simplă, aceea de a interpreta visul în toate elementele sale distincte. Nu trebuie să rămânem fideli opiniei preconcepționate conform căreia în spatele acestor elemente trebuie să se ascundă cu necesitate niște conținuturi de natură sexual-infantilă. Dimpotrivă, în explorarea datelor empirice ale inconștientului spiritual dorim să ne lăsăm călăuziți de marea virtute a psihanalizei: obiectivitatea. Însă pretindem o astfel de obiectivitate nu doar din partea analizandului, ci și din partea analistului. Așa cum din partea obiectului investigat ne așteptăm la o sinceritate absolută (de exemplu, în privința asociațiilor pe care acesta le produce), tot așa ne așteptăm la o imparțialitate necondiționată și din partea subiectului care investighează, adică la o atitudine obiectivă ce nu-i permite să

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.
Introducere în
închidă ochii în fața faptelor inconștientului spiritual.

Iată un vis aparținând unui alt pacient:

Pacientul relatează un vis recurent, ce se repetă la intervale relativ scurte de timp, uneori chiar în decursul aceleiași nopți, când apare sub forma unor vise în lanț. De fiecare dată, pacientul se află într-un anumit oraș din străinătate, unde intenționează să o sune la telefon pe o anumită doamnă, demers în care eșuează în mod constant. El nu reușește să stabilească cu ea o convorbire telefonică, pentru că discul telefonului are o dimensiune exagerată (conține circa o sută de numere), astfel că-i este imposibil să formeze numărul ei. Când se trezește, pacientul își dă seama că, în realitate, numărul pe care voia să-l formeze era doar asemănător cu cel al doamnei respective, în schimb el este identic cu numărul de telefon al companiei de producție pentru care lucrează cu succes în prezent. În cadrul explorării visului, reiese că pacientul, de profesie compozitor, a petrecut într-adevăr, la un moment dat, o anumită perioadă în orașul respectiv, timp în care s-a ocupat de o lucrare compozițională ce i-a adus mari satisfacții: era vorba despre muzică religioasă. În prezent, după cum am menționat, lucrează cu succes pentru o companie unde face muzică de jazz pentru filme, lucru ce nu-i conferă însă un sentiment de împlinire sufletească. Pacientul declară hotărât că nu poate fi vorba despre un sentiment de nostalgie după orașul respectiv, de vreme ce, exceptând munca sa, anii petrecuți acolo au fost neplăcuți pentru el, din toate punctele de vedere. Nici în ceea ce o privește pe doamna respectivă nu poate fi vorba despre vreun sentiment de dor legat de ea, întrucât nu avusese cu ea nici cea mai vagă relație erotică. Pe de altă parte, pacientul afirmă în mod spontan că vede în acea parte a visului, în care apare discul enorm al telefonului, o reflecție a stării sale actuale, acceptată cu resemnare, și anume imposibilitatea de a face o alegere¹⁶. Evident că ne întrebăm, ce fel de alegere? Răspunsul vine de la sine: e vorba despre alegerea

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
profesională, despre dificultatea de a se decide între a compune muzică profană sau muzică religioasă, el fiind atras de ultima din ele. Dintr-odată, înțelegem și semnificația conținutului central al visului, faptul că pacientul nostru se străduiește în mod repetat, chiar dacă în zadar, „să se conecteze din nou”, să se „re-conecteze”. În latină, „re-conectare” s-ar traduce prin re-ligare, de unde și cuvântul „religie”¹⁷.

Acest vis, spre deosebire de cel precedent, nu reprezintă un avertisment adresat visătorului, ci exprimă mai degrabă un autoreproș. Ambele vise sunt însă expresii ale conștiinței morale, ale inconștientului spiritual. Dar în cazul celui de-al doilea, nu se face auzită doar conștiința etică, ci, în mod clar, și conștiința de natură artistică. Evident că problematica religioasă personală ce apare în acest vis – ca un conținut concret al spiritualității inconștiente – poate să ia în alte vise o formă mai directă, și anume nu ca problematică religioasă latentă, ci ca una manifestă, precum în exemplul următor: Un pacient visează că tatăl său îi înmânează niște zaharină pe care pacientul o refuză, afirmând cu orgoliu că mai bine își bea cafeaua sau ceaiul amar decât să le îndulcească cu niște înlocuitori. Cu termenul „a înmâna” pacientul asociază următorul lucru: „Transmitere, tradiție. Însă ceea ce tatăl meu îmi transmite prin tradiție este confesiunea religioasă pe care o avem în comun”. Asociațiile libere mai scot la iveală următoarele resturi diurne: cu o seară înainte, pacientul citise într-un ziar un articol ce reproducea dialogul dintre un filosof existențial și un teolog. Argumentele filosofului i se păruseră pacientului foarte plauzibile și a fost impresionat în special de refuzul acestuia cu privire la o religiozitate pe care o considera inautentică din punct de vedere existențial. Îi rămăsese în minte mai ales acea parte a dialogului în care filosoful refuză „să fugă într-o împărăție a credinței sau într-una a viselor” și exclamă: „Ce fel de motiv poate fi acela care să ne facă să ne dorim să fim fericiți? Ceea ce ne interesează pe noi este realitatea!” Deci și aici, în viața diurnă, pacientul refuză un

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în lucrul inautentic. Dar să mergem mai departe. În aceeași seară, pacientul a ascultat la radio o predică, pe care a perceput-o însă ca pe o mângâiere slabă și oarecum „dulceagă”. De asemenea, a reieșit că într-unul din pasajele articolului menționat se formulase următoarea întrebare: „Cum se simte atunci când ne pierdem gustul (!) pentru viață?” Având toate aceste lucruri în minte, înțelegem cu ușurință felul în care religiozitatea, respectiv confesiunea religioasă transmisă, inautentică din punct de vedere existențial, au fost asociate electiv cu sfera gustului, iar pentru imaginea onirică a fost ales un îndulcitor inautentic, și anume zaharina, ce are rolul de a înlocui zahărul adevărat. Alegerea acestui simbol ni se limpezește cu totul atunci când aflăm că pacientul nostru poartă tot timpul la el, pe post de talisman, un anumit simbol specific confesiunii sale religioase „transmise”, cu scopul de a-l „apăra” de privirile rău-voitoare ale celor din jur, pe care-l păstrează într-o cutiuță de lemn, care la origine a fost o cutiuță de zaharină.

În ceea ce privește manifestările inconștientului spiritual, în alte vise întâlnim problematica religioasă personală a pacientului raportată nu doar la aspectul confesiunii sale religioase în general, așa cum este cazul ultimului vis, ci raportată și la aspectul instituțiilor bisericești în particular. Ca probă empirică pentru această variantă, propun să luăm în considerare următorul vis:

O pacientă visează: „Merg la biserica Alser”. Cu acest lucru ea asociază:

„Pe drumul spre psihoterapeutul meu trec pe lângă biserica Alser și, ajungând în dreptul ei, mi-a trecut de mai multe ori prin minte că sunt pe drumul spre Dumnezeu – dar nu direct prin biserică, ci oarecum prin psihoterapie. Drumul meu spre Dumnezeu trece, ca să zic așa, prin terapeut. Bineînțeles că atunci când mă întorc de la terapie, trec din nou pe lângă biserică. În acest fel, a merge la terapie reprezintă doar un ocol spre biserică”. Visul continuă după cum urmează: „Biserica lasă

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
senzația de loc părăsit”. Interpretare: faptul că biserica „este” abandonată semnifică faptul că pacienta a părăsit biserica. În realitate, pacienta a întors într-adevăr spatele bisericii. „Biserica a fost distrusă complet de bombardamente, acoperișul a căzut și doar altarul a rămas intact.” Interpretare: zguduirile – interioare – cauzate de experiența războiului au slăbit-o într-adevăr pe pacientă din punct de vedere psihic, dar în același timp i-au deschis ochii cu privire la locul central (altarul!) al religiei în viața sa. „Cerul albastru strălucește în interior, iar aerul circulă liber.” Interpretare: zgâlțâielile interne menționate i-au eliberat privirea către planul celest. „Însă deasupra mea mai sunt rămășițe de acoperiș, de lemnărie, ce amenință să cadă și mi-e frică de ele.” Interpretare: pacienta se teme de o recădere, de starea de a-fi-îngropată-din-nou-sub-dărâmături. „Și fug afară, oarecum deziluzionată.” Interpretare: într-adevăr, pacienta a avut parte în ultimul timp de unele dezamăgiri mărunte cu privire la aderarea ei nu doar la confesiunea religioasă, ci și la instituțiile ecleziastice. Credința ei necondiționată în biserică a fost știrbită ocazional de anumite impresii legate de presupusa meschinărie și aparenta lipsă de generozitate ale unor preoți și teologi.

În momentul în care aflăm că pacienta manifestă tendințe spre experiențe de natură mistică și extatică, nu mai suntem mirați de faptul că aspectul instituțional bisericesc îi crea anumite perturbări în sfera religioasă. De aceea e interesant să explorăm și această latură a problematicii ei religioase inclusiv în vise, pentru a vedea în ce măsură acest aspect al spiritualității ei inconștiente și-a găsit expresia în ele. Acest lucru este confirmat de următorul vis al pacientei: „Mă aflu în Piața Sf. Ștefan.” Interpretare: centrul Vienei catolice. „Stau în fața portalului Catedralei Sf. Ștefan, care este astupat de un zid.” Interpretare: accesul la creștinism îi este încă blocat. „În interiorul Catedralei este întuneric. Dar eu știu că Dumnezeu este acolo.” La acest element pacienta produce următoarea asociație liberă: „Cu adevărat Tu ești un Dumnezeu ascuns”.¹⁸

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
Visul continuă: „Caut intrarea”. Interpretare: pacienta caută accesul la creștinism. „Este aproape ora douăsprezece.” Interpretare: a sosit timpul. „Părintele N.N. ține o predică înăuntru.” (Pentru ea, părintele N.N. este o figură reprezentativă a creștinismului.) „Printr-o lucrarnă îi pot vedea capul.” Interpretare: persoana acestui părinte transmite doar o mică parte din ceea ce el reprezintă. „Vreau să pătrund în interior.” Interpretare: vrea să se îndepărteze de aparență și să se îndrepte spre esență. „Alerg prin niște coridoare strâmte.” Interpretare: strâmt = anxietate¹⁹. Pacienta se află într-o stare anxioasă, de așteptare neliniștită, dornică de a-și atinge scopul. „Am o bombonieră la mine, cu inscripția: «Dumnezeu te cheamă».” Interpretare: chemarea ei spre o viață religioasă (scopul ei spre care aspiră cu atâta nerăbdare), deci însăși calea într-acolo ascunde în sine dulceața unei experiențe mistico-extatice. „Scot o bomboană din cutie și o mănânc, deși știu că îmi poate dăuna.” Interpretare: pacienta a relatat de mai multe ori faptul că prin extazele ei mistice se expune în mod conștient pericolului „de a cădea pradă nebuniei”, de a cădea bolnavă. „Mi-e teamă că cineva ar putea vedea inscripția de pe bombonieră. Mă rușinez și încep să o șterg.” Asociație liberă: pacienta știe că va fi publicat „cazul”²⁰ ei și de aceea face tot posibilul pentru a împiedica această publicare.

În acest punct, ne confruntăm cu un aspect important pentru investigațiile noastre ulterioare, și anume cu faptul că oamenilor le este uneori rușine de religiozitatea lor și încearcă să o ascundă. Ar fi o greșeală enormă să confundăm o astfel de rușine cu o inhibiție nevrotică. Rușinea este un sentiment cu totul natural și nu poate fi asimilată sub nicio formă cu o inhibiție nevrotică. Datorită unui eseu al lui Max Scheler pe marginea acestui subiect, știm că rușinea îndeplinește o anumită funcție proiectivă și în iubire. Scopul ei constă în a preveni ca un lucru să se transforme pur și simplu într-un obiect – obiect al unor spectatori. Ca atare, putem spune că iubirea are aversiune față de actul de a fi privită. De aceea, ea

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
evită spațiul public. Omul se teme că un lucru sfânt lui îi va fi pângărit în sau de spațiul public. Această profanare poate avea loc, de exemplu, printr-o pierdere a caracterului direct specific devotării față de celălalt. Acest caracter imediat este amenințat de faptul că dăruirea este transformată nu doar într-un obiect supus privirii unor străini, dar și într-un obiect al autoobservației. În ambele cazuri, caracterul de autenticitate nemijlocită, originară, a iubirii, existențialitatea ei sunt supuse riscului de a pieri sau de a se transforma într-o facticitate a unei stări observate de alții sau a unei stări de autoobservare. Cu alte cuvinte, din cauza unei priviri străine sau a unei autoobservări, actul iubirii este în pericol de a-și slăbi partea de Eu și de a-și întări partea de Se.

Ceva similar se întâmplă și în cazul unui alt lucru, nu mai puțin sacru pentru om, dacă nu chiar cel mai sacru dintre toate: religiozitatea sa. Să nu uităm că religiozitatea implică, la fel ca iubirea, o intimitate autentică. Ea îi este „intimă” omului în două sensuri: pe de o parte, ea reprezintă lucrul „cel mai profund” din el, pe de altă parte, asemenea iubirii, ea este protejată de podoare. De dragul propriei autenticități, și religiozitatea adevărată se ascunde de privirea publică, se ascunde pentru a nu se trăda. De aceea, pacienții noștri se tem să-și „trădeze” experiențele lor religioase „intime”, atât în sensul de „a le divulga”, cât și în sensul de „a comite o trădare”. Nu vor să-și afișeze experiența intimă în fața unor oameni care ar fi incapabili să o înțeleagă sau să o privească drept fiind ceva autentic și care ar putea-o percepe ca pe ceva inautentic. Astfel de pacienți se tem că psihoterapeutul căruia i-ar divulga experiențele lor ar putea încerca să le demaște religiozitatea ca nefiind altceva decât o formă de sublimare a libidoului sau să o deconspire ca pe ceva impersonal, ceva ce nu ține de sfera Eului, ci a Se-ului („inconștientul arhaic”) sau a mulțimii impersonale („inconștientul colectiv”) ²¹.

Doar dacă privim lucrurile în acest fel putem înțelege de ce

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria si terania nevrozelor.

Introducere în
ultima pacientă menționată trăia o profundă aversiune la gândul de a se vedea publicată ca un „studiu de caz”, în care sentimentele ei religioase urmau să fie degradate la statutul de obiect al unei investigații. Bineînțeles, această aversiune nu se referă doar la publicații, jena față de sfera publică nu se rezumă doar la teama de a deveni un „caz public”, ci și la aceea de a fi prezentat unui „public”, ca obiect al unei observări. Ne gândim aici la experiențele pe care le-am avut până acum în activitatea noastră universitară în domeniul psihoterapiei.

În timpul cursurilor, pacienții despre care discutăm nu sunt conduși în sala de curs, ci discuțiile cu ei se desfășoară mai degrabă într-o sală alăturată, între patru ochi și în fața unui microfon, care transmite în sala de curs ceea ce se discută, cu ajutorul unui sistem de amplificare. În acest fel, pacienții nu sunt expuși privirilor publicului, ci urechilor lui, publicul fiind deci un „auditoriu” în adevăratul sens al cuvântului. Astfel, nu se „arată” nimic, ci lucrurile sunt aduse la urechea „ascultătorilor”. Cu toate acestea, afirmațiile pacienților sunt și rămân într-o oarecare măsură o declarație coram publico (în fața publicului), pentru că transmiterea convorbirii în sala de curs are loc, bineînțeles, cu acordul lor. E foarte interesant de remarcat faptul că aceiași pacienți care, în condițiile optime create de noi cu privire la protecția anonimatului (lucru ce contribuie la diminuarea timidității lor), sunt extrem de deschiși să relateze despre viața lor sexuală în cel mai intim mod cu putință sau să vorbească despre diverse detalii perverse sunt cuprinși în schimb de tot felul de „inhibiții” de îndată ce discuția se îndreaptă spre viața lor religioasă intimă. De exemplu, în timpul unei astfel de discuții purtate în fața microfonului într-o încăpere de lângă sala de curs, o pacientă este întrebată în mod spontan despre visele ei. La această întrebare neașteptată, pacienta reproduce următorul vis:

„Mă aflu în mijlocul unei mulțimi mari de oameni, un fel de

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
bălci. Toată lumea se mișcă într-o direcție, în timp ce eu mă strădui să înaintez în direcția opusă.” Interpretare: în învâlmășeala bălciului pe care o reprezintă această lume, majoritatea oamenilor sunt orientați cam în aceeași direcție, adică sunt „masificați”. Însă pacienta înoată, ca să spunem așa, împotriva acestui curent. „Oarecum, știu direcția în care trebuie să merg, pentru că pe cer strălucește o lumină după care mă orientez. Această lumină devine din ce în ce mai intensă, luând în cele din urmă forma unei figuri.” Interpretare: La început, pacienta cunoaște doar aproximativ direcția de urmat, dar apoi îi este din ce în ce mai clară. O întrebăm despre ce fel de figură e vorba. Pacienta începe imediat să se fâstăcească și, după multă ezitare, ne întreabă cu o privire rugătoare: „Chiar trebuie să vorbesc despre asta?” Ea reușește să ne dezvăluie secretul abia după ce insistăm de mai multe ori: „Este figura lui Hristos”. În vis, conștiința morală îi impune să-l urmeze pe Hristos, să meargă pe calea ei în calitate de creștină.

În acest vis, nu mai putem vorbi de o frământare religioasă propriu-zisă, de vreme ce, pentru pacienta noastră, religia și calea religioasă se află în afara oricărei îndoieli. Prin contrast, în visele relatate anterior ale altor pacienți exista o neliniște religioasă clară, ce ni s-a arătat într-o manieră mai mult sau mai puțin voalată, în funcție de gradul în care religiozitatea respectivului visător era una manifestă sau latentă, cu alte cuvinte, în funcție de modul în care religiozitatea persoanei respective îi era ei înseși conștientă sau inconștientă, adică refulată. Faptul că religiozitatea poate fi „refulată”, ascunsă de Eul conștient, nu constituie o surpriză, dacă ținem cont de cele spuse mai sus cu privire la caracterul cu adevărat „intim” al religiozității autentice. Însă nu e surprinzător nici faptul că în mod ocazional dăm peste motive clar religioase în visele unor persoane nereligioase, întrucât am văzut faptul că, din motive profunde și esențiale, nu există doar un libido inconștient sau refulat, ci și o religio inconștientă sau refulată. După cele discutate la început, e evident că, în timp ce primul dintre ele,

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria si terania nevrozelor.
Introducere în
libidoul, poate fi atribuit inconstientului pulsional, cea de-a
doua, religia, ține în esență de inconstientul spiritual. Acest
lucru constituie o premisă importantă pentru investigațiile
noastre ulterioare.

⁸ Pentru a înfi
limba germană cuvântul „wählen” înseamnă atât „a forma
un număr de telefon”, cât si „a alege”. fN.t.f

¹⁷ Conform Sfântului Augustin, substantivul „religio” (religie)
provine din verbul latin „religare” fa lega din nou și semnifică
legătura regăsită dintre om și Dumnezeu. fN.t.f

¹⁸ Citat din Cartea lui Isaia. „Dumnezeul ascuns” (în lat.„Deus
absconditus”) este un concect teologic care se referă la faptul
că nu nutem

²⁰ În limba germană, cuvântul „der Fall” înseamnă
atât „caz”, cât si -cădere”, de aceea pacienta asociază
faptul de a cădea bolnavă cu publicarea cazului ei. (N.t.î

²¹ Una dintre pacientele mele a exclamat odată în mod spontan: -
Cum se face că îmi este rușine de toate lucrurile religioase, care
îmi par a fi penibile și ridicole? Stiu si eu foarte bine de ce mă
rușinez de nevoile mele religioase: nota predominantă a
psihoteraniei de care am avut parte în

se spunea că asemenea dorințe nu reprezintă altceva decât
visări, speculații absurde, că nu există decât ceea ce vedem și
auzim, si că tot restul reprezintă doar un nonsens provocat de o
traumă sau de o evadare în boală. (Cu scopul de a fugi de viața
reală. î Asa că ori de câte ori vorbeam despre nevoia mea de
Dumnezeu. îmi era teamă că acest lucru îmi va atrage

discuții purtate ne lângă subiect”.

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în **Transcendența conștiinței morale**

Dacă în secțiunea precedentă, referitoare la interpretarea viselor din perspectiva analizei existențiale, am scos la iveală acest fapt psihologic al religiozității inconștiente (și refulate), scopul nostru acum este să arătăm în ce măsură rezultatele psihologice ale analizei existențiale corespund și așteptărilor ontologice. Într-adevăr, acest lucru se confirmă, pentru că analiza existențială a conștiinței morale, așa cum am abordat-o în secțiunea anterioară, trebuie să ne înfățișeze (dacă e să o urmărim până la ultimele sale consecințe) o situație de cea mai mare importanță, pe care dorim să o desemnăm încă de la început cu termenul de „transcendență a conștiinței morale”. Pentru a explica ce înseamnă transcendența conștiinței morale trebuie să pornim de la următoarele fapte:

Orice libertate are un „față de ce” și un „pentru ce”. La întrebarea „față de ce” poate fi omul liber, răspunsul este: față de ființa pulsională; altfel spus: Eul său este liber în raport cu Se-ul. Însă la întrebarea „pentru ce” este omul liber, răspunsul este: pentru ființa sa responsabilă. Libertatea voinței umane înseamnă deci a fi liber „de” ființa pulsională „în vederea” faptului-de-a-fi- responsabil, de a avea conștiință morală.

Aceste două fațete ale condiției umane sunt cel mai bine exprimate de următoarea frază imperativă, aparținând lui Marie von Ebner-Eschenbach: „Fii stăpânul propriei voințe și slujitorul propriei conștiințe morale!” Pornind de la această afirmație, de la această cerință de natură etică, dorim să explicăm ceea ce am numit prin sintagma „transcendența conștiinței morale”. Reflecțiile noastre sunt următoarele:

„Fii stăpânul propriei voințe... ” Stăpân al propriei voințe sunt deja, în măsura în care sunt om, cu condiția să-mi înțeleg în

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
același timp în mod corect calitatea faptului de a fi om, adică să mă înțeleg ca ființă liberă, să- mi înțeleg întreaga ființare ca fiind pe deplin responsabilă. Dacă sunt însă și un „slujitor al propriei conștiințe morale”, cu condiția să pot face acest lucru, atunci această conștiință trebuie să fie altceva, ceva mai mare decât propria mea persoană. Ea trebuie să fie mai presus de omul care doar își ascultă „vocea conștiinței”, ea trebuie să fie în afara sferei umanului. Cu alte cuvinte, nu pot să fiu slujitor al propriei mele conștiințe morale decât dacă, în înțelegerea mea cu privire la mine, concep conștiința morală ca un fenomen ce transcende simpla mea ființă și, ca atare, mă înțeleg pe mine însumi și existența mea din această perspectivă a transcendenței. Deci nu pot să consider fenomenul conștiinței morale doar prin prisma facticității sale psihice, ci trebuie să-l înțeleg și în esența sa transcendențială. „Slujitor al propriei conștiințe morale” pot fi doar atunci când dialogul cu conștiința mea este un dialog autentic, nu un simplu monolog, deci atunci când conștiința mea morală este dincolo de Eul meu, este o portavoce pentru un lucru distinct de mine.

Să fie deci o greșeală a limbii atunci când vorbim despre „vocea” conștiinței morale? Conștiința nu-și poate „avea propria voce”, de vreme ce ea însăși „este” o voce – vocea transcendenței. Omul ascultă această voce, dar ea nu provine de la el. Dimpotrivă, abia caracterul transcendent al conștiinței morale ne permite să înțelegem omul și în special personalitatea lui, într-un sens mai profund. În această lumină, termenul de „persoană” câștigă o nouă semnificație. Acum am putea spune: prin conștiința morală a persoanei umane personat (răsună) o instanță aflată dincolo de uman. Despre ce fel de instanță ar putea fi vorba nu ne putem da seama doar din perspectiva problematicei originii conștiinței morale sau a rădăcinilor ei transcendente. Însă putem afirma cu ușurință că, la rândul ei, această instanță trebuie să fie în mod necesar de natură personală, iar această concluzie ontologică ar trebui să

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
ne facă să conștientăm cu privire la „asemănarea după chip” dintre această instanță personală transcendentă și persoana umană.

În calitate de fapt psihic imanent, conștiința morală ne trimite deci la transcendență. Ea poate fi înțeleasă doar prin referire la transcendență, doar în calitate de fenomen transcendent. E ceva asemănător ombilicului uman, care ne-ar părea lipsit de sens dacă ar fi să-l privim ca fenomen separat. Ombilicul nu poate fi înțeles decât în contextul preistoriei sale, al istoriei de dinaintea nașterii omului, ca un „rest” al acestei istorii ce trimite, dincolo de individul însuși, la organismul matern originar în care s-a format cândva. Tot astfel și conștiința morală se lasă înțeleasă pe de-a-ntregul doar atunci când ea este privită în calitate de fenomen ce trimite la o origine transcendentă. Atâta vreme cât în cadrul ontogenezei biologice tindem să privim omul ca individ izolat, în afara contextului originii sale, nu vom putea înțelege toate aspectele legate de organismul său. Același lucru este valabil și în cazul ontologiei omului. Nu-i vom putea înțelege toate aspectele (și mai ales conștiința sa morală) dacă nu ne raportăm la o origine de natură transcendentă. Conștiința devine comprehensibilă doar plecând de la o dimensiune extraumană, deci doar și numai atunci când înțelegem omul în calitate sa de creatură, astfel că putem spune: ca stăpân al voinței mele, sunt creator, însă ca slujitor al conștiinței mele, sunt ființă creată. Cu alte cuvinte, pentru a explica condiția umană de ființă liberă este suficientă existențialitatea, însă pentru a explica condiția umană a faptului-de-a-fi-responsabil trebuie să apelez la transcendentalitatea faptului de a avea conștiință morală.

Astfel, conștiința morală, pe care ne-am luat-o ca model pentru a înțelege inconștientul spiritual, pare să joace un rol-cheie în dezvăluirea transcendenței esențiale a inconștientului spiritual. Faptul psihologic al conștiinței morale nu este decât aspectul imanent al unui fenomen transcendent, este doar fragmentul ce

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
pătrunde în imanența psihologică. Conștiința morală nu este decât latura immanentă a unui întreg transcendent, care iese din planul imanenței psihice și care, astfel, transcende acest plan. De aceea, conștiința morală nu poate fi niciodată proiectată fără violență din spațiul spiritului în plan psihic, așa cum încearcă în van să demonstreze toate „explicațiile” psihologice²².

Conștiința morală este deci vocea transcendenței și, din acest motiv, este ea însăși transcendentă. Din această perspectivă, omul nereligios nu este nimic altceva decât omul care ignoră această transcendență a conștiinței morale.

Și omul nereligios „are” o conștiință și „poartă” o responsabilitate, dar el nu-și pune întrebări suplimentare. El nu se întreabă nici care sunt acele lucruri de care este responsabil și nici de unde provine conștiința sa morală. Însă acest lucru nu trebuie să ne mire:

în „Cartea întâi a Regilor” (3:2-9) se relatează cum pe vremea când Samuel era slujitorul marelui preot Eli, într-o noapte, în timp ce dormea în templu, a fost trezit de o voce care-l chema pe nume. Samuel s-a ridicat și s-a dus să-l întrebe pe Eli ce dorea. Dar marele preot nu-l chemase pe Samuel, așa că l-a trimis să se culce la loc. Abia după ce această scenă s-a mai repetat de două ori, marele preot i-a spus lui Samuel ca data viitoare când își mai aude numele chemat, să se ridice și să spună: „Vorbește, Doamne! Robul tău te ascultă!”

Pentru că era încă un băiețandru, chiar și profetul Samuel a ignorat inițial chemarea transcendenței care i se adresa. În aceste condiții, cum ar putea oare un om obișnuit să recunoască cu ușurință caracterul transcendent al vocii sale, pe care o aude venind dinspre conștiința sa morală? De ce ar trebui atunci să ne mire faptul că el consideră această voce un lucru aflat pur și simplu în el?

Omul nereligios este deci omul care își percepe conștiința morală

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria si terania nevrozelor.

Introducere în
ca făcând parte din facticitatea psihică. Privind-o ca pe un fapt immanent, el se oprește. Se oprește înainte de vreme. El consideră conștiința morală ca fiind lucrul ultim, instanța supremă, față de care se simte responsabil. Însă conștiința morală nu este etalonul suprem al faptului-de-a-fi-responsabil, nu este lucrul ultim, ci penultim. Pe drumul său în căutarea sensului vieții, omul nereligios s-a oprit prematur, pentru că el nu reușește să treacă dincolo de conștiința sa morală, nu-și pune întrebări dincolo de ea. El abia a atins un vârf secundar. Dar care ar putea fi motivul pentru care omul nereligios nu merge mai departe? Motivul este că el nu vrea să-și „piardă pământul de sub picioare”. Adevăratul vârf rămâne ascuns privirii sale, rămâne învăluit în ceață, iar el nu se aventurează în această ceață, în necunoscut. Doar omul religios întreprinde acest act de curaj. Dar ce i-ar împiedica pe cei doi să-și ia rămas-bun unul de la celălalt fără ranchiună, tocmai în punctul în care unul rămâne pe loc, iar celălalt pornește pe calea finală?

Tocmai omul religios ar trebui să poată respecta această decizie negativă a semenului său. Ar trebui să o accepte atât ca pe o posibilitate de principiu, cât și ca pe o realitate de fapt, pentru că tocmai omul religios ar trebui să știe că libertatea unei astfel de decizii este una dorită și creată de Dumnezeu. Omul este atât de liber, a fost creat atât de liber de creatorul său, încât libertatea lui include și posibilitatea de a spune „Nu”. Libertatea sa merge până într-acolo, încât ființa creată să poată decide inclusiv împotriva creatorului ei, să-l poată nega pe Dumnezeu.

Pe de altă parte, este adevărat că omul se mulțumește doar cu negarea numelui lui Dumnezeu. Din aroganță, el vorbește doar despre „divin” sau despre „divinitate”. Și chiar și acesteia din urmă, el ar prefera să-i dea un nume particular sau să o ascundă cu orice preț în spatele unor expresii vagi, nebulose, de natură panteistă. Căci, așa cum e nevoie de puțin curaj pentru a-și declara credința față de un lucru pe care l-a

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
cunoscut, tot așa e nevoie și de puțină smerenie pentru a-l desemna cu acel cuvânt cu care oamenii îl numesc de mii de ani: pur și simplu cu cuvântul „Dumnezeu”.

Până acum ne-am ocupat în principal de acel ceva „pentru care” suntem responsabili și am văzut cum întrebarea etică se transformă într-una de natură religioasă. Însă conștiința morală nu doar că trimite la transcendență, dar ea și izvorăște din transcendență. Acesta este motivul pentru care ea este ireductibilă din punct de vedere ontic. Plecând de la problema originii conștiinței morale, soluția nu poate fi nici de natură psihologică, nici de natură psihogenetică, ci doar ontologică.

Deja Hebbel a fost cel care a constatat inutilitatea tuturor tentativelor de a reduce ontic conștiința morală, de a găsi un răspuns ontic la întrebarea privitoare la acel ceva din care ea provine. Într-o scrisoare (datată 13.05.1857) adresată lui Uechtritz, acesta scria: „Conștiința morală se află într-un contrast izbitor cu orice fel de scopuri materialiste ale omului și, dacă încercăm s-o fundamentăm pe instinctul sexual de conservare al speciei, în sensul de factor reglator și corector al individului – lucru ce se va întâmpla, cu siguranță, mai devreme sau mai târziu, dacă nu s-a întâmplat deja –, această conștiință morală nu va fi câtuși de puțin nici explicată, nici anulată”. Ceea ce Hebbel profetă în acest loc s-a întâmplat între timp. Într-adevăr, psihanaliza a încercat să explice conștiința morală pe baza pulsuniilor, reducând-o la acestea. Psihanaliza numește conștiința morală Supraeu și derivă acest Supraeu din introiectarea imaginii tatălui.

Dar așa cum Eul nu poate fi derivat din Se, tot astfel, nici Supraeul nu poate fi derivat din Eu. Aici ne aflăm în fața unei duble aporii: pe de o parte, existențialitatea Eului și, pe de altă parte, transcendentalitatea așa-numitului Supraeu. În privința primului fenomen, am menționat deja că faptul (existențial)-de-a-fi-responsabil, care este specific omului, nu poate fi

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
niciodată recus la aspectul său pulsional, că Eul nu poate fi
niciodată derivat din sfera pulsională, că noțiunea de „pulsuni
ale Eului” reprezintă mai degrabă o contradicție în sine.
Pulsunile nu se pot refula, cenzura sau sublima pe ele însele.
Și chiar dacă, din punct de vedere biologic, energia pulsională
este folosită pentru canalizarea propriei pulsionalități, ceea ce
ea pune în mișcare nu poate fi explicat, din nou, tot pe bază
pulsională.

Așa cum Se-ul nu se poate reprima pe sine, tot astfel nici Eul
nu poate fi responsabil de sine însuși. Eul nu-și poate fi
niciodată propriul său legislator etic. De aceea, el nu poate
decreta niciun fel de „imperativ categoric” autonom, pentru că
orice imperativ categoric este legitimat, în ultimă instanță,
exclusiv de transcendență, nu de imanență. Caracterul său
categoric este și coincide cu cel al transcendenței sale și, din
acest motiv, nu poate fi derivat din imanență. Faptul că Eul, în
contrast cu Se-ul aparținând pulsionalului, este în mod esențial
faptul-de-a-fi-responsabil, nu înseamnă nici pe departe că acest
Eu responsabil este responsabil doar față de sine însuși. Ființa
liberă înseamnă foarte puțin sau chiar nimic dacă nu are un
etalon la care să se raporteze. Dar nici ființa responsabilă nu
este completă dacă nu are un „pentru ce”.

Deci așa cum nici voința (Eul) nu poate fi derivată din pulsuni
(din Se), tot astfel nici sentimentul de datorie (Supraeul) nu
poate fi derivat din voință, căci să ne amintim de frumoasele
cuvinte ale lui Goethe: „Orice voință/e doar o vrere (...)/chef,
vrere se supun la trebuință”²³. Datoria (ceea ce „trebuie”)
precede astfel întotdeauna voința, este anterioară ei din punct
de vedere ontologic. Așa cum nu pot să ofer un răspuns decât
dacă mi s-a pus o întrebare și așa cum orice răspuns necesită
un „ceva despre care” vorbim, care să existe anterior
răspunsului însuși, tot astfel, acel „pentru ce” din cadrul
oricărei responsabilități trebuie să preceadă responsabilitatea
însăși. Există o datorie (un „trebuie”) care îmi este dată

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
dinainte, așa încât să am un „pentru ce” să fiu responsabil, un
ceva pe care să trebuiască să-l vreau.

În spatele Supraeului omului nu se află Eul unui supraom, ci în
spatele conștiinței morale stă un „Tu al lui Dumnezeu”.
Conștiința morală nu ar putea reprezenta niciodată un cuvânt
cu putere în planul imanent dacă nu ar exista „Tu” în calitate
de cuvânt al transcendenței.

Niciun Supraeu și niciun „Ideal al Eului” nu ar putea fi
vreodată eficiente dacă ele ar proveni doar din propria mea
persoană, dacă ele ar reprezenta doar un model conceput și
creat de mine și dacă, într-o oarecare măsură, nu ar avea
natura unor lucruri pre-existente, gata să fie descoperite. Ele
nu ar putea fi niciodată eficiente dacă ar fi propriile mele
invenții.

Iar atunci când Jean-Paul Sartre spune că omul este liber și îi
cere acestuia să aleagă, să se inventeze pe sine, să se
„proiecteze” pe sine, afirmând că omul se poate inventa pe el
însuși fără a avea nevoie de vreun model sau de vreo
intervenție din afara sferei umane, atunci trebuie să ne
întrebăm: un asemenea început nu seamănă oare cu celebrul
truc indian al frânghiei? Magicianul aruncă în sus o frânghie ce
rămâne apoi suspendată în aer și pretinde că pe ea se poate
cătara un băiat. Și Sartre consideră, la fel, că omul își
proiectează în nimic ființa-ce-trebuie-să-fie, fără a avea niciun
sprijin de nicăieri, și crede că apoi acest om poate să
progreseze, să se dezvolte pornind de la acest proiect.

Vedem că aceasta nu reprezintă nimic altceva decât o
psihanaliză ontologizată, o ontologizare a teoriei
psihanalitice a Supraeului. Ceea ce psihanaliza susține nu
înseamnă, nici mai mult, nici mai puțin, decât următorul
lucru: cu ajutorul Supraeului, Eul se trage singur de păr din
mlaștina Se-ului.

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
În realitate, nu Dumnezeu este imaginea tatălui, ci tatăl este un
imago al lui Dumnezeu. Pentru noi, nu tatăl este prototipul
oricărei forme de divinitate, ci exact invers, Dumnezeu este
prototipul oricărei forme de paternitate.
Tatăl este primul doar din punct de vedere ontogenetic,
biologic și biografic. Din punct de vedere ontologic, însă,
Dumnezeu este cel dintâi.
Deci relația tată-copil este într-adevăr anterioară, din
perspectivă psihologică, relației om-Dumnezeu, dar, din
perspectivă ontologică, ea nu este un model pentru cea din
urmă, ci reprezintă o reflecție a ei. Din punct de vedere
ontologic, tatăl meu biologic, care m-a conceput, este doar
întâmplător primul reprezentant al Celui care le-a creat pe
toate. Deci în plan ontologic, creatorul meu natural nu este
decât primul simbol și astfel, într-o oarecare măsură, imaginea
Creatorului supranatural al întregii naturi²⁴.

²³ J.W. von Goethe. „Cuvinte originare. Qrfice”. trad. de Grete
Tartler. în Onere alese, voi. 1: Poezii. Rao. 2013. n. 378.

ceresc, am căutat alte ceruri de substituție. Astfel am aiuns. În
cazul meu, la acest dor nestăvilit dună un tată biologic – ne care
nu l-am cunoscut niciodată! – și la atașamentul meu față de
mama decedată”. Cu o altă
ocazie: „Nostalgia dună Dumnezeu, dorința mea de a pătrunde în
câmnul

6

Religiozitatea de la nivel inconștient

Dacă examinăm nu doar rezultatele obținute în secțiunile

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
precedente, ci le privim împreună cu celelalte rezultate
dobândite anterior de analiza existențială, atunci ni se
dezvăluie în fața ochilor un proces în trei etape, ca rezultat al
investigațiilor noastre:

Punctul de plecare l-a constituit faptul fenomenologic
fundamental că ființa umană este ființă conștientă și ființă
responsabilă în același timp. Cu alte cuvinte, omul este sinteza
sau „potențarea” celor două aspecte în conștiința
responsabilității, în ființa ce este conștientă că poartă o
anumită responsabilitate.

Într-o a doua fază de dezvoltare, analiza existențială s-a
aventurat către spiritualitatea inconștientă. Așa cum, în calitate
de logoterapie, ea a extins domeniul psihoterapiei dincolo de
sfera psihicului – ce fusese singurul obiect al psihoterapiei de
până atunci – prin includerea sferei spirituale, tot astfel, ea a
cunoscut și a vorbit și despre latura spirituală din inconștient,
adică despre logosul inconștient: Se-ului, în calitate de
inconștient pulsional, i s-a adăugat ca element nou
inconștientul spiritual. Cu această spiritualitate inconștientă a
omului – despre care am spus că ține de sfera Eului – a fost
scoasă la iveală acea latură profundă și inconștientă în care se
iau marile decizii autentice din punct de vedere existențial. De
aici am dedus, nici mai mult, nici mai puțin, că pe lângă
conștiința responsabilității, respectiv responsabilitatea
conștientă, trebuie să mai existe și o responsabilitate de natură
inconștientă.

Cu descoperirea inconștientului spiritual, analiza existențială a
evitat pericolul căreia i-a căzut pradă psihanaliza, atunci când
aceasta a identificat inconștientul cu Se-ul și l-a despărțit de
Eu. Dar prin descoperirea noastră, analiza existențială a mai
eludat o amenințare internă. Mai exact, recunoscând
inconștientul spiritual, ea a contracarat pe de altă parte orice
posibilitate de intelectualizare și de raționalizare unilaterală cu
privire la esența umană. Omul nu a mai putut fi considerat o

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
ființa exclusiv rațională, o ființă ce se lasă purtată în totalitate de rațiunea „practică” sau teoretică.

În cea de-a treia fază de dezvoltare a ei, analiza existențială a dezvăluit religiozitatea inconștientă aflată în interiorul spiritualității inconștiente a omului. Această religiozitate inconștientă trebuie înțeleasă ca o relație inconștientă cu Dumnezeu, o relație cu transcendența, care, după toate aparențele, îi este imanentă omului, chiar dacă adesea rămâne într-o stare latentă. Deci, dacă odată cu descoperirea spiritualității inconștiente, Eul (spiritualul) a devenit vizibil în spatele Se-ului (inconștientul), atunci odată cu descoperirea religiozității inconștiente, în spatele Eului imanent a devenit vizibil un „Tu” transcendent. Deci dacă Eul s-a dovedit a fi „și inconștient”, respectiv inconștientul s-a dovedit a fi „și spiritual”, atunci acest inconștient spiritual s-a dezvăluit a fi „și transcendent”.

Această spiritualitate inconștientă care ni se divulgă - spiritualitate înglobată și inclusă în conceptul de „inconștient transcendent” al omului - ne indică faptul că noi tindem întotdeauna în mod inconștient către Dumnezeu²⁵, că avem dintotdeauna o relație intențională cu Dumnezeu, chiar dacă această relație ne rămâne inconștientă. Pe acest Dumnezeu îl numim Dumnezeul „inconștient” sau „neștiut”.

Dar vorbind despre Dumnezeul „neștiut” sau „inconștient”, acest lucru nu înseamnă că Dumnezeu în sine sau pentru sine își este inconștient lui însuși, ci mai degrabă că uneori Dumnezeu este prezent, dar nu e conștientizat de noi, că relația noastră cu el poate să nu fie conștientă, adică e refulată, rămânând astfel ascunsă chiar față de noi înșine²⁶.

Despre „Dumnezeul ascuns” se vorbea deja în Psalmi, iar Antichitatea greacă i-a închinat un altar sub forma „Zeului Necunoscut”. Conceptul n-ostu de „Dumnezeu neștiut” se

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
referă deci la relația ascunsă a omului cu un Dumnezeu ce rămâne ascuns.

Această expresie trebuie separată însă de trei interpretări posibile care sunt eronate. În primul rând, acest „Dumnezeu neștiut” nu trebuie înțeles în sens panteist. Este departe de intenția noastră să afirmăm că inconștientul sau chiar Se-ul ar fi de natură divină. Chiar dacă am demonstrat că inconștientul are „și un aspect spiritual”, incluzând deci în sine și o religiozitate inconștientă, acest lucru nu ar putea justifica niciodată gestul de a învălui inconștientul într-un nimb divin. Faptul că avem dintotdeauna o relație inconștientă cu Dumnezeu nu înseamnă nici pe departe că Dumnezeu este „în noi”, că locuiește în mod inconștient în noi sau că el ne umple inconștientul. Toate acestea nu ar reprezenta decât tezele unei teologii diletantiste.

O altă posibilă interpretare incorectă a acestui concept ar fi aceea de a vorbi despre „Dumnezeul neștiut” dintr-o perspectivă specifică ocultismului. Paradoxul conceptului nostru, cel de „cunoaștere inconștientă” cu privire la Dumnezeu, ar putea conduce în acest caz la presupunerea că inconștientul este omniscient sau că, în orice caz, el știe mai multe decât conștientul însuși. Cu alte cuvinte, Se-ul ar ști mai multe decât Eul. Așa cum am mai spus, nu doar că inconștientul nu este de natură divină, dar el nu deține nici măcar un singur atribut divin. Ca atare, el nu posedă nici atributul omnicienței. Dacă prima interpretare eronată am putea-o atribui unei teologii diletantiste, această a doua interpretare ar ține de o metafizică „pripită”.

Nicio știință nu se poate înțelege pe sine, nu se poate judeca pe sine, fără a se ridica deasupra ei înseși. Tot astfel, nicio știință nu poate să-și măsoare propriile rezultate și să prevadă implicațiile acestora dacă nu-și abandonează propria sferă ontică și nu se supune unei examinări ontologice. Și noi ne-am văzut obligați, în repetate rânduri, să transgresim granițele

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria si terania nevrozelor.

Introducere în
câmpul strict științific, pentru a putea confrunta rezultatele științifice cu așteptările ontologice. Ca atare, este cu atât mai important pentru noi să nu ne pierdem de sub picioare pământul ferm al datelor empirice, pentru a nu cădea în ceea ce am numit mai înainte metafizică „pripită”, respectiv teologie diletantistă. Scopul nostru este să pornim de la câteva fapte simple ale experienței și să le evaluăm cu ajutorul metodelor științifice tradiționale. De exemplu, pentru interpretarea viselor am folosit metoda clasică a asociațiilor libere. În același timp, a trebuit să le recunoaștem rangul cuvenit faptelor de natură fenomenologică. Realitatea acestor fapte era atât de evidentă, încât a trebuit să renunțăm la o reducere analitică suplimentară a lor. Ne referim aici în primul rând la visele deosebit de clare în conținutul lor religios și care aparțin unor persoane aparent nereligioase. Dar lucrul cel mai izbitor din aceste vise este un sentiment extatic de fericire, necunoscut persoanei respective în viața sa vigală. Dacă vrem să rămânem cinstiți cu noi, e imposibil să mai afirmăm că în spatele acestuia s-ar mai putea găsi un alt sentiment de fericire de natură sexuală²⁷.

Ne-a mai rămas acum de discutat cea de-a treia și cea mai importantă posibilă interpretare greșită. Subliniem încă o dată următorul aspect: inconștientul nu doar că nu este nici de natură divină și nu este nici omniscient, dar, în măsura în care el conține o relație inconștientă cu Dumnezeu, atunci cu siguranță el nu ține de domeniul Se-ului.

Aceasta este eroarea comisă de C.G. Jung. Deși marele merit al acestui cercetător constă în faptul că a întrezărit în inconștient și elemente de natură religioasă, greșeala lui fundamentală a fost aceea de a schimba din nou direcția religiozității inconștiente în zona Se-ului, localizându-l greșit pe „Dumnezeul neștiut”.

Jung a plasat religiozitatea inconștientă în Se, adică a atribuit-o

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
Se-ului. În viziunea sa, religiozitatea nu ține de competența
Eului, nu cade în responsabilitatea și zona lui decizională.

Pentru Jung, Se-ul din mine este cel religios, așa încât „Eul” nu poate fi credincios. Se-ul este cel care mă împinge spre Dumnezeu, deci nu eu sunt cel care mă decid pentru Dumnezeu.

La Jung, religiozitatea inconștientă este legată de arhetipurile religioase, deci de elemente ale inconștientului arhaic sau colectiv. Religiozitatea inconștientă la Jung nu are nimic de-a face cu decizia personală a omului. Ea reprezintă mai degrabă un eveniment colectiv, „tipic”, un eveniment arhetipal localizat „în” om. Dimpotrivă, noi considerăm că religiozitatea nu putea să se nască din inconștientul colectiv tocmai pentru că ea ține de cele mai personale decizii pe care omul le poate lua și care țin de sfera Eului. E adevărat că ele pot fi luate și la un nivel inconștient, dar asta nu înseamnă că ele aparțin de sfera pulsională a Se-ului.

Pentru Jung și discipolii lui, religiozitatea de la nivel inconștient este legată în mod fundamental de dimensiunea pulsională. H. Bänziger²⁸ explică fără ocolișuri: „Putem vorbi despre o pulsione religioasă în același fel în care vorbim despre pulsioni sexuale și agresive”. Însă ne punem următoarea întrebare: Ce fel de religiozitate ar fi însă aceea către care aș fi împins de pulsioni în același fel în care ele mă împing spre sexualitate? În acest caz, ar trebui să ne mulțumim cu o religiozitate pe care am datora-o unei „pulsioni religioase”. Însă religiozitatea autentică nu are caracterul unei pulsioni, ci poartă semnele unei decizii. Ea există atâta timp cât își păstrează această trăsătură decizională și dispare odată ce capătă un caracter pulsional. Religiozitatea este existențială sau nu este deloc.

La Jung, ca și la Freud, de altfel, inconștientul, inclusiv elementele sale de natură „religioasă”, sunt ceva ce determină persoana. Pentru noi în schimb, religiozitatea inconștientă și în

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
general, inconștientul spiritual se află la nivelul existenței inconștiente decizionale, și nu la nivelul pulsionalului condus de inconștient. Pentru noi, inconștientul spiritual și în mod special elementele sale religioase (cu alte cuvinte, „inconștientul transcendent”) nu reprezintă un inconștient determinant, ci unul existent. Dar astfel, el aparține existenței spirituale (inconștiente), și nu facticității psihofizice. Însă Jung înțelege prin arhetip „o condiție sau însușire structurală proprie psihicului, care este legat cumva de creier”²⁹. Astfel, la Jung, religiozitatea se transformă cu totul într-o chestiune atribuită psihofizicului uman, în timp ce, în realitate, ea este un lucru ce ține de baza pe care stă acest strat psihofizic, adică de persoana spirituală. Pentru Jung, arhetipurile religioase reprezintă structuri impersonale ale unui inconștient colectiv, ce pot fi întâlnite într-o formă mai mult sau mai puțin prestabilită în inconștientul individual, și anume ca fapte psihice, ca elemente ale facticității psihofizice. Pornind de aici, ele se impun apoi în mod autoritar, dacă nu chiar cu forța, asupra persoanei noastre. Însă în opinia noastră, religiozitatea de la nivelul inconștient descinde din centrul omului, din persoana însăși (în acest sens, ea „ex-sistă” cu adevărat), în măsura în care ea nu rămâne în stare latentă ca religiozitate refulată în profunzimea persoanei, deci în inconștientul spiritual.

Dacă îi recunoaștem religiozității inconștiente caracterul spiritual și existențial și nu încercăm să o atribuim sferei facticității psihofizice, atunci ne va fi imposibil să o considerăm ca fiind un lucru înăscut. Din punctul nostru de vedere, religiozitatea nu are cum să fie înăscută, deoarece ea nu este legată de planul biologic. Prin aceasta nu dorim să contestăm faptul că toate formele de religiozitate se mișcă întotdeauna în cadrul unor tipare și al unor scheme prestabilite. Dar aceste scheme nu sunt arhetipuri înăscute, moștenite, ci sunt niște matrițe confesionale existente, în care religiozitatea se așază. Suntem într-un acord că astfel de forme prestabilite

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
există, dar aceste imagini primordiale religioase nu sunt arhetipuri ce ni se transmit pe cale biologică, ci ele ne survin pe calea tradiției, în funcție de specificul mediului cultural și religios în care trăim. În consecință, această lume de imagini nu este înăscută în noi, ci noi suntem născuți în ea.

Nu contestăm în niciun fel faptul că omul găsește o formă pentru religiozitatea sa, o formă preexistentă la nivel faptic, pe care și-o însușește într-o manieră existențială. Dar această formă prestabilită, aceste imagini primordiale nu sunt niște arhetipuri întâmplătoare, ci ele reprezintă rugăciunile taților noștri, ritualurile bisericilor noastre, revelațiile profetilor noștri și exemplele sfinților noștri.

Avem suficiente tradiții de acest gen, nu e nevoie să-l reinventăm de fiecare dată pe Dumnezeu. Însă nimeni nu-l posedă în el sub forma unor arhetipuri înăscute. Religiozitatea autentică și, în acest sens, fundamentală nu are absolut nicio legătură cu religiozitatea arhaică, deci primitivă. Bineînțeles, cu totul altfel stau lucrurile atunci când observăm că religiozitatea existentă inițial și refulată ulterior este în cazul multor oameni una naivă – naivă în sensul că ea se manifestă sub forma unei credințe infantile. Dar în măsura în care religiozitatea inconștientă este refulată, nici nu ne putem aștepta la altceva. Când acest refulat iese la suprafață, religiozitatea va fi în continuare asociată cu experiențele din copilărie. Într-adevăr, ori de câte ori analiza existențială scoate la iveală o astfel de religiozitate refulată și realizează o anamneză în adevăratul sens al cuvântului (în sensul de „scoatere din uitare”), vedem cum ea stimulează o credință inconștientă pe care o putem numi infantilă în sensul cel mai propriu al cuvântului. Dar, indiferent cât de copilărească și de naivă este, în niciun caz nu o putem considera primitivă sau arhaică, în înțelesul lui Jung. Într-o analiză imparțială nu vom găsi nimic din elementele de mitologie pseudoarhaică, specifice interpretărilor oferite de școala jungiană. În schimb, genul de

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
experiențe religioase inconștiente ce apar în cursul unei analize existențiale se suprapun cu vechile imagini îndrăgite din copilărie.

În ce privește fenomenul credinței religioase, analiza existențială vine deci cu o abordare diferită de psihanaliză. Astăzi nu trebuie să ne mai batem capul cu privire la „viitorul unei iluzii”, însă gândurile noastre se învârt în jurul veșniciei unei realități, în jurul eternității și a prezenței (a omniprezenței) acelei realități care ni s-a dezvăluit a fi religiozitatea omului. Este o realitate în cel mai strict sens empiric, o realitate ce poate să rămână sau poate să devină și inconștientă, refulată. Însă tocmai aceasta este sarcina analizei existențiale, aceea de a actualiza, de a face conștientă această realitate spirituală inconștientă, prezentă dintotdeauna. Scopul analizei existențiale este de a cerceta modul nevrotic al ființării umane (Dasein) până la ultimul său temei posibil. Adesea, cauza unei existențe nevrotice se dovedește a fi un deficit al omului nevrotic: relația sa perturbată cu transcendența. Relația sa cu transcendența este una refulată, însă această transcendență refulată emerge din când în când din starea de ascundere a „inconștientului transcendent”, făcându-și simțită prezența sub forma unei „neliniști a inimii”³⁰, care poate conduce uneori și la anumite simptome nevrotice evidente, cu alte cuvinte, se poate manifesta sub forma unei nevroze. Deci ceea ce e valabil pentru inconștient în general este valabil și pentru religiozitatea inconștientă: și ea poate fi de natură patogenă. Astfel, și religiozitatea refulată poate fi „refulată într-un mod nefericit”³¹.

În practica clinică, găsim suficiente exemple care validează această idee. Să luăm de pildă cazul unui pacient cu o nevroză obsesională gravă, de care pacientul suferă de mai multe decenii și care s-a dovedit rezistentă la mai multe tentative de tratament psihanalitic de lungă durată. În centrul temerilor nevrotice obsesiv-compulsive ale pacientului se află fobia lui că

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria și terapia nevrozelor.

Introducere în
una sau alta dintre acțiunile sale ar putea conduce la un „blestem” ce s-ar abate asupra mamei sale defuncte sau asupra surorii lui, care decedase și ea. Din acest motiv, pacientul refuzase, de exemplu, un post în administrația publică, pentru că ar fi trebuit să depună un jurământ la începerea serviciului, jurământ pe care ar fi trebuit poate să-l încalce la un moment dat, chiar dacă într-o formă mărunță. Consecința pentru el ar fi fost aceea că mama și sora sa ar fi fost damnate. Tot din același motiv, pacientul s-a decis și împotriva căsătoriei, pentru că în cadrul ceremoniei el ar fi trebuit să-și declare jurămintele și se temea că poate ar fi ajuns la un moment dat într-o situație care să-l facă să le încalce într-o formă sau alta, lucru ce ar fi putut conduce la damnarea apropiaților săi decedați. Iar de curând, pacientul s-a abținut de la achiziționarea unui aparat de radio, pentru că în momentul în care a vrut să-l facă, i-a trecut prin minte următorul gând obsesiv: dacă el nu ar fi fost capabil să înțeleagă imediat un anumit detaliu tehnic legat de aparat, atunci mama și sora ar fi fost blestemate pe cealaltă lume.

Confrunțați cu o asemenea abundență de reprezentări de natură religioasă, chiar dacă în stare latentă, l-am întrebat pe pacientul nostru cu privire la viața sa religioasă, respectiv cu privire la atitudinea lui față de chestiunile religioase. S-a declarat în mod decisiv că fiind „liber cugetător” și un „adept al lui Haeckel”³². Cu mândrie evidentă, ne-a povestit apoi cât de mult avansase în înțelegerea fizicii moderne. A declarat, de exemplu, că stăpâna la perfecție teoria electronilor. La întrebarea dacă are cunoștințe în problemele religioase, a răspuns că le cunoaște foarte bine, adăugând însă că „știe cartea de rugăciuni așa cum criminalul știe codul penal”, vrând să transmită prin aceasta că, deși chestiunile religioase îi sunt cunoscute, nu crede în ele. La întrebarea dacă este ateu, ne-a oferit următorul răspuns: „Cine poate să spună asta despre sine? Din punct de vedere rațional, sunt cu siguranță ateu, dar din punct de vedere afectiv, poate că sunt credincios. Rațional nu cred, în orice caz, decât într-un determinism bazat pe legile naturii și în niciun caz într-un

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria si terania nevrozelor.

Introducere în
Dumnezeu care recompensează și pedepsește”. Aceeași persoană care a pronunțat aceste cuvinte îmi vorbise cu puțin timp înainte despre impotența sa, spunând: „în acel moment, eram bântuit de ideea asta obsesivă că Dumnezeu ar putea să se răzbune pe mine”.

Freud afirmă: „Religia ar fi nevroza obsesională general umană, așa cum nevroza copilului a luat ființă din complexul Oedip, din relația cu tatăl”³³. Din perspectiva cazului relatat anterior, suntem tentați să răsturnăm afirmația lui Freud și să-nvălmăm să susținem mai degrabă contrariul: nevroza obsesională este religiozitatea bolnavă din punct de vedere psihic.

Când credința se atrofiază, pare că ea urmează un proces de distorsionare. Putem observa acest lucru și în sfera socio-culturală, nu doar la nivel individual: credința refulată degenează în superstiție. Acest lucru se întâmplă peste tot acolo unde sentimentul religios devine victima unei refulări din cauza unei rațiuni despotice și a cunoașterii tehnice². În acest sens, multe dintre aspectele de natură culturală din zilele noastre merită cu adevărat numele de „nevroză obsesională general umană”, folosind expresia lui Freud, cu o singură excepție: tocmai cu excepția religiei.

Dar despre nevroza obsesională cu adevărat individuală (și nu general umană) se poate afirma următorul lucru, valabil pentru un număr mare de cazuri: existența nevrotică este o răzbunare a relației deficitare cu transcendența.

²⁵ „Tibi loauitur cor meum” t-Inima mea vorbește deia cu tine” – nrin această frază. Augustin arată că sniritul nostru este de la

2 Când ne gândim azi la cuvintele lui Goethe. -Cine nodedă stiinta si arta are si religia”, știm foarte bine încotro s-ar îndrepta lucrurile dacă umanitatea ar avea știință și nimic altceva. Foarte curând, omenirii nu i-ar mai rămâne altceva decât un singur lucru din toată ..științificitatea absolută”: bomba atomică.

¹⁴ Vezi Viktor E. Frankl. Teoria si terania nevrozelor.
Introducere în
bun înțeles

îndreptat spre divinitate, chiar și fără știința noastră — n.red.)

²⁶ Vezi afirmația literală a unui pacient: „Oamenii sunt de la sine legați de natură și de Dumnezeu, doar că ei nu știu nimic despre asta”.

eliberatoare si împăciuitoare, ne care nu am trăit-o niciodată
treaz fiind”

²⁸ — Schweizerische Zeitschrift für Psychologie VI (1947). p

²⁹ — Vezi C.G. Jung. „Psihologie si religie”. în Psihologia
religiei vestice si estice. ŢOnere complete, vol. IR Editura Trei.
Bucureşti. 2010. n. 124.

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în *Viktor Frankl. Doctorul și sufletul. Bazele logoteraniei și analizei existențiale. Zece teze cu privire la persoană*. Editura Meteor Press. 2019.

³¹ — Vezi afirmația unuia dintre pacienții mei, care sunea: -Eu sunt dovada medicală a faptului că omul nu poate trăi fără Dumnezeu”

³² — Ernst Haeckel biolog, promotor al ideilor lui Charles Darwin. (N.tă

7

Psihoterapie Și religie

În urma argumentelor de mai sus, dorim să ridicăm următoarea întrebare:

Ce legătură directă ar putea fi între chestiunile abordate și practica sau explorarea terapeutică? În definitiv, nu ține de profesia psihoterapeutului ca el să fie interesat de problemele religioase. Însă atunci când aceste lucruri ajung să fie puse în discuție în relația sa cu pacientul, el este obligat să dea dovadă de toleranță necondiționată.

În ceea ce privește persoana terapeutului, putem spune că și pentru el este valabilă aceeași obligație de a arăta toleranță față de sine. Aceasta nu înseamnă nici pe departe că el va fi dezinteresat de religiozitatea sau nereligiozitatea pacientului său. El este interesat în cel mai înalt grad de aceste lucruri, dar nu ca terapeut, ci în calitate de om și de credincios. Dar să nu uităm un lucru: terapeutul va fi interesat nu doar de religiozitatea celui alt, ci și de cât de spontană e această religiozitate. Cu alte cuvinte, el va trebui să fie extrem de preocupat ca religiozitatea pacientului să se manifeste în mod spontan și va avea suficientă răbdare ca această manifestare spontană să apară. Îi va fi cu atât mai ușor să facă acest lucru, cu cât el însuși este convins, în calitate de persoană religioasă,

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în ~~capitolul~~ **capitolul** al religiozitatea latentă poate exista și într-o persoană declarată nereligioasă. Terapeutul credincios nu crede doar în Dumnezeu, ci și într-o credință inconștientă a pacientului. Cu alte cuvinte, el nu crede doar în mod conștient în propriul lui Dumnezeu, dar și în faptul că Dumnezeu lui este în același timp și „Dumnezeu neștiut” al pacientului său. El știe că acest „Dumnezeu neștiut” al pacientului este pur și simplu unul care „deocamdată” nu a fost conștientizat.

După cum spuneam anterior, religiozitatea este autentică doar în măsura în care ea este existențială, adică în măsura în care omul nu se simte împins către ea într-un mod pulsional, ci se decide pentru ea. Vedem deci că acestui caracter de existențialitate i se adaugă și cel de spontaneitate. Religiozitatea autentică, în măsura în care este existențială, are nevoie de timpul ei pentru a se putea dezvălui. Nimeni nu poate fi forțat vreodată spre ea. De aceea, putem afirma că omul nu poate fi împins spre religiozitatea autentică nici de către Se, nici de către terapeut.

Așa cum știm de la Freud, care într-un context similar vorbea despre „două tipuri de conștient”, procesul prin care conținuturile inconștiente devin conștiente are efect terapeutic doar dacă acest lucru se întâmplă în mod spontan. Același lucru este valabil și în cazul religiozității. Similar felului în care „complexele” refulate își găsesc vindecarea doar dacă ajung să fie conștientizate în mod spontan, tot astfel și religiozitatea inconștientă poate ajunge la vindecare doar prin irumperea ei spontană.

A exercita orice fel de presiune în acest loc ar fi o eroare. Orice demers intențional, mai mult sau mai puțin conștient, ar zădărnici efectul. Chiar și preoții cunosc foarte bine aceste lucruri și nici măcar ei nu ar fi de acord să renunțe la spontaneitatea religiozității autentice. Îmi amintesc de o conferință în care un cleric povestea cum într-o zi a fost chemat la patul unui muribund, despre care știa că era necredincios. Omul simțise pur și simplu nevoia să se descarce

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în ~~înaintea mea~~ înainte de aceasta și de aceea l-a chemat la el pe preot. Însă preotul a refuzat să-i ofere persoanei respective ultima împărtășanie, din simplul motiv că muribundul nu o ceruse în mod spontan. Atât de mare era accentul pe care acest preot îl pune pe spontaneitate!

Ar trebui oare ca noi, terapeuții, să fim mai catolici decât Papa? Dimpotrivă, nu ar trebui oare să respectăm, cel puțin la fel de mult pe cât o fac preoții, decizia liberă a oamenilor care ni se confesează, a pacienților care ni se destăinuie, mai ales în ceea ce privește problemele lor religioase?

În cercurile psihoterapeutice s-au făcut auzite recent tot mai multe voci care susțin că psihoterapeutul ar trebui să-l întrecă pe preot. Însă acest lucru ar constitui o aroganță. Trebuie să separăm foarte strict funcția psihoterapeutică de misiunea sacerdotală. Așa cum terapeutul ateu trebuie să respecte credința pacientului credincios, tot astfel și terapeutul credincios trebuie să-i lase preotului ceea ce-i aparține doar lui: misiunea și funcția sa.

În alt loc am afirmat despre pacientul obsesiv-compulsiv că el se simte constrâns de o forță de-a dreptul faustică de a se asigura că acționează „sută la sută” bine: el caută cunoașterea sută la sută certă și vrea să ia decizii sută la sută corecte. Așa că el se află sub vraja dată de promisiunea șarpelui: „Eritis sicut Deus, scientes bonum et malum”³⁵. (Într-adevăr, aroganța nevroticului obsesional constă tocmai în această dorință a lui de a se situa deasupra condiției sale de creatură. Acesta e locul de unde se trage lipsa lui de smerenie, hybrisul său, care nu are nimic de-a face cu vreo pierdere a „simțului” moral, așa cum se teme el.) Iar în privința psihoterapeuților care vor să uzurpeze rolul preoților, pretinzând că sunt egalii lor, putem spune despre ei că își doresc următorul lucru: „esse sicut pastores, demonstrantes bonum et malum”³⁶.

Despre logoterapie am afirmat adesea că ea nu poate și nici nu-și dorește să înlocuiască psihoterapia, ci doar să o completeze. Tot

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în *astăzi*, care mi-a declarat de la început că nimic nu se află mai departe de îngrijirea psihoterapeutică a sufletului decât dorința de a deveni un substitut pentru îngrijirea sacerdotală a aceluiași suflet.

Obligația de a-i scoate în evidență unui pacient credincios perspectivele religioase nu aparține niciodată terapeutului în calitate de terapeut, ci totdeauna în calitate de credincios care i se adresează altui credincios. Mai mult decât atât, el are dreptul să facă acest lucru doar în măsura în care el însuși este o persoană credincioasă, pentru că un psihoterapeut nereligios nu ar fi niciodată îndreptățit să se folosească de religie ca de un instrument oarecare, ce merită încercat pentru atingerea scopului terapeutic. Acest lucru ar însemna o degradare a religiei, transformarea ei într-un simplu dispozitiv folosit pentru însănătoșire sau pentru menținerea sănătății.

Oricât de pozitiv ar fi efectul psihoterapeutic al religiei, intenția ei primară nu este totuși una de natură terapeutică. Deși religia poate influența în mod favorabil aspecte precum sănătatea mentală și echilibrul psihic, scopul ei nu este vindecarea sufletului, ci mântuirea acestuia. Religia nu reprezintă o asigurare pentru o viață liniștită, pentru eliberarea totală de conflicte sau pentru orice alt tip de obiectiv. Religia îi oferă omului mai mult decât psihoterapia, dar, în același timp, pretinde mai multe de la el. Orice interferență mutuală a acestor două sfere, care în principiu sunt asemănătoare în privința efectelor lor, dar ale căror intenții sunt foarte diferite, trebuie evitată din principiu.

În lumina acestei exigențe, trebuie să respingem și toate acele intenții de a permite îngrijirii terapeutice a sufletului să se dizolve în îngrijirea sacerdotală, pretinzând din partea psihoterapiei să renunțe la autonomia sa în calitate de știință, precum și la independența sa față de religie, în favoarea rolului său de „ancilla theologiae”³⁷.

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în *La catedrală*. La fel ca și demnitatea omului se fundamentează în libertatea sa – o libertate ce trebuie să includă posibilitatea de a spune „Nu”, ce merge deci până într-acolo încât omul să poată alege să se închidă în fața lui Dumnezeu –, tot astfel și demnitatea științei se întemeiază pe libertatea necondiționată ce-i garantează independența cercetărilor sale. Așa cum libertatea umană trebuie garantată și trebuie să includă posibilitatea de a spune „Nu”, tot astfel și libertatea explorărilor științifice trebuie asigurată chiar și cu riscul ca rezultatele ei să fie în contradicție cu adevărul credinței. Doar o astfel de cercetare dedicată poate avea parte de triumful ce constă într-o încadrare lipsită de contradicții a rezultatelor ei printre adevărurile credinței aflate la un nivel superior.

Atunci când vorbim despre „demonitate”, indiferent dacă ne referim la demnitatea omului sau la cea a cercetării științifice, definim demnitatea ca valoare în sine, care e opusă valorii utilitare, e opusă față de ceea ce e „bun pentru mine”. Așa că acum putem afirma că cine încearcă să transforme psihoterapia într-o „ancilla theologiae”, într-o slujitoare, acela îi răpește, odată cu libertatea explorării, și demnitatea de știință autonomă. În același timp, o privează și de o posibilă valoare utilitară, pe care ea ar putea-o avea pentru religie. Psihoterapia nu poate avea o asemenea valoare utilitară decât prin efectele ei și niciodată doar datorită intențiilor sale. Dacă va fi ca ea să servească vreodată religia – fie prin rezultatele empirice ale explorărilor ei, fie prin efectele psihoterapeutice ale tratamentului –, va putea face acest lucru doar dacă nu se va mișca pe o traiectorie predeterminată, cu obiective trasate încă de la început. Doar rezultatele științifice imparțiale, obținute în urma unei cercetări independente, pot fi utile și valoroase pentru teologie.

În măsura în care psihoterapia trebuie să facă vreodată dovada faptului că psihicul uman este într-adevăr ceea ce noi îl considerăm a fi – „anima naturaliter religiosa”³⁸ –, această dovadă va putea fi oferită doar de o psihoterapie în calitate de

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în „scrisorile mele”, care este naturaliter irreligiosă³⁹, adică de o formă de știință care nu este legată „prin natura ei” de religie, ci care este pur și simplu o știință autonomă și care vrea să rămână astfel.

Cu cât psihoterapia va fi mai puțin dispusă să-i servească teologiei ca slujitoare, cu atât mai mari vor fi serviciile pe care i le va putea aduce cu adevărat.

Nu trebuie să fii servitor pentru a fi capabil să slujești unei cauze.

³⁵ — Din latină: „Veți fi ca Dumnezeu si veti cunoaște binele si răul” (Facerea 3:5). (N.'t.)

³⁶ — Din latină: -Să fie ca nreotii. ca să stabilească ce este bine si ce este rău”. .(Кт).

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în
Logoterapie Și teologie

Religia este un fenomen prezent în om, în pacient, un fenomen printre multe alte fenomene cu care logoterapia se întâlnește. În principiu, existența religioasă și cea nereligioasă reprezintă pentru logoterapie fenomene coexistente, iar logoterapia este obligată să aibă față de ele o atitudine neutră. Logoterapia este o orientare psihoterapeutică și ea poate fi practică (cel puțin în Austria) doar de către medici. Ca atare, dincolo de jurământul hipocratic, logoterapeutul trebuie să aibă grijă ca metodele și tehnicile sale logoterapeutice să fie aplicabile tuturor pacienților săi, indiferent dacă aceștia sunt sau nu credincioși, iar logoterapia să poată fi folosită de orice terapeut, indiferent de viziunea lui personală asupra vieții. Cu alte cuvinte, pentru logoterapie, religia nu poate fi decât un obiect, și nu un „punct de ancorare”. După ce-am așezat deci logoterapia în rândul științelor medicale, ne vom îndrepta acum atenția spre delimitarea ei față de teologie, delimitare ce poate fi schițată în felul următor:

Scopul psihoterapiei este vindecarea psihică, în timp ce scopul religiei este mântuirea sufletului. Cât de diferite sunt aceste două scopuri între ele reiese din faptul că, în anumite condiții, preotul va lupta pentru mântuirea sufletului credinciosului său până într-acolo încât îl va expune pericolului de a-l arunca în niște tensiuni emoționale și mai mari, neferindu-l de ele. Interesul primar al preotului nu este de natură psiho-igienică. Religia reprezintă mai mult decât un simplu mijloc de a-i scuti pe oameni de durerile psihosomatice, de ulcerul gastric, după cum se exprima cu umor un preot iezuit american. Dar cu toate că intenția originară a religiei nu privește nici pe departe vindecarea psihică sau profilaxia de tip medical, ea produce efecte de natură psiho-igienică și psihoterapeutică, conform rezultatelor ei (și nu conform intenției ei), prin faptul că-i

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în ~~testele mele~~ în care omului un sentiment de protecție și de sprijin țară seamăn, pe care acesta nu l-ar putea găsi nicăieri altundeva – protecție și sprijin în transcendență, în absolut.

Un efect secundar analog poate lua naștere și în cazul psihoterapiei, în măsura în care pe parcursul tratamentului observăm că pacientul se reconectează la sursele rămase ascunse și îngropate ale unei credințe originare, inconștiente și refulate. Însă ori de câte ori acest lucru se întâmplă, el nu se datorează niciodată intenției legitime din partea terapeutului, cu excepția situației în care terapeutul se situează pe același teren confesional cu pacientul său, acționând astfel dintr-un anumit tip de „uniune personală” cu el. Dar, în acest caz, el nu s-a raportat față de pacient în calitate de terapeut.

Cf. Viktor E. Frankl, Omul în căutarea sensului vieții, Editura Vellant, București, 2018.

	prin intenție
vindecarea psihică	
psihoterapie	
efect	
prin	
mântuirea sufletului religie	
	prin intenție

Bineînțeles că scopurile psihoterapiei și cele ale religiei nu stau pe același plan existențial. Nivelul ierarhic pe care sănătatea psihică se situează este altul decât cel pe care se plasează

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în *Introducere* la *Cartea a doua*. Dimensiunea în care omul religios înaintează are deci o amplitudine mai înaltă, mai cuprinzătoare decât cea în care acționează psihoterapia. Însă pătrunderea în această dimensiune mai înaltă nu se face prin cunoaștere, ci prin credință.

Dacă vrem să determinăm raportul dintre dimensiunea umană și cea divină, extraumană, ne putem folosi de comparația cu secțiunea de aur. Conform acesteia, dacă împărțim un segment în două bucăți, raportul dintre partea mai scurtă și partea mai lungă este egal cu raportul dintre partea mai lungă și întregul segment. Dar acest lucru nu este oare asemănător felului în care animalul se raportează la om, iar omul, la Dumnezeu? După cum se știe, lumea animalului este o simplă lume ambiantă, în timp ce omul „are o lume”. (Max Scheler.) Dar lumea umană se raportează la lumea de sus în același fel în care lumea animalului se raportează la lumea omului. Acest lucru înseamnă că, așa cum animalul nu are capacitatea de a înțelege omul și lumea acestuia pornind de la propria lui lume ambiantă, tot astfel și capacitatea omului de a-și face o idee clară cu privire la lumea de deasupra sa, de a-l înțelege pe Dumnezeu sau chiar motivele acestuia, este una foarte redusă. Să luăm ca exemplu cazul unei maimuțe căreia i se fac mai multe injecții dureroase, cu scopul unor teste pentru un nou ser. Ar putea înțelege oare maimuța de ce trebuie să sufere? Din perspectiva lumii ei ambiante, ea nu este capabilă să urmeze raționamentele omului care face experimente pe ea. Lumea umană, o lume a sensului, nu-i este accesibilă, nu poate intra în dimensiunea ei. Dar oare nu trebuie să admitem faptul că și lumea umană este surclasată de o altă lume, care, la rândul ei, nu-i este accesibilă omului și al cărei sens sau suprasens este singurul care poate da o noimă suferinței omenesti?

Psihoterapia trebuie să se miște deci în planul de dincoace de credința revelată, pentru că recunoașterea revelației ca atare presupune existența deja în om a deciziei de a crede.

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în *Deceșanul*. De aceea, vorbește un necredincios despre faptul că există revelație nu are niciun efect asupra lui, pentru că, dacă ar admite-o, acest lucru ar însemna că el este deja credincios.

Chiar dacă religia reprezintă pentru logoterapie „doar” un obiect, așa cum am afirmat la început, ea este extrem de relevantă pentru logoterapie, dintr-un motiv foarte simplu: „logos” înseamnă sens. Într-adevăr, ființarea umană (Dasein) trimite întotdeauna dincolo de ea însăși, indică întotdeauna un sens transcendent. Din această perspectivă, pentru ființa umană, esențială nu este niciodată plăcerea, puterea sau autorealizarea; ce contează pentru om este să dea vieții sale un sens. În logoterapie, vorbim despre „voința de sens”.

Sensul este un zid dincolo de care nu mai putem trece; mai degrabă trebuie să-l acceptăm așa cum e. Trebuie să asumăm acest sens ultim, pentru că dincolo de el nu mai putem pune întrebări. Iar acest lucru se întâmplă pentru că, în încercarea de a răspunde la întrebarea privitoare la sensul ființei, dăm întotdeauna peste ființa sensului care exista deja de dinainte. Pe scurt, credința omului în sens este o „categorie transcendentală” în înțelesul lui Kant.

Așa cum știm de la Kant, nu are sens să ne întrebăm ce se află dincolo de spațiu și timp, din simplul motiv că nu putem gândi ceva care să nu fie în spațiu și timp – orice lucru presupune din start înglobarea în aceste categorii. Tot astfel, ființa umană este o ființă orientată spre sens, chiar dacă acest lucru îi este încă foarte puțin cunoscut. Există ceva ca un fel de pre-cunoaștere a sensului, iar această „presimțire” a lui constituie baza „voinței de sens”. Indiferent dacă vrea sau nu, indiferent dacă recunoaște sau nu, atâta timp cât continuă să respire, omul crede în sens. Chiar și sinucigașul crede în sens, chiar dacă nu în sensul vieții, ci în sensul vieții de după, adică al morții.

Dacă nu ar mai crede cu adevărat în sens, el n-ar fi capabil să miște niciun deget și, de aceea, nu ar avea nici determinarea să

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în secțiunea

Am văzut aței convinși, care toată viața lor au refuzat cu groază și în mod categoric să creadă într-o „ființă superioară” sau în ceva asemănător, într-un sens superior al vieții, de o semnificație mai înaltă. Dar care apoi, pe patul de moarte, în „ceasul cel din urmă”, au avut parte de o stare pe care nu au trăit-o niciodată înainte, timp de decenii: un sentiment de protecție și siguranță, care nu doar că definde concepția lor cu privire la lume, pe care au avut-o toată viața, dar care, în această ultimă clipă, nici măcar nu mai poate fi intelectualizat sau raționalizat. Ceva irumpe și răzbate „de profundis”⁴⁰, o încredere totală iese la suprafață, care nici măcar nu știe către cine este îndreptată și nici față de ce se încrede, dar care ne contrazice anticipările pesimiste.

Din aceeași perspectivă vorbește și Walter von Baeyer atunci când scrie: „Urmă observațiile și gândurile formulate de medicul Herbert Pliigge.

Din punct de vedere obiectiv, nu mai există speranță. Bolnavul, care este perfect lucid, trebuie să fi înțeles că este pierdut. Și cu toate acestea, el speră, speră până în ultima clipă. Dar ce speră el? Speranța acestor bolnavi, care la o primă vedere nu poate fi decât una iluzorie cu privire la vindecarea în această lume și care lasă să i se întrevadă conținutul transcendent cu privire la sens doar într-un strat mai ascuns, trebuie să fie inerentă ființei umane ce nu poate fi niciodată lipsită de speranță, trimitând astfel la o împlinire viitoare, în care este firesc și adecvat ca omul să creadă – chiar și omul lipsit de credință”⁴¹.

Dacă psihoterapia privește fenomenul credinței nu ca pe o credință în Dumnezeu, ci, de o manieră mai amplă, ca pe o credință în sens, atunci este perfect legitim ca ea să se ocupe de acest fenomen. În acest caz, perspectiva asupra ei este asemănătoare celei a lui Albert Einstein, care consideră că a pune întrebarea cu privire la sensul vieții înseamnă a fi religios.

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în *Deceș și via*. De asemenea, adaug că o afirmație similară a fost făcută și de Paul Tillich, care ne oferă următoarea definiție: „A fi religios înseamnă a interoga cu pasiune sensul existenței noastre”³.

În orice caz, se poate spune că logoterapia – care în mod fundamental este o psihoterapie, fiind astfel înrudită cu psihiatria și medicina – este îndreptățită să se preocupe nu doar de voința de sens, ci și de voința de un sens ultim, de un supra-sens, cum îmi place să-l numesc, credința religioasă reprezentând în ultimă instanță credința și încrederea într-un astfel de supra-sens.

Cu siguranță, perspectiva noastră cu privire la religie are puțin de-a face cu orizontul confesional îngust și cu ceea ce implică el, cu miopia religioasă, care, după toate aparențele, vede în Dumnezeu o ființă ce nu este interesată decât de un singur lucru, și anume ca un număr cât mai mare de oameni să creadă în el, și asta într-o anumită manieră, prescrisă de o anumită confesiune religioasă.

Însă eu nu-mi pot imagina că Dumnezeu este atât de meschin. Așa cum nu pot nici să-mi imaginez că o biserică îmi cere să cred. Nu pot să vreau să cred. Așa cum nu pot să vreau să iubesc, să mă constrâng să iubesc. La fel de puțin pot să mă oblig să sper, de exemplu, atunci când ceea ce știu este contrar posibilității de a avea o speranță. Există deci lucruri care nu pot fi obținute la simpla comandă a voinței, care nu pot fi condiționate de un ordin. Iată un exemplu simplu: nu pot râde la comandă. Dacă cineva vrea să mă facă să râd, acea persoană va trebui să-și dea silința și să-mi spună o glumă.

Într-un mod analog stau lucrurile și în privința iubirii și a

---

3 P. Tillich- *-Die verlorene Dimension in der Religion*”. În *Abenteuer des Geistes*. Gütersloh. 1961. n. 234. Ludwig Wittgenstein ne oferă următoarea definiție: „A crede în Dumnezeu înseamnă a vedea că viața are un sens”. (J- urnale 1914-1916. Editura Humanitas. București. 2010. n. 169.Î

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în *Cartea mea*.
~~creierul meu~~ nu pot fi manipulate. Ca fenomene intenționale, iubirea și credința se ivesc mai degrabă atunci când un conținut și un obiect adecvat își fac apariția.

³⁰ Vezi cazul unei nevroze cardiace prezentat de mine în cartea mea.

Odată am fost interviuat de către o reporteră a revistei americane Time. Ea m-a întrebat dacă tendința noastră este să ne îndepărtăm de religie. I-am răspuns că tendința nu este să ne îndepărtăm de religie, ci mai degrabă de acele confesiuni care aparent n-au nimic mai bun de făcut decât să lupte una împotriva celeilalte și să-și fure una alteia credincioșii. Atunci reportera a continuat întrebându-mă dacă acest lucru înseamnă că mai devreme sau mai târziu se va ajunge la o religie universală, ceea ce am negat. Dimpotrivă, am spus eu, nu ne îndreptăm spre o religiozitate universală, ci mai degrabă spre una personală sau profund personalizată, o religiozitate cu ajutorul căreia fiecare din noi își va putea găsi propriul său limbaj personal și intim atunci când i se adresează lui Dumnezeu.

Bineînțeles, acest lucru nu înseamnă nici pe departe că nu vor exista ritualuri și simboluri comune. Deși există o multitudine de limbi pe pământ, multe dintre ele utilizează un alfabet comun.

În mod similar, diferitele religii se aseamănă între ele în diversitatea lor, așa cum o fac diferitele limbi între ele. Nimeni nu poate spune că limba lui este superioară altor limbi, pentru că omul poate accede la adevăr în orice limbă, adevăr care este unul singur. Tot așa cum omul poate să înșele sau să mintă în orice limbă. Tot astfel, el își poate găsi drumul către Dumnezeu pe calea oricărei religii – pentru că Dumnezeu este unic⁴³.

în: Gesundheitsfürsorge

---

si măsurătorilor statistice faptul că găsirea unui sens independent de confesiunea la care aderă. Acest lucru coincide în totalitate cu rezultatele cercetării lui Leonard Murohv (Extent of Purpose-in-Life and Four Frankl-proposed Life Objectives. disertație doctorală. Universitatea

..Persoanele care l-au ales ne Dumnezeu si persoanele care au ales o altă persoană ca obiective în viață nu diferă semnificativ în scorurile lor în privința variabilei «scop în viață». Ambele grupuri găsesc la fel de mult sens în viața lor”. Următoarea concluzie trasă de Meier se referă nu la trăsătura «persoană credincioasă sau necredincioasă», ci la confesiunea religioasă: ..Imposibilitatea de a demonstra cu claritate faptul că subiecții

confesiunea lor religioasă susține ideea lui Frankl. conform căreia D-

poate oferi la fel de mult sens tuturor subiecților”.

9

Asistența medicală a sufletului

O problemă aparte este cea care poate fi formulată astfel: Ce se întâmplă cu persoanele nereligioase atunci când, avide după un răspuns la întrebarea ce le frământă launtric, acestea se adresează dintr-odată medicului? Cabinetul medicului a devenit un punct de întâlnire pentru toți cei disperați din cauza vieții, a celor care se îndoiesc de faptul că viața lor are vreun sens.

„Că-i place sau nu, medicului i se cere astăzi în mod frecvent să îndeplinească rolul de consilier în chestiuni legate de situații de restriște în viață, în afara celor de boală; i se cere deci să ia locul preotului” și „nu putem evita faptul că în situații dificile de viață, oamenii se adresează astăzi în cea mai mare parte nu preotului, ci consilierului pentru viață, pe care-l văd în medic”. (H.J. Weitbrecht.) Este vorba aici despre un rol pe care medicul

si măsurătorilor statistice faptul că găsirea unui sens este posibilă este forțat să îl joace (Karl Jaspers, Alphons Maeder, G.R. Heyer ș.a.) „Pacienții sunt cei care ne pun în fața sarcinii de a ne asuma funcțiile unui îndrumător spiritual.” (Gustav Bally.) „De prea multe ori psihoterapia este împinsă să se transforme în îngrijirea sufletului.” (W. Schulte.) După spusele lui Victor von Gebattel, „migrarea umanității occidentale de la preot la neurolog” este o stare de fapt față de care preotul nu are voie să se închidă și o cerere din fața căreia neurologul nu are voie să se sustragă. „Chiar și în acele situații în care nu știe sau nu vrea să recunoască acest aspect, psihoterapia este în mod inevitabil, întotdeauna, și o formă de îndrumare spirituală. Adesea ea se vede obligată să realizeze intervenții în acest plan.”⁴⁴

Obiecția conform căreia psihoterapia nu are sarcina să consoleze, chiar și în acele cazuri în care ea (sau medicina, în general) nu mai poate obține vindecarea, nu se susține. Faptul că atribuția medicului nu este doar de a vindeca, ci și aceea de a oferi consolare bolnavilor se desprinde, nu în ultimul rând, și din recomandarea Asociației Americane a Medicilor: „Medicul trebuie să consoleze sufletul. Aceasta nu este în niciun caz misiunea exclusivă a psihiatrului. Este pur și simplu sarcina oricărui medic practicant”. Sunt convins că vorbele milenare ale lui Isaia – „Mângâiați, mângâiați pe poporul meu!” – nu doar că sunt în continuare actuale în zilele noastre, ci ele i se adresează și medicului.

Este logoterapia moralizatoare în practica sa? Nu, nu este. Și aceasta din simplul motiv că sensul nu este ceva ce poate fi prescris printr-o rețetă. Medicul logoterapeut nu poate da sens vieții pacientului. În general, sensul nu este ceva ce poate fi dat, ci trebuie găsit, mai exact, pacientul trebuie să-l găsească el însuși, prin propriul lui efort. Logoterapia nu decide în privința sensului și a lipsei de sens sau în privința valorii și absenței valorii. Nu logoterapia, ci șarpele a fost cel care le-a promis oamenilor în paradis că-i va transforma în ființe „asemănătoare

și măsurătorilor statistice faptul că găsirea unui sens este posibilă
lui Dumnezeu, cunoscătoare într-ale binelui și răului”.

E clar că există alte școli psihoterapeutice care au un discurs mai moralizator decât cel al logoterapiei. Mă refer la un articol din International Journal of Psychoanalysis⁴⁵, în care F. Gordon Pleune explică: „Terapeutul psihanalist este în primul rând și înainte de toate un moralist. El exercită influență asupra comportamentului moral și etic al oamenilor”. În fine, însuși Freud a fost cel care, cu o anumită ocazie, a descris „acțiunea psihoterapeutului” ca fiind „acțiunea unui profesor, a unui iluminist, a unui vestitor a unei noi concepții cu privire la lume, o concepție mai bună”⁴⁶. Chiar și terapia comportamentală – care după părerea mea reprezintă o direcție foarte seacă și care, din fericire, a contribuit la „demitologizarea” nevrozei (cum numesc eu acest proces) – nu este liberă de aspirații moralizatoare, așa cum demonstrează L. Krasner atunci când scrie: „Terapeutul este cel care trebuie să decidă ce e bine și ce e rău în comportamentul uman”⁴⁷.

Acest lucru nu-l poate face nici educatorul, nici psihiatrul. Iar cu morala în sens clasic se va isprăvi în curând de la sine. Mai devreme sau mai târziu, nu vom mai da lecții de morală, ci vom ontologiza morala: binele și răul nu vor mai fi definite în sensul a ceea ce trebuie să facem, respectiv nu avem voie să facem, ci „bun” va fi considerat acel lucru care ajută la împlinirea sensului revendicat și solicitat de ființare, iar „rău”, ceea ce împiedică această realizare a sensului.

Sensul nu poate fi dat, ci el trebuie găsit. Unei planșe Rorschach i se dă un sens, adică o interpretare, și, în funcție de subiectivitatea ei, subiectul testului (proiectiv) Rorschach „se dezvăluie”. Dar în viață nu este vorba despre a da un sens, ci despre a găsi unul. Viața nu este un test Rorschach, ci o enigmă. Sensul vieții nu poate fi inventat, ci el trebuie descoperit.

Nimeni nu neagă faptul că, în anumite circumstanțe, omul nu

si măsurătorilor statistice faptul că găsirea unui sens este posibilă
poate înțelege sensul, ci el trebuie interpretat. Dar acest lucru nu înseamnă nici pe departe că o astfel de interpretare trebuie să fie arbitrară. Așa cum pentru fiecare întrebare există un singur răspuns, cel corect, iar pentru fiecare problemă avem o singură soluție, cea validă, tot astfel, pentru fiecare situație există un singur sens, cel adevărat. Odată, în timpul unei discuții ce a avut loc după una dintre conferințele mele ținute în Statele Unite, am fost confruntat cu o întrebare pe care am primit-o în scris, pe o bucată de hârtie: „Cum este definit 600 în teoria dumneavoastră?” Văzând întrebarea, moderatorul discuției a vrut să pună deoparte bilețelul și, în timp ce stătea îndreptat spre mine, spuse: „Prostii! «Cum este definit 600 în teoria dumneavoastră?»...” La care eu am luat bucata de hârtie în mână, i-am aruncat o privire scurtă și am constatat că moderatorul - în treacăt fie spus, de profesie teolog - se înșelase. Întrebarea fusese scrisă cu majuscule, iar în limba engleză, în care era scris textul în original, dacă-ți dădeai puțin silința, se putea vedea că „600” era de fapt cuvântul „GOD” (Dumnezeu). Datorită acestei ambiguități, s-a ajuns la un test proiectiv involuntar, ale cărui rezultate, în cazul teologului și al meu însuși ca psihiatru, erau cel puțin paradoxale. Mai târziu, în cadrul cursurilor mele de la Universitatea din Viena, i-am confruntat pe studenții americani cu textul original în engleză, reieșind că nouă dintre ei citiseră „600” și alți nouă, „GOD”, în timp ce patru oscilau între aceste două versiuni. Ceea ce vreau să evidențiez prin acest exemplu este faptul că aceste interpretări nu erau echivalente, deși doar una dintre ele era cerută și solicitată. Autorul întrebării a intenționat să spună un singur lucru, „Dumnezeu” și, ca atare, întrebarea a putut fi înțeleasă doar de cei care au citit „Dumnezeu”!

Sensul trebuie găsit, el nu poate fi zămislit. Ceea ce se poate confecționa este fie un sens subiectiv, adică un vag sentiment al sensului, fie un nonsens, o absurditate. Astfel, putem înțelege de ce omul care nu este capabil să găsească un sens în viața lui va fi la fel de puțin capabil să inventeze unul și va

și măsurătorilor statistice faptul că găsirea unui sens

este posibilă

căută să se refugieze de sentimentul crescând al lipsei de sens, născocind fie un sens absurd, fie un sens subiectiv. În vreme ce primii dintre ele se joacă pe o scenă - teatrul absurdului! -, cel de-al doilea se întâmplă în starea de amețelă, în special în cea indusă de LSD. În cazul din urmă, riscul este acela de a trece pe lângă sensul adevărat, pe lângă sarcinile și problemele autentice ale lumii reale. (Contrare experiențelor trăite launtric, de natură pur subiectivă.) Acest lucru îmi amintește întotdeauna de animalele pe care se fac experimente și cărora cercetătorii californieni le-au implantat electrozi în hipotalamus. Ori de câte ori curentul era deconectat, animalele trăiau o stare de satisfacție, indiferent dacă era vorba despre impulsul sexual sau despre instinctul de hrănire. În cele din urmă, ele au învățat să deconecteze singure curentul, ignorându-și partenerii sexuali reali și hrana reală ce le fusese oferită.

⁴⁴——— A. Görres. în Jahrbuch der Psychologie und Psychotherapie 6. 1958. n. 200.

⁴⁵——— Numărul 46. 1965. n. 358.

⁴⁷ Citat după D. Großmann. în Psychotherapie 5. 1968. n. 53.

10

Organul pentru sens

Nu doar că sensul trebuie găsit, dar el chiar poate fi găsit, iar omul este ghidat în căutarea lui de către conștiința sa morală. Într-un cuvânt, conștiința morală este „organul pentru sens”. Ea poate fi definită ca facultatea de a detecta sensul unic și inconfundabil ce se ascunde în orice situație. Ceea ce face conștiința morală, de fiecare dată când este

și măsurătorilor statistice faptul că găsirea unui sens este posibilă identificat sensul unic al unei situații, este să-i dea o formă acestui sens. Iar ea face acest lucru bazându-se pe ceea ce numim „voința de sens”, pe care James C. Crumbaugh și Leonard T. Maholick o descriu ca fiind capacitatea tipic umană de a descoperi forme de sens nu doar în real, ci și în posibil⁴⁸.

În mod remarcabil, nici mai mult, nici mai puțin decât însuși creatorul psihologiei experimentale a formei (a Gestalt-ului), Wertheimer, este cel care are curajul să vorbească despre cerințele situației ca despre niște „calități obiective”, pe când Kurt Lewin se referă într-un mod asemănător la „caracterul de provocare” al situației. Cât despre noi, putem descrie sensul într-un mod mai ocolit, prin cuvintele lui Rudolf Allers, ca fiind trans- subiectiv. Dar sensul nu se referă doar la o anumită situație determinată, ci și la o anumită persoană, implicată în acea situație. Cu alte cuvinte, nu doar că sensul se transformă de la o zi la alta și de la o oră la alta, ci el variază, de asemenea, de la om la om. Este sens atât ad situationem, cât și ad personam.

Însă în același timp, conștiința morală poate să-l și inducă pe om în eroare. Mai mult decât atât, omul nu știe până în ultima clipă, până la ultima suflare, dacă și-a împlinit într-adevăr sensul vieții sale sau dacă nu cumva s-a înșelat: ignoramus et ignorabimus⁴⁹. Faptul că nici măcar pe patul de moarte nu putem ști dacă nu cumva organul pentru sens, conștiința noastră morală, a suferit o „iluzie de sens” înseamnă totodată că nici nu putem ști dacă nu cumva conștiința morală a unei alte persoane este cea care a avut dreptate. Acest lucru nu înseamnă că nu există adevăr. Nu poate exista decât un singur adevăr, dar nimeni nu poate ști dacă el este cel care îl posedă sau altcineva posedă acel adevăr.

În timp ce sensul este legat de o anumită situație unică și particulară, mai există de asemenea și anumite universalii ale sensului, legate de condiția umană ca atare. Aceste posibilități

și măsurătorilor statistice faptul că găsirea unui sens este posibilă cuprinzătoare de sens constituie ceea ce numim „valori”.

Ușurarea pe care omul o resimte datorită faptului că posedă niște valori de ordin mai mult sau mai puțin general, niște principii morale și etice, așa cum se cristalizează ele în cadrul societății umane de-a lungul istoriei sale, această ușurare omul o plătește cu prețul căderii sale în conflicte între valori. Nu este vorba despre conflicte legate de conștiința morală – astfel de conflicte nu există în realitate, pentru că ceea ce conștiința ne transmite este lipsit de echivoc. Caracterul de conflict este mai degrabă inerent valorilor însele, prin faptul că, spre deosebire de sensul concret al unei situații, care este de fiecare dată unic și particular, valorile sunt prin definiție universalii abstracte ale sensului. Ca atare, ele nu pot fi aplicate pur și simplu anumitor persoane determinate, aflate în situații irepetabile, ci validitatea lor se extinde asupra unui areal mai vast, format din situații tipice și repetitive, iar aceste zone interferează unele cu celelalte. Există deci situații în care omul se confruntă cu o pluralitate de valori dintre care trebuie să aleagă, el trebuie să se decidă între principii care se contrazic unul pe celălalt. Dacă vrea ca o astfel de alegere să nu se întâmple în mod arbitrar, atunci el apelează din nou la conștiința sa morală de care depinde. Această conștiință este singura care-l face pe om să-și ia deciziile liber, dar nu în mod arbitrar, ci într-un mod responsabil.

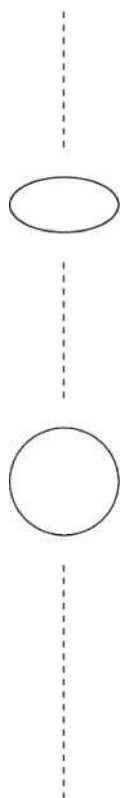
Bineînțeles că el este liber în raport cu conștiința sa, dar această libertate constă doar în alegerea dintre două posibilități: aceea de a asculta și de a urma ceea ce dictează conștiința sau aceea de a ignora avertismentele ei. Atunci când conștiința morală este reprimată și sufocată în mod sistematic și metodic, se ajunge ori la conformismul occidental, ori la totalitarismul estic, în funcție de modul în care „valorile” generalizate în mod exagerat îi sunt oferite omului sau îi sunt impuse cu forța de către societate.

Cu toate acestea, nu e chiar atât de sigur că acest caracter conflictual este inerent valorilor. De fapt, posibilele interferențe dintre zonele de acțiune ale valorilor pot fi pur și simplu

si măsurătorilor statistice faptul că găsirea unui sens
este posibilă
apărente, din cauza faptului că ele iau naștere printr-o
proiecție, adică prin ignorarea adevăratei lor dimensiuni.

Din Viktor E. Frankl, Voința de sens. Fundamente și
aplicații ale logoterapiei, Editura Trei, București,
2018, p. 54.

Abia atunci când ignorăm diferența de ordin ierarhic dintre două valori, acestea par să se întretaie, iar în spațiul dat de această suprapunere, ele se ciocnesc una de cealaltă – ca două sfere ce sunt proiectate din spațiul lor tridimensional într-un plan bidimensional și care, doar în mod aparent, se întrepătrund.

Trăim într-o eră caracterizată de un sentiment al lipsei de sens. În această epocă a noastră, scopul educației nu trebuie să fie doar acela de a transmite cunoștințe, ci și acela de a rafina conștiința morală, astfel încât omul să devină suficient de perspicace în a „auzi” și interpreta solicitarea immanentă oricărei situații particulare. Într-o epocă în care cele zece porunci par să-și piardă pentru mulți valabilitatea, omul trebuie să devină capabil să perceapă cele 10 000 de porunci încifrate în cele 10 000 de situații cu care viața îl confruntă. Nu doar că viața lui i se va părea din nou plină de sens (plină de sens însemnând plină de sarcini), dar el însuși va fi imunizat împotriva

conformismului și totalitarismului, pentru că doar o conștiință morală trează îl poate face „rezistent”, astfel încât să nu se supună conformismului și să nu se lase îngenuncheat în fața totalitarismului.

Prin urmare, astăzi, mai mult decât oricând, educația înseamnă educație cu privire la responsabilitate. Trăim într-o societate a abundenței, dar această abundență nu este doar una de bunuri materiale, ci și o abundență de informații, o explozie informațională. Tot mai multe cărți și reviste se adună pe masa noastră de lucru. Suntem copleșiți de o multitudine de stimuli, care nu sunt doar de natură sexuală. Dacă omul vrea să supraviețuiască acestei revărsări de stimuli ce vine dinspre mijloacele de comunicare în masă, atunci el trebuie să știe ce e important și ce nu, ce e esențial și ce nu, într-un cuvânt, ce are sens și ce nu.

---

⁴⁸ J.C. Crumbaugh și I.T. Maholick: „The Case of Frankl's «Will to Meaning»“, în *Journal of Existential Psychiatry* 4, 1963, p. 42.

⁴⁹ în latină: „ceea ce nu știm și nu vom ști niciodată“. (N.t.)

11

Caracterul prereflexiv Și ontologic al autoînțelegerii umane

Cu cât un sens este mai amplu, cu atât mai greu poate fi înțeles. Un sens infinit nu este deloc comprehensibil pentru o ființă finită. În acest punct, știința se dă bătută, iar înțelepciunea preia cuvântul, mai exact, înțelepciunea inimii, despre care Blaise Pascal spunea odată: „La coeur a ses

raisons, que la raison ne connaît point”⁵⁰. Și în Psalmi se vorbește despre „sapientia cordis”⁵¹. În mod asemănător, putem vorbi și despre o autoînțelegere de sine prerenexivă și ontologică a omului. Doar o analiză fenomenologică clară și metodică a felului în care omul simplu, „omul de rând”, se înțelege pe sine ne poate ajuta să pricepem că a fi om înseamnă a fi confruntat în permanență cu situații care fiecare în parte reprezintă un dar și o sarcină în același timp. Sarcina pe care o primim din partea unei situații constă în realizarea sensului ei, iar darul pe care ea ni-l oferă este posibilitatea de a ne actualiza pe noi înșine, împlinindu-i sensul. Fiecare situație reprezintă un apel și o chemare pe care trebuie să o ascultăm și căreia trebuie să ne supunem.

O analiză fenomenologică a experienței imediate și nefalsificate a omului simplu, „de rând”, pe care o primim în mod direct de la acesta și pe care nu avem altceva de făcut decât să o traducem în limbaj științific, ne-ar dezvălui nu doar faptul că

omul este în căutarea unui sens – în virtutea voinței sale de sens –, dar că el îl și găsește, și anume în trei maniere diferite. În primul rând, el vede un sens prin ceea ce face sau prin ceea ce creează. Apoi, el vede un sens prin ceea ce trăiește, prin iubirea față de cineva. În al treilea rând, chiar și într-o situație disperată, în fața căreia el se află într-o stare de neputință, omul poate găsi, în anumite condiții, un sens. Ceea ce contează este atitudinea și postura cu care el își întâmpină destinul inevitabil și imuabil. Această atitudine îi permite să depună mărturie despre un lucru de care numai omul este capabil, și anume să transforme durerea și suferința într-un lucru pozitiv. Doresc să ilustrez această situație cu un fragment dintr-o scrisoare. Un student la medicină din Statele Unite îmi scrie: „Aici, în America, sunt înconjurat din toate părțile de oameni tineri de-o seamă cu mine, dar și de persoane mai în vârstă, ce caută cu disperare un sens al ființării lor umane. Unul dintre cei mai buni prieteni ai mei a murit de curând, tocmai pentru că nu a putut găsi un astfel de sens. Astăzi știu că aș fi putut să-l ajut,

grație logoterapiei, dacă ar mai fi în viață. Dar el nu mai este. Cu toate acestea, moartea lui mă va ajuta mereu să le pot fi alături tuturor celor aflați în suferință. Cred că un motiv mai profund decât acesta nu poate exista. În ciuda durerii mele legate de moartea prietenului meu și în ciuda complicității mele la moartea lui, ființarea lui – precum și ființa-sa-care-nu-mai-este – este una plină de sens. Dacă voi avea vreodată suficientă forță pentru a lucra ca medic și a mă ridica la înălțimea responsabilității mele, atunci înseamnă că el nu a murit degeaba. Mai mult decât orice pe lumea asta îmi doresc să pot împiedica repetarea unei astfel de tragedii, să i se mai întâmple cuiva”.

Nu există nicio situație în viață care să fie realmente lipsită de sens⁵². Acest lucru se datorează faptului că aspectele aparent negative ale existenței umane, în special triada tragică formată din suferință, vinovăție și moarte, pot fi transformate în ceva pozitiv, atunci când sunt întâmpinate cu atitudinea și postura corecte. Omul simplu știe toate aceste lucruri, chiar dacă el nu

este capabil să le verbalizeze. Omul de rând nu consideră despre sine, dintr-un fel de înțelegere de sine primordială, că persoana sa este un teatru de război în care se dă o luptă civilă între Eu, Se și Supraeu. Dimpotrivă, viața reprezintă pentru el o serie de situații în care el este pus, pe care într-un fel sau altul trebuie să le gestioneze, fiecare dintre ele având un sens anume, care-l privește doar pe el și care i se adresează doar lui. Această autoînțelegere primordială îi spune lui că trebuie să facă toate eforturile pentru a da de urma acestui sens. Fenomenologia nu face decât să traducă această autoînțelegere în limbajul științific. Ea nu emite judecăți de valoare despre niște fapte oarecare, ci se mulțumește să constate aceste fapte cu privire la actele valorizante ale omului simplu. Logoterapia retraduce cunoașterea elaborată de fenomenologie cu privire la posibilitățile de a găsi un sens în viață în limbajul omului simplu, pentru a-i da și acestuia posibilitatea de a găsi un sens în viață.

Considerăm că acest lucru este perfect posibil. În acest context,

doresc să citez cazul unei infirmiere, care mi-a fost prezentat cu ocazia unui seminar pe care l-am ținut în cadrul Departamentului de Psihiatrie de la Universitatea Stanford. Această pacientă suferea de un cancer inoperabil, iar ea știa acest lucru. Scăldată în lacrimi, ea a pășit în încăperea în care se adunaseră psihiatrii de la Stanford și, cu o voce suspinândă, ne-a povestit despre viața ei, despre copiii ei talentați și plini de succes, dar și despre dificultatea pe care o avea acum de a-și lua rămas-bun de la toate acestea. Recunosc că, până în acel moment, nu găsisem niciun punct de sprijin pornind de la care să introduc în discuție vreun gând logoterapeutic de folos. Dar în fața posibilității de a transforma unul dintre cele mai negative lucruri din ochii ei, lăsarea în urmă a acelui lucru prețios pentru ea, în ceva pozitiv, plin de sens, situația s-a schimbat. A fost suficient să o întreb ce crede că ar spune, într-o astfel de situație, o femeie care nu a avut copii. Sunt convins că nici viața unei femei fără copii nu trebuie să rămână în niciun caz lipsită de sens. Dar pot să-mi imaginez foarte bine că o astfel de femeie ar fi întâi disperată,

tocmai pentru că nu avea pe nimeni și nimic acolo pe care ea „trebuia acum să-l lase în urmă” când se apropia momentul de a-și lua rămas-bun de la lume. În această clipă, trăsăturile chipului ei s-au luminat. Dintr-odată, pacientei i-a fost clar că cel mai important lucru nu-l reprezintă faptul că trebuie să ne luăm rămas-bun, pentru că mai devreme sau mai târziu cu toții trebuie să facem asta. Lucrul cu adevărat important este faptul că există ceva de care trebuie să ne despărțim. Ceva ce putem lăsa în urma noastră în ziua în care ne-a sunat ceasul, ceva ce reprezintă realizarea sensului și a noastră înșine. Greu de descris ușurarea resimțită de pacientă după ce dialogul nostru socratic a luat această întorsătură copemicană.

Aș dori în continuare să compar intervenția în stil logoterapeutic cu intervenția în stil psihanalitic, așa cum aceasta din urmă reiese dintr-o lucrare a lui Edith Weibkopf-Joelson (o adeptă americană a psihanalizei, convertită în prezent la logoterapie): „Efectul demoralizant al negării unui sens al vieții, în special al

unui sens mai profund, inerent suferinței, poate fi ilustrat cu ajutorul unei psihoterapii aplicate de o terapeută freudiană unei femei ce suferea de un cancer incurabil”. WeiBkopf-Joelson continuă, dându-i cuvântul lui K. Eissler: „Pacienta a făcut o comparație între plenitudinea de sens a vieții ei de mai demult cu lipsa de sens din situația prezentă. Pe de altă parte, inclusiv acum, când nu mai putea să lucreze în meseria ei și trebuia să stea întinsă în pat mai multe ore pe zi, viața ei părea, totuși, să aibă un sens, spunea ea, prin faptul că existența ei era importantă pentru copiii ei, ea având astfel o misiune de îndeplinit. Dar, odată ce va fi internată, fără speranța de a se mai putea întoarce vreodată acasă, și odată ce nu va mai fi capabilă să se miște din pat, teama ei era că se va transforma într-un boț de carne inutilă și fetidă, viața ei pierzându-și astfel orice sens. Era dispusă să suporte toate durerile, atâta vreme cât acest lucru mai avea încă un sens. Dar de ce voiam să o condamn să suporte toată suferința și într-o fază în care viața își va fi pierdut deja sensul? I-am răspuns că,

după părerea mea, facea o mare eroare, pentru că întreaga ei viață era una lipsită de sens și nici nu avusese vreodată unul, încă dinainte de a se îmbolnăvi. Găsirea unui sens în viață, am mai completat, era un lucru pe care filosofi încă se chinuiau în van să-l realizeze, iar singura diferență dintre viața ei din trecut și cea prezentă consta pur și simplu în faptul că în cea anterioară ea putuse să creadă încă într-un sens al vieții, pe când în cea actuală nu mai putea face acest lucru. Ca atare, am insistat eu, ambele faze ale vieții ei erau lipsite de sens în mod absolut. Confruntată cu această perspectivă, pacienta a reacționat printr-o stare de perplexitate, recunoscând că nu putea să înțeleagă întru totul ce-i spuneam, așa că a izbucnit în plâns⁵³.

Nu doar că Eissler nu i-a insuflat pacientei credința că și în suferință putem găsi un sens, dar mai mult decât atât, el i-a răpit-o și pe aceea că întreaga viață ar putea avea chiar și cel mai mărunț sens. Ne întrebăm cum ar putea nu doar un

psihanalist, ci și un terapeut comportamental să abordeze aceste situații ce țin de tragismul condiției umane, precum propria moarte sau moartea cuiva apropiat. Unul dintre reprezentanții cei mai de seamă ai teoriei schimbării comportamentale ne spune că, în astfel de cazuri, „pacientul ar trebui să stabilească contacte telefonice cu cei apropiați, să taie gazonul sau să spele vasele, iar terapeutul să laude sau să gratifice aceste activități ale pacientului”⁵⁴.

Dacă în suferința autentică pot detecta o ultimă posibilitate, cu siguranță cea din urmă, de a găsi un sens, atunci ceea ce fac nu este să acord primul ajutor, ci ultimul. Vă ofer în continuare transcrierea unui dialog înregistrat dintre mine și o pacientă, ce a avut loc în cadrul unuiu din cursurile mele clinice. Discuția cu această pacientă s-a desfășurat în fața auditoriului meu format din studenți la medicină, filosofie și teologie. Se înțelege de la sine că discuția a fost una spontană și improvizată, de la început până la sfârșit. Pacienta avea 80 de ani și suferea de un cancer inoperabil.

Frankl: „Stimată doamnă Kotek, când vă uitați în urmă la viața dumneavoastră lungă, ce părere aveți? Ați avut o viață frumoasă?”

Pacienta: „Ah, domnule profesor! Trebuie să recunosc că am avut într-adevăr o viață bună. A fost atât de frumoasă! Și trebuie să-i mulțumesc lui Dumnezeu pentru toate lucrurile pe care mi le-a dăruit. Am mers la teatru, am ascultat concerte. Familia în a cărei casă am slujit în Praga timp de mai multe decenii mă lua câteodată la concerte. Și pentru toate aceste lucruri frumoase îi sunt recunoscătoare lui Dumnezeu!”

Însă eu am vrut să-i aduc în conștient disperarea ei inconștientă și refulată. Trebuia să lupte cu ea, așa cum a luptat Iacob cu îngerul, până când acesta l-a binecuvântat. Trebuia să o aduc până în punctul în care ea însăși să-și poată binecuvânta propria viață, să poată spune „Da!” destinului ei ce nu mai putea fi schimbat. Deși sună paradoxal, am vrut să o fac să se îndoiască

de sensul vieții ei în plan conștient – căci în plan inconștient ea se îndoia deja de acest sens, doar că își refulase disperarea.

Frankl: „Vorbiți despre niște trăiri atât de frumoase, doamnă Kotek! Dar toate acestea vor dispărea în curând, nu-i așa?”

Pacienta (gânditoare): „Da, toate astea se vor termina în curând”.

Frankl: „Credeți că prin asta toate lucrurile frumoase pe care le-ați trăit dispar cu totul de pe lume? Că vor deveni astfel lipsite de valoare, că vor fi distruse?”

Pacienta (aflată în continuare într-o stare de reflecție): „Aceste lucruri frumoase pe care le-am trăit... “

Frankl: „Credeți că cineva poate să șteargă cu buretele fericirea pe care ați trăit-o? Credeți că cineva o poate anula?”

Pacienta: „Aveți dreptate, domnule profesor, nimeni nu poate anula ceea ce am trăit”.

Frankl: „Poate cineva să șteargă bunătatea pe care ați întâlnit-o în viața dumneavoastră?”

Pacienta: „Nu, nici acest lucru nu se poate întâmpla”.

Frankl: „Poate cineva să facă să dispară ceea ce ați realizat și obținut prin forțele proprii?”

Pacienta: „Aveți dreptate, domnule profesor, nimeni nu poate să facă acest lucru”.

Frankl: „Sau ar putea oare cineva desființa tot ceea ce ați înfruntat cu vitejie și curaj? Ar putea cineva să înlăture aceste lucruri din trecutul dumneavoastră? Dintr-un trecut în care ați conservat și cules toate aceste lucruri? În care ați păstrat și înmagazinat?”

Pacienta (mișcată acum până la lacrimi): „Nimeni nu poate să facă asta. Nimeni!” (După un oarecare timp:) „E-adevărat că am avut mult de suferit. Dar am încercat să accept loviturile pe

care mi le-a dat viața. Vedeți, domnule profesor, eu consider că suferința este o pedeapsă. Eu cred în Dumnezeu”.

În ceea ce mă privește, nu mi-aș fi luat niciodată dreptul de a vorbi despre sens în lumina unui sens religios și de a lăsa apoi lucrurile la latitudinea pacientei. Însă de îndată ce atitudinea religioasă pozitivă a pacientei a ieșit la iveală, am socotit că nu mai exista niciun obstacol în calea includerii ei în psihoterapie. Frankl: „Dar nu credeți că suferința poate reprezenta și o încercare? N-am putea privi lucrurile și în sensul că Dumnezeu a vrut să vadă capacitatea doamnei Kotek de a suporta? Iar la final, el ar trebui să admită: «Da, le-a îndurat pe toate cu curaj!» Și acum v-aș ruga să-mi spuneți ce părere aveți, ar putea oare cineva să anuleze aceste realizări?”

Pacienta: „Nu, nimeni nu poate să facă acest lucru”.

Frankl: „Aceste lucruri rămân, nu-i așa?”

Pacienta: „Cu siguranță că rămân!”

Frankl: „Doamnă Kotek, nu doar că ați reușit să realizați tot felul de lucruri în viața dumneavoastră, dar ați scos tot ce era mai bun posibil chiar și din suferința dumneavoastră! Și, din acest punct de vedere, sunteți un model pentru pacienții noștri! Îi felicit pe ceilalți pacienți, colegii dumneavoastră de suferință, pentru faptul că vă pot lua ca exemplu!”

În acest moment, auditoriul a izbucnit în aplauze! Dar eu m-am întors din nou spre femeia în vârstă: „Vedeți, doamnă Kotek? Aceste aplauze vă aparțin, ele sunt dedicate vieții dumneavoastră, care reprezintă o mare realizare. Puteți să fiți mândră de o asemenea viață! Cât de puțini sunt oamenii care pot fi mândri de viața lor! Doresc să vă spun, doamnă Kotek, că viața dumneavoastră reprezintă un monument, un monument pe care nicio persoană de pe lumea asta nu-l poate dărâma!”

Bătrâna a părăsit încet sala de curs. O săptămână mai târziu a murit. A murit ca Iov: încărcată de ani. În ultima sa săptămână de viață, femeia nu a mai fost deprimată. Dimpotrivă, era mândră și plină de credință. Se pare că am reușit să-i arăt că și viața ei fusese una plină de sens, dar, în același timp, că și suferința ei avea un sens profund. După cum spuneam, înainte femeia se simțise apăsată de grija de a nu fi trăit decât o viață inutilă. Însă ultimele ei cuvinte, așa cum au fost ele consemnate în fișa ei medicală, au fost următoarele: „Viața mea e un monument, așa le-a spus domnul profesor studenților din sală. Viața mea nu a fost deci în zadar...”

⁵⁰ În franceză: „Inima are rațiunile ei. pe care rațiunea nu le înțelege”. ÎN.td

⁵¹ — în latină: -înțelepciunea inimii”. fN.td

viată” (-Purnose in Life Test”) s-a putut stabili faptul că nici la cei 40 de

intemati nu s-a putut găsi nici măcar o minimă corelație între sentimentul

Acest rezultat confirmă observația lui Crumbaugh. conform căreia testul „sensului în viață” nu corelează nici cu nivelul de educație. Dună toate aparentele, omul este capabil să găsească un sens în viață independent de lucruri, precum vârsta sa. coeficientul de inteligență și nivelul educațional.

Individual Psychology 27. 76. 1972.) Rezultate similare au reieșit și în urma muncii de cercetare efectuată de Augustine Meier. bazată de asemenea pe teste. Acest lucru a fost valabil nu doar cu privire la nivelul de educație. ci și în raport cu genul masculin, respectiv feminin, precum și cu trăsătura de credincios, respectiv necredincios. (Frankl's „Will to Meaning” as Measured by the Purpose in Life Test in Relation to Age and Sex Differences. disertație. Univ. din Ottawa. 1973.) Meier consideră aceste rezultate statistice ca „fiind compatibile cu teoria lui Frankl care afirmă că

sa-si orienteze vietile”.

⁵³ K. Eissler. The Psychiatrist and the Dying Patient. New York. 1955. p. 190.

¹²

Omul în căutarea sensului ultim⁵⁵

Doamnelor și domnilor, atunci când vine un conferențiar de la Viena, cu siguranță că vă așteptați ca el să vorbească cu accent vienez. Într-adevăr, vorbesc cu accent vienez. Dacă el este însă și psihiatru, atunci vă așteptați, de asemenea, ca el să-și înceapă conferința invocându-l pe Sigmund Freud. De ce nu? Cu toții am învățat de la Freud să vedem în om o ființă^k

preocupată în principiu de un singur lucru: de căutarea plăcerii. În definitiv, Freud a fost cel care a introdus conceptul

de „principiu al plăcerii”, iar coexistența unui principiu al realității nu contrazice sub nicio formă ipoteza lui, conform căreia căutarea plăcerii reprezintă motivația de bază a omului. După cum însuși Freud a subliniat în mai multe rânduri, principiul realității se află în slujba principiului plăcerii, în sensul că el reprezintă o „modificare” a principiului plăcerii. Astfel, Eul ascultă de principiul realității „care dorește și el de fapt să obțină plăcere”⁵⁶ și care „într-un anumit sens reprezintă o extindere a principiului plăcerii cu alte mijloace”⁵⁷. În acest fel, „o plăcere momentană, nesigură în urmările ei, e abandonată, însă doar pentru a câștiga în acest nou mod o plăcere sigură, care apare mai târziu”⁵⁸. Dar cu toate acestea, nu avem voie să trecem cu vederea sau să uităm faptul că principiul plăcerii – cel puțin așa cum îl descrie Freud – nu se află, la rândul lui, decât în slujba unui alt principiu mai cuprinzător, și anume în serviciul principiului homeostaziei, în sensul lui B.W. Cannon⁵⁹. Scopul acestui principiu îl constituie reducerea tensiunilor interne, în vederea menținerii sau

restabilirii echilibrului interior. Tot astfel a descris Freud și „aparatul psihic”, „intenția” lui fiind aceea de a „domina și suprima mulțimea de stimuli, de mărimi de excitație”⁶⁰.

Ceea ce lipsește dintr-o astfel de imagine a omului este nici mai mult, nici mai puțin decât acea caracteristică fundamental ontologică a ființării umane (Dasein), pe care eu o numesc transcenderea de sine a existenței. Prin aceasta vreau să spun că tot ceea ce ține de ființa umană trimite la ceva mai înalt decât sine, la ceva diferit de ea însăși – la ceva sau la cineva! Cu alte cuvinte, omul nu este preocupat în mod profund și ultim de niște condiții interioare oarecare, indiferent că e vorba de plăcere sau de homeostazie, ci omul este orientat spre lume, spre lumea exterioară, în interiorul căreia el este preocupat de găsirea unui sens pe care să-l împlinească sau a unui om pe care să-l poată iubi. Datorită caracterului prereflexiv și ontologic al autoînțelegerii umane, individul știe cumva că el se poate actualiza tocmai în măsura în care el uită de sine. Dar el

poate uita de sine doar în măsura în care poate servi unei cauze mai înalte decât el însuși sau poate iubi o persoană, alta decât el.

Se pare că nici cea de-a doua dintre cele două școli vieneze clasice de psihoterapie – psihologia individuală a lui Alfred Adler – nu ia suficient în considerare transcenderea de sine a existenței. Adler privește omul ca pe o ființă dornică să-și depășească o anumită stare interioară – sentimentul de inferioritate –, de care încearcă să scape prin dezvoltarea unei străduințe către superioritate – un concept congruent în mare măsură cu „voința de putere” a lui Nietzsche.

Atâta timp cât teoria motivației pivotează în jurul „voinței de plăcere” – după cum am putea redenumi principiul plăcerii în sensul lui Freud – sau în jurul aspirației către superioritate, în sensul lui Adler, vorbim despre psihanaliză ca „psihologie abisală”. Prin contrast, o „psihologie a înălțimilor”⁶¹ ar include

în imaginea ei despre om și o anumită categorie de aspirații aflate „dincolo de principiul plăcerii” și de voința de putere. Iar printre aceste tendințe, căutarea sensului se află pe primul loc. Oskar Pfister recomandase deja în 1904 ca cercetarea să se orienteze în această direcție, afirmând că „în contrast cu psihanaliza, recunoașterea înălțimilor spirituale ale naturii umane este mai importantă, iar aceste înălțimi sunt la fel de puternice ca adâncurile ei”.

Psihologia înălțimilor nu este un substitut pentru psihanaliză (înțeleasă ca „psihologie abisală”), ci reprezintă o completare a ei, chiar dacă e o completare indispensabilă. Ea se concentrează pe acest fenomen atât de specific omului, nevoia de sens – cea mai umană dintre toate nevoile umane. Din această perspectivă, ea se opune celor două teorii ale motivației, psihanaliza și psihologia individuală, prin conceptul de „voință de sens”⁶².

În prezent, voința de sens este o nevoie frustrată la scară largă.

Omul de astăzi este luat tot mai mult în stăpânire de un sentiment al lipsei de sens, care adesea este acompaniat de un sentiment de „vid interior”. Este vorba despre ceea ce eu am descris cu termenul de „vid existențial”⁶³. În principal, acesta se manifestă sub formă de plictiseală și apatie. În timp ce plictiseala denotă o pierdere a interesului – a interesului față de lume –, apatia indică o lipsă de inițiativă – inițiativa de a schimba ceva în lume, de a o îmbunătăți!

Dar atât despre fenomenologia vidului existențial! Ce putem spune însă despre răspândirea sa, despre epidemiologia sa? Dați-mi voie să aleg la întâmplare un pasaj din Psihoterapia existențială a lui Irvin D. Yalom⁶⁴: „Astfel, din patruzeci de pacienți, doisprezece (30 de procente) au avut probleme mari implicând sensul (cum reiese din autoevaluări și evaluările terapeuților independenți)”. În ceea ce mă privește, eu nu cred că orice caz de nevroză (sau chiar de psihoză) poate fi explicat pe baza sentimentului lipsei de sens. Dar nu cred nici că

sentimentul lipsei de sens conduce cu necesitate, în fiecare caz în parte, la nevroză. Cu alte cuvinte, nu orice nevroză este „noogenă”⁶⁵, adică provine dintr-un vid existențial, tot așa cum nici vidul existențial nu este patogen în orice situație, deci cu atât mai puțin patologic. Capacitatea de a ne întreba cu privire la sensul vieții, dar și de a pune sub semnul întrebării acest sens este mai degrabă un privilegiu de care se poate bucura doar omul. Niciun animal nu-și ridică o asemenea întrebare, nici măcar găștele cenușii cu care vorbea Konrad Lorenz.

Dacă vidul existențial nu poate fi considerat de natură noogenă sau psihogenă, el poate fi considerat în schimb o nevroză sociogenă. Societatea industrializată este axată pe satisfacerea tuturor nevoilor umane, iar corolarul ei, societatea de consum, este concentrată pe crearea continuă a unor noi și noi nevoi, pe care să le poată apoi satisface. Dar în acest tablou, tocmai cea mai umană dintre toate nevoile posibile, nevoia de sens, este cea care rămâne nesatisfăcută. Industrializarea vine la pachet

cu urbanizarea și îl deșrădăcinează astfel pe om, înstrăinându-l de tradiții și de valorile transmise prin aceste tradiții. În aceste condiții, înțelegem atunci de ce în special generația tânără este cea care suferă de sentimentul lipsei de sens, lucru demonstrat de cercetările empirice. Doresc să amintesc aici de sindromul nevrotic colectiv format din triada „dependență, agresivitate și depresie”, sindrom datorat sentimentului lipsei de sens. Pentru a mă limita la un singur exemplu: dintre dependenții de droguri studiați de Stanley Krippner, 100% dintre ei sufereau de faptul că toate lucrurile li se păreau pur și simplu țără sens.

Acum a sosit însă momentul să ne întrebăm: Ce înțelegem de fapt prin „sens”? În logoterapie, sensul nu reprezintă ceva abstract, ci este vorba despre un sens cât se poate de concret, mai exact, sensul concret al unei situații cu care o persoană, la fel de concretă, se confruntă. În ceea ce privește însă perceperea unui astfel de sens, trebuie spus că ea se situează undeva între o percepere de tip Gestalt, în sensul psihologiei

formei a lui Max Wertheimer, și o experiență de tip „Aha!”, în sensul conceptului lui Karl Bihler. Atât Kurt Lewin, cât și Max Wertheimer⁶⁶ au descris „caracterul de provocare” inerent unei situații date. Într-adevăr, orice situație de viață cu care ne confruntăm reprezintă o provocare pentru noi, ne ridică o întrebare la care încercăm să oferim un răspuns prin faptul că acționăm într-un fel sau altul în privința ei, într-un cuvânt, o receptăm ca pe o chemare la luptă. Astfel, perceperea sensului se deosebește de conceptul clasic al percepției de tip Gestalt prin faptul că, în cazul celei din urmă, devenim brusc conștienți de o „figură” ce se profilează pe un „fundal”, în timp ce perceperea sensului, așa cum o înțeleg eu, poate fi definită drept conștientizarea subită a unei posibilități profilate pe fundalul realității.

Nu cred că mai e nevoie să menționăm faptul că noi, psihiatrii, nu suntem în poziția să le „prescriem” pacienților noștri sensul vieții. Sensul nu poate fi dobândit printr-o rețetă. Însă ce putem

face este să-i ajutăm pe pacienți să înțeleagă că în funcție de posibilități, viața noastră este întotdeauna una plină de sens în orice condiții și că așa va rămâne până în ultimul moment. Nu mai puțin de 20 de cercetători au adus dovezi empirice pentru susținerea ideii că omul este în mod fundamental capabil să găsească un sens în viață, independent de gen, vârstă, coeficient de inteligență (IQ), nivel de educație, structură de personalitate, mediu și - cel mai remarcabil - indiferent dacă este sau nu o persoană religioasă, iar dacă este religioasă, indiferent de confesiunea căreia îi aparține. Mă refer aici la lucrările lui Brown, Casciani, Crumbaugh, Dansart, Durlac, Kratochvil, Levinson, Lukas, Lunceford, Mason, Meier, Murphy, Planova, Popielski, Richmond, Roberts, Ruch, Sallee, Smith, Yarnell și Young. (Pe unii dintre acești cercetători i-ați putut vedea citați în capitolele de mai sus.)

Rezultatele acestor cercetări științifice sunt în contradicție cu sentimentul lipsei de sens, dar confirmă caracterul prereflexiv și

ontologic al înțelegerii umane de sine și a sensului. Analiza fenomenologică a acestor aspecte ne permite să aruncăm o privire asupra felului în care „omul de rând” procedează cu privire la găsirea sensului în viață și la împlinirea lui. După toate aparențele, el are la dispoziție trei căi. Pe prima dintre ele, omul ajunge la un sens printr-o acțiune pe care o întreprinde sau printr-o operă pe care o creează. A doua cale constă în faptul că omul are anumite trăiri sau întâlnește pe cineva; cu alte cuvinte, sensul poate fi găsit nu doar în muncă, ci și în iubire. În afară de aceste două căi, omul știe că mai există o a treia cale ce-l poate conduce la sens: ori de câte ori se confruntă cu o situație pe care nu o poate schimba, el are întotdeauna posibilitatea să-și schimbe atitudinea față de acea situație – atitudinea și pe el însuși, crescând și maturizându-se, înălțându-se mai presus de sine. Acest lucru este valabil în egală măsură pentru toate cele trei componente ale „triadei tragice”, formate din suferință, vinovăție și moarte. Suferința o putem transforma în realizări și abilități, vinovăția – în capacitatea de schimbare, iar caracterul efemer al

ființării umane – într-un îndemn la acțiuni responsabile⁶⁷.

Modul în care omul poate transforma o tragedie personală într-un triumf uman poate fi ilustrat cu ajutorul următoarei povești relatate de episcopul Georg Moser. La câțiva ani după cel de-al Doilea Război Mondial, un medic consultă o femeie evreică, care purta o brățară de aur încrustată cu dinți de lapte aparținând copiilor ei. Medicul remarcă: „Ce brățară frumoasă!”, la care femeia răspunde: „Da! Acest dințișor a fost al lui Miriam, acesta i-a aparținut lui Esther, acesta, lui Samuel...” A înșirat toate numele fiicelor și fiilor ei, în ordinea vârstei. „Nouă copii”, adăugă ea, „toți au murit în camera de gazare”. Șocat, medicul întreabă: „Și cum puteți trăi cu o astfel de brățară?” Cu o voce reținută, femeia răspunde: „Am preluat în Israel conducerea unui orfelinat”.⁶⁸

După cum se vede, un sens poate fi extras și din suferință, ceea ce demonstrează că sensul vieții este unul necondiționat. Dar

acest lucru vrea să însemne oare că suferința este indispensabilă pentru găsirea unui sens? Nu, aceasta ar fi o gravă neînțelegere! În niciun caz nu vreau să spun că suferința este necesară, ci că sensul este posibil în ciuda suferinței, și nu neapărat prin suferință. Trebuie totuși să acceptăm că suferința este inevitabilă, cu alte cuvinte, cauza ei nu poate fi remediată și înlăturată, indiferent dacă e vorba despre o cauză biologică, psihologică sau sociologică. Dacă un carcinom poate fi operat, bineînțeles că pacientul va fi operat.

Dacă un pacient vine în cabinetul nostru cu o nevroză, evident că vom face tot ceea ce ne stă în putință pentru a-l elibera de ea. Iar dacă societatea este cea bolnavă, atunci vom apela la o acțiune politică, în măsura în care acest lucru este posibil. O suferință nenecesară este mai degrabă una masochistă, nu una eroică.

Am afirmat la începutul discuției noastre că, pentru logoterapie, sensul înseamnă sensul concret al unei situații cu care este

confruntată o persoană, de asemenea concretă. În afară de aceasta, mai există un sens ultim, mai cuprinzător. Cu cât un sens este mai cuprinzător, cu atât el este mai greu de înțeles. Este vorba despre sensul întregului, de sensul vieții ca întreg. Și nu cred că există vreun psihiatru sau, în general, vreun om de știință care să conteste, pe baza unor ipoteze a priori sau a unor premise de natură ideologică, până și simpla posibilitate a unui astfel de sens universal. (Care e altceva decât sensul specific, particular.) Dar cum se raportează „sensul concret al unei situații” la acest sens universal? Apelând la o analogie, să ne gândim la un film. El este format din mii și zeci de mii de cadre distincte, fiecare dintre ele avându-și sensul lui. Dar nu putem descifra sensul întregului film decât spre finalul lui, cu condiția să fi înțeles întâi sensul fiecărei scene în parte. Nu același lucru se întâmplă și în viață? Sensul vieții nu ni se revelează oare – dacă ni se revelează! – abia spre sfârșitul ei? Iar acest sens ultim nu depinde și el, la rândul lui, de împlinirea sau neîmplinirea sensului fiecărei situații în parte, în funcție de cele

mai bune cunoștințe pe care le avem la dispoziție?
Am plecat de la premisa că sensul ultim scapă complet înțelegerii intelectuale. Dar putem apela la o extrapolare și doresc să vă prezint cu ajutorul unui exemplu concret ceea ce vreau să spun. Într-una din zile m-am nimerit într-o ședință terapeutică de grup, condusă de asistentul meu, dr. K. Grupul tocmai discuta cazul unei femei care încercase să se sinucidă după ce băiatul ei în vârstă de 11 ani murise din cauza unei apendicite. Femeia fusese internată în clinica noastră. M-am alăturat discuției spunând: „Imaginați-vă că unei maimuțe i se fac mai multe injecții dureroase, cu scopul de a obține un ser împotriva poliomielitei. Ar putea înțelege vreodată maimuța de ce trebuie să sufere?” Grupul a răspuns la unison că bineînțeles că maimuța nu este capabilă să înțeleagă raționamentele omului care face experimente pe ea, pentru că ei nu-i este accesibilă lumea umană, nu poate intra în dimensiunea ei. Am continuat cu următoarea întrebare: „Dar cum stau lucrurile în privința omului? Oare lumea lui este un

fel de stație finală, dincolo de care nu mai există nimic? Nu ar trebui să presupunem mai degrabă că și dincolo de lumea umană se află o lume inaccesibilă omului, o lume în care întrebarea cu privire la sensul suferinței umane și-ar putea găsi un răspuns?”⁶⁹ Întâmplarea a făcut ca grupul să fie format din participanți complet nereligioși. Însă cu toții au fost de acord că o astfel de lume, de o dimensiune mai înaltă decât cea umană, poate fi cel puțin imaginată, fără să trebuiască să credem în ea. Această lume îi este omului la fel de puțin accesibilă precum îi este maimuței dimensiunea umană.

Dacă această lume, aflată într-o dimensiune mai înaltă decât cea umană, nu ne este accesibilă nici cu ajutorul „rațiunii pure”, nici cu ajutorul intelectului pur, cu alte cuvinte, ea nu este comprehensibilă nici pe cale pur rațională, nici pe cale pur intelectuală, atunci cu atât mai mult acest lucru este valabil în cazul oricărei încercări de natură științifică de a o înțelege, în acest fel se explică faptul că sensul ultim nu-și găsește locul în

perspectiva științifică asupra lumii. Dar acest lucru înseamnă oare că însăși lumea ar fi lipsită de sens? Cred mai degrabă că, în privința sensului ultim, știința este oarbă. Schrödinger avea dreptate atunci când afirma că științele exacte nu au capacitatea de a întrevădea sensul și finalitatea unui întreg. În interiorul granițelor științelor, sensul nu apare. Pur și simplu, secțiunea transversală a realității, la care recurge știința, nu întâlnește acest sens.

Să luăm, de exemplu, modelul lui Jacques Monod, care afirmă că orice formă de viață se naște din combinația dintre mutații și selecție:

„(...) la originea oricărei noutăți, a oricărei creații în biosferă se află numai întâmplarea, hazardul. Pura întâmplare, doar întâmplare, libertate absolută, dar oarbă, chiar la rădăcina extraordinarului edificiu al evoluției: această noțiune centrală a biologiei moderne nu mai este astăzi o ipoteză printre altele posibile sau imaginabile. Ea este singura imaginabilă, fiind singura compatibilă cu datele observației și experimentului. Și

nimic nu ne permite să presupunem (sau să sperăm) că va trebui sau va fi posibil să revizuim concepțiile noastre în această privință”⁷⁰. Bineînțeles că mutațiile apar ca întâmplări pure în planul transversal al „științelor exacte”. Dacă știința nu poate sesiza niciun fel de teleologie, atunci trebuie să fim atenți la felul în care ne referim la această lipsă: în planul de proiecție al științei, teleologia nu se manifestă, ea nu este atinsă de acest plan transversal. Însă acest lucru nu exclude faptul că ea ar putea să existe într-o dimensiune mai înaltă. Neacceptarea și negarea posibilității unei teleologii aparținând unei dimensiuni dincolo de cea științifică nu se mai numește empirism, ci filosofie, dar nu este vorba despre o filosofie condusă de o reflecție critică, ci de una diletantistă și învechită.

71

71

Să ne imaginăm o linie curbă într-un plan vertical ce intersectează perpendicular un plan orizontal. Ceea ce rămâne în urma curbei în planul secționat nu sunt altceva decât niște puncte de intersecție izolate, cinci puncte neconectate între ele. Însă lucrurile stau astfel doar în mod aparent, este doar o impresie faptul că ele nu ar fi conectate unele cu altele. În realitate, punctele sunt unite între ele de linia curbă, dar legăturile dintre ele nu se regăsesc în interiorul planului orizontal, ci în exteriorul acestuia, mai exact, deasupra și dedesubtul lui.

Să încercăm să transpunem acum acest lucru și asupra acelor evenimente ce nu par să fie conectate între ele de un sens anume, de exemplu, asupra mutațiilor biologice aparent lipsite de sens. În planul transversal al „științei”, ele apar ca pure întâmplări, în timp ce sensul lor - indiferent că e unul „înalt” sau unul „de jos”, în funcție de locul unde se află curba, deasupra sau dedesubtul planului orizontal - se poate observa

doar într-un alt plan, în cel transversal. Cu alte cuvinte, nu totul poate fi înțeles în acești termeni ai unor legături cu sens, deci în înțeles teleologic (legat de un scop ultim); unele lucruri nu pot fi explicate prin raportarea la o finalitate, ci doar cauzal. Dar, cel puțin, putem înțelege astfel de lucruri și trebuie să fie într-un anumit mod, de ce un lucru este și trebuie să fie aparent lipsit de sens și cum, în pofida acestei situații, putem crede într-un sens ascuns în fundal sau aflat într-un plan mai înalt, unde trebuie să-l urmărim⁷¹.

Acolo unde știința renunță, credința îi ia locul. Dacă un lucru nu este cognoscibil, asta nu înseamnă că el este de necrezut. E-adevărat, nu putem ști pe cale intelectuală dacă până la urmă totul e lipsit de sens sau dacă există un sens ascuns în spatele oricărui lucru. Însă chiar dacă nu putem oferi un răspuns intelectual la această întrebare, putem lua, totuși, față de ea, o decizie existențială. Dacă argumentele pro și contra privitoare la întrebarea dacă lucrurile au un sens ultim sunt în număr egal,

atunci putem înclina balanța așezând greutatea propriei noastre ființe în talerul argumentelor pro. Tocmai acest lucru înseamnă a ne decide pentru una dintre cele două posibilități de gândire⁷². În fața lor, omul cu credință-în- sens își dă acordul: „Așa să fie! Amin! Mă decid să acționez «ca și cum» viața ar presupune o capacitate nelimitată de înțelegere, deasupra capacității noastre finite, adică ar presupune un «supra-sens»“ într-un plan secund, se cristalizează o definiție în adevăratul sens al cuvântului: „Credința nu este o formă oarecare de gândire, ce se restrânge la realitatea care este gândită, ci este o formă de gândire sporită de existențialitatea celui care gândește”⁷³.

Și cum procedează bărbatul sau femeia „de rând” atunci când sunt confrunțați cu „non-cognoscibilul”? Sau am putea reformula întrebarea în felul următor: V-ați aflat vreodată pe o scenă? Dacă da, atunci vă amintiți cu siguranță că din cauza luminii reflectoarelor, vedeți în fața dumneavoastră mai degrabă o mare gaură neagră decât publicul⁷⁴. În ciuda acestei „orbiri”, nu v-a

trecut prin minte să vă îndoiiți de prezența spectatorilor în sală, nu-i așa? Ei bine, acest lucru este valabil pentru majoritatea populației de pe planeta noastră: orbiți de „aparență” cotidianității, majoritatea oamenilor umple „marea gaură neagră” cu simboluri. Omul are deci această nevoie „să vadă ceva” în nimicul cu care se confruntă – ceva sau, mai bine zis, pe cineva. Din acest punct de vedere, acest om este pe aceeași lungime de undă cu existențialismul, care, așa cum îl înțeleg eu, se reduce la următoarea teză: „Nothingness is really no-thing-ness” (Nimicul înseamnă a-nu-fi-un-lucru). Asta înseamnă că o ființă ultimă – ca pendant al „sensului ultim” –, într-un cuvânt: Dumnezeu, nu este un lucru oarecare printre toate celelalte, ci este chiar „ființa însăși”, după cu o numește Martin Heidegger. De unde reiese că nu putem așeza pur și simplu pe același nivel această „supra-ființă” (dacă-mi permiteți să o numesc astfel), aflată cumva deasupra acestei lumi, cu „ființările-aflate-în-lume” (Martin Heidegger) care populează această lume, adică cu lucrurile „mundane”. Ar

însemna să cădem în aceeași eroare pe care a făcut-o un băiețel când mi-a spus odată că el știe foarte exact ce vrea să se facă atunci când va fi mare: „acrobat de circ sau Dumnezeu”.

El vorbea despre Dumnezeu ca și cum a fi Dumnezeu era o meserie printre multe alte meserii.

Să ne întoarcem acum la simbol. Prăpastia, ca să nu zic abisul, dintre simbolizant și acel ceva care e simbolizat devine dureros de evidentă în cazul supra-ființei. Doar pentru că simbolul nu poate, pur și simplu, să fie vreodată identic cu lucrul pe care îl reprezintă, acest lucru nu constituie o justificare pentru noi să ne abținem sau să renunțăm la acțiunea simbolizării. Să ne gândim la un tablou înfățișând un peisaj și un cer deasupra lui. Orice pictor sau cel puțin orice reprezentant al realismului „ne va face să ne îndreptăm privirea” către cer, pictând câțiva nori. Dar norii nu sunt oare tocmai acel lucru care nu este identic cu cerul? Norii mai degrabă ne fură privirea și ne împiedică să

vedem cerul în mod direct. Și, cu toate acestea, norii sunt simbolul cel mai potrivit și mai simplu pentru reprezentarea cerului.

În mod similar, și divinul este simbolizat în general cu ajutorul a ceva ce el nu este. Atributele divine sunt și rămân pur și simplu caracteristici umane, dacă nu chiar prea umane. Nici Dumnezeu nu este scutit de portretizarea sa într-o formă mai mult sau mai puțin antropomorfa. Din cauza acestor ingrediente antropomorfe, ar trebui oare să respingem în totalitate dimensiunea religioasă? Dar oare nu chiar apropierea (asimptotică), la un nivel mai degrabă simbolic decât abstract, de secretul și misterul adevărului ultim ne conduce la un rezultat mai bun? Konrad Lorenz, da, însuși Konrad Lorenz, a fost cel care, în cadrul unui interviu televizat recent, a declarat următoarele: „Dacă veți compara veridicitatea concepției despre lume a unei țărănoi de la munte cu cea a lui B.F. Skinner, veți descoperi

că țărâna, cea care crede în concepția imaculată a Măriei, în Domnul cel iubit și în toți sfinții, este mai aproape de adevăr decât behavioristul”⁷⁵.

Pe de altă parte, bineînțeles că vom da peste tot felul de capcane dacă ne vom apropia într-un mod necritic de antropomorfism. Putem ilustra acest lucru cu următoarea glumă: „La ora de religie, profesorul le vorbește copiilor despre minunile făcute de Dumnezeu: «A fost odată un bărbat sărac, a cărui soție murise pe patul de naștere. Bărbatul nu avea bani să-și poată permite o dădacă, așa că Dumnezeu a înfăptuit o minune și a făcut în așa fel încât bărbatului a început să-i crească o pereche de sâni. Acum, el putea să-și alăpteze singur bebelușul». La auzul acestei povești, unul din băieții din clasă întreabă: «Sincer să fiu, nu prea înțeleg, domnule profesor! N-ar fi fost mai simplu dacă Dumnezeu ar fi făcut în așa fel încât bărbatul să găsească pe stradă, aparent din întâmplare, niște bani? El și-ar fi permis astfel o doică, iar Dumnezeu nu ar fi trebuit să înfăptuiască nicio

minune». La care profesorul răspunde: «Prostule! Dacă Dumnezeu poate să facă o minune, de ce să arunce cu banii pe fereastră?!»⁷⁶

Putem să definim acum religia ca pe un sistem de simboluri – și e vorba de niște simboluri pentru acele lucruri pe care nu le putem cuprinde în concepte și pe care nu le putem exprima în cuvinte. Dar nevoia de a crea și de a utiliza simboluri nu este oare o caracteristică fundamentală a condiției umane? Iar capacitatea de a vorbi și de a înțelege cele spuse nu este oare o trăsătură constitutivă a ființei umane? Din acest motiv, este legitim să definim diversele limbi particulare, dezvoltate de omenire pe parcursul istoriei sale, tot ca pe niște „sisteme de simboluri”.

Dar atunci când comparăm religia cu limba, trebuie să ținem cont de faptul că nimeni nu este îndreptățit să susțină faptul că limba lui maternă ar fi superioară tuturor celorlalte limbi. Omul poate ajunge la adevăr în orice limbă, la unicul adevăr, la fel cum poate

greși sau minți în orice limbă. Și tot astfel, omul poate ajunge la Dumnezeu cu ajutorul oricărei religii – la unicul Dumnezeu⁷⁷. Altfel spus, noi ne confruntăm nu doar cu un pluralism lingvistic, ci și cu unul religios, lucru reprezentat de faptul că religia ni se prezintă sub forma unei multitudini de confesiuni. La fel, niciuna din aceste confesiuni nu poate pretinde pentru sine supremația în raport cu toate celelalte. Ne putem imagina că, mai devreme sau mai târziu, pluralismul religios va fi depășit și înlocuit de un universalism religios?

Nu cred. Nu cred că este probabil ca un fel de esperanto religios să-și facă apariția. Dimpotrivă! Cred că ceea ce se întrezărește nu este o religiozitate universală, ci o religiozitate personală, profund personalizată, care-i va permite oricărei ființe umane să-și găsească propriul ei limbaj când i se adresează lui Dumnezeu⁷⁸. Gordon W. Allport privește în special hinduismul ca pe o „formă rară de religie instituțională, ce recunoaște individualitatea ultimă a sentimentului

religios⁷⁹.

Acest lucru implică oare faptul că vor dispărea diversele confesiuni, respectiv organizațiile și instituțiile lor? Nici asta nu cred, pentru că oricât de diferite ar fi între ele multiplele stiluri personale prin care oamenii caută sensul ultim și oricât de diverse sunt modurile în care i se adresează ființei supreme, există și vor continua întotdeauna să existe și anumite ritualuri și simboluri comune. Tot astfel, deși există o mulțime de limbi, unele din ele împărtășesc un alfabet comun.

Recunosc că, pentru mine, religia în sensul cel mai larg al cuvântului are prea puțin de-a face cu acea concepție confesională limitată și cu consecințele ei; religia nu înseamnă, pentru mine, acea perspectivă religioasă mărginită ce vede în Dumnezeu o simplă ființă preocupată doar de atragerea unui număr cât mai mare de oameni care să creadă în el, sub forma prescrisă de una dintre aceste confesiuni. „Pur și simplu,

crede!", ni se spune, „și totul va fi OK!". Dar nu pot să-mi imaginez că are sens momentul în care o biserică îmi cere să cred. Eu nu pot să vreau să cred, așa cum nu pot să vreau să iubesc, deci nu mă pot forța să iubesc, la fel cum nu pot să mă constrâng să sper, în pofida realității pe care o cunosc. Există pur și simplu lucruri care nu pot fi „vrute" și care, din acest motiv, nu pot apărea la o simplă comandă sau la un simplu ordin. De exemplu, nu pot să râd la comandă. Dacă cineva vrea ca eu să râd, atunci trebuie să mă facă să râd, spunându-mi, de pildă, o glumă. Tot astfel stau lucrurile și în privința iubirii și a credinței: ele nu pot fi manipulate. Ca fenomene intenționale, iubirea și credința se ivesc mai degrabă atunci când un conținut și un obiect adecvat își fac apariția⁸⁰. Dacă vrem să determinăm pe cineva să creadă în Dumnezeu, atunci trebuie să i-l prezentăm pe Dumnezeu într-o formă plauzibilă („believable"), dar mai ales, noi înșine trebuie să acționăm într-un mod credibil („credible"). Cu alte cuvinte, trebuie să procedăm exact invers decât o fac acele confesiuni care

aparent n-au nimic mai bun de făcut decât să lupte una împotriva celeilalte și să-și fure una alteia credincioșii.

Vorbeam mai înainte de o religiozitate cu ajutorul căreia fiecare din noi își va putea găsi propriul său limbaj personal atunci când i se adresează lui Dumnezeu. Într-adevăr, relația Eu-Tu, în care Martin Buber vede esența existenței spirituale, își găsește încununarea în rugăciune, în special în structura ei dialogală. Însă trebuie să ținem cont de faptul că nu există doar dialoguri inter-personale, ci și intra-personale, și anume discuțiile cu noi înșine, solilocviile. În acest context, aș dori să vă fac cunoscută o definiție a lui Dumnezeu, o definiție operațională, la care am ajuns la vârsta de 15 ani, moment de care îmi amintesc foarte bine. Definiția mea sună în felul următor: Dumnezeu este partenerul celor mai intime dialoguri cu noi înșine, în mod concret, acest lucru înseamnă că ori de câte ori suntem singuri cu noi înșine, ori de câte ori vorbim cu noi în cea mai amplă solitudine și cu cea mai mare sinceritate, cel cărui ne adresăm

în astfel de discuții poate fi numit în mod legitim Dumnezeu, indiferent dacă ne considerăm atei sau credincioși. În contextul unei definiții operaționale, această diferențiere devine irelevantă. Definiția noastră rămâne neatinsă de separarea între o concepție despre lume de natură teistă și una ateistă. Diferența își face simțită prezența doar atunci când una dintre cele două tabere susține că e vorba doar despre niște monologuri și nimic mai mult, în timp ce cealaltă tabără consideră că omul poartă „dia-loguri”, indiferent că e sau nu conștient de acest lucru, cu o alteritate, deci cu o persoană diferită de sine. Dar oare e chiar atât de important dacă „solitudinea supremă” este sau nu o simplă solitudine aparentă? Oare lucrul cu adevărat important nu îl constituie faptul că ea aduce cu sine acea stare de „onestitate supremă”? Și dacă există Dumnezeu, sunt oricum sigur că nu se va supăra dacă un individ îl va confunda cu „sine” în dialogul interior, redefinindu-l. Întrebarea este dacă în realitate există atei adevărați. În cartea de față am prezentat câteva reflecții care sugerează

faptul că în fond, în adâncul inconștientului nostru, fiecare dintre noi este credincios, cel puțin în sensul larg al termenului, oricât de refulată sau îngropată ar fi această credință. Dacă Freud susținea odată că omul nu doar că este adesea cu mult mai imoral decât crede, dar este în același timp și mult mai moral decât gândește, atunci putem adăuga, și noi, că de multe ori, omul este mult mai religios decât ar vrea să admită. Această ubicuitate a credinței – chiar și de-ar fi să ne referim doar la cea inconștientă și în înțelesul unei credințe într-un sens ultim – explică faptul (demonstrat empiric) că atei declarați nu sunt mai puțini capabili să-și găsească un sens în viață decât cei care se consideră credincioși.

Nu e de mirare că o astfel de religiozitate inherentă, deși neexplicată, este capabilă să sfideze foarte mult atât condițiile și circumstanțele exterioare, cât și pe cele interioare. De exemplu, doctorii din secția mea au încercat odată să stabilească, în cadrul unui grup neselectat de pacienți, corelațiile care există

între imagoul tatălui și viața lor religioasă. În mod ciudat, dintre 23 de persoane care avuseseră șansa unei educații adecvate, doar 16 aveau o relație bună cu Dumnezeu, în timp ce celelalte 7 renunțaseră la credința lor. Din 13 persoane ce crescuseră sub auspiciile unui imago patern negativ, doar două puteau fi calificate drept nereligioase, în timp ce celelalte 11 reușiseră să-și găsească drumul către o viață religioasă⁸¹.

Acestea fiind spuse cu privire la impactul educației, ne putem întreba în continuare cum stau lucrurile în privința influenței mediului? Pe baza experienței mele profesionale și a celei personale, îndrăznesc să afirm că, pentru majoritatea covârșitoare a prizonierilor credincioși din lagărele de concentrare, Dumnezeu „nu a murit”. Prin aceasta, doresc să iau poziție împotriva afirmațiilor unui rabin american, care vrea să ne convingă de contrariul acestui lucru în cartea sa, *After Auschwitz*. (Acest rabin nu a fost la Auschwitz.) Pentru mine, credința în Dumnezeu este necondiționată; o credință

condiționată nu mai e credință în Dumnezeu. Dacă credința în Dumnezeu este necondiționată, atunci ea va rezista faptului că șase milioane de oameni au murit în Holocaust. Dacă nu este necondiționată, ea va dispărea atunci când un singur copil nevinovat e pe moarte – ca să mă folosesc de un argument al lui Dostoievski. Cu Dumnezeu nu putem negocia. Nu putem spune: „Până la 6 000 de victime sau, din partea mea, până la un milion de victime ale Holocaustului, îmi mențin credința în tine; dar de la un milion în sus, nu mai pot face nimic și, din păcate, trebuie să renunț la credința mea în tine”.

Parafrazând un aforism al lui La Rochefoucault cu privire la efectele separării asupra intensității în scădere a dragostei, putem spune că, așa cum un foc mic este stins de o furtună, în timp ce un foc mare este intensificat de ea, tot astfel putem afirma că o credință slabă va fi și mai mult slăbită de o catastrofa, în timp ce o credință puternică iese și mai întărită din ea.

Cam atât despre circumstanțele externe. Ce-am putea spune însă despre condiționările interne de care credința se poate lovi? Într-una din cărțile mele⁸², descriu cazul unui pacient aflat într-o fază puternic maniacală, iar în alte volume discut cazuri de depresie endogenă sau de schizofrenie⁸³ – toate aceste cazuri dau dovadă de un înalt grad de religiozitate a respectivilor pacienți, care nu este afectat nici măcar de psihoză.

Doamnelor și domnilor, după ce v-am supus atenției o definiție operațională a religiei suficient de neutră cât să includă în ea agnosticismul și ateismul, îndrăznesc să afirm că sunt într-adevăr în măsură să mă ocup de religie din poziția mea de psihiatru, de vreme ce privesc religia ca pe un fenomen uman, ca pe o expresie a celui mai uman dintre toate fenomenele umane, și anume a voinței de sens. Într-adevăr, religia poate fi definită ca împlinirea unei „voințe de sens ultim”.

Această definiție a religiei coincide cu cea dată de Albert Einstein: „A fi religios înseamnă să fi găsit un răspuns la întrebarea: Care este sensul vieții?”⁸⁴ Și-apoi mai avem și o altă definiție, ce ne-a fost oferită de Ludwig Wittgenstein: „A crede în Dumnezeu înseamnă a vedea că viața are un sens”⁸⁵. După cum se poate observa, Einstein, fizicianul, și Wittgenstein, filosoful, dar și eu, în calitate de psihiatru, ajungem cu toții la definiții care se suprapun reciproc, mai mult sau mai puțin.

Întrebarea este: în ce măsură aceste trei definiții date religiei sunt acceptabile și pentru teolog? Omul religios crede într-un sens al vieții. (Ludwig Wittgenstein.) Dar e suficient ca cineva să creadă într-un sens al vieții pentru a fi și religios? (Albert Einstein.) Se pune deci întrebarea dacă doar teza lui Wittgenstein este valabilă sau e validă și forma ei inversată și marcată de îngrijorare. (Einstein.) Un răspuns poate fi pretins și așteptat doar din partea teologului. Singurul lucru pe care noi, psihiatrii, îl putem și trebuie să-l facem este să păstrăm

deschis dialogul dintre religie și psihiatrie, în spiritul unei toleranțe reciproce, indispensabile în epoca pluralismului și în domeniul medicinei, dar și în spiritul acelei toleranțe mutuale ce răzbate atât de impresionant din memorabila corespondență dintre Oskar Pfister și Sigmund Freud. Vă mulțumesc pentru atenție!

Rezumatul conferinței

Logoterapia are de-a face cu sensul concret al unei situații concrete, cu care se confruntă o persoană concretă. Logo-teoria nu se reduce în general la „voința de sens”, ci este preocupată și de voința de un sens ultim. O analiză fenomenologică ne conduce la următoarea concluzie: Cu cât un sens este mai

cuprinzător, cu atât el este mai puțin comprehensibil. În ceea ce privește sensul ultim, el scapă cu totul unei înțelegeri pur intelectuale. Dacă un lucru nu este cognoscibil, asta nu înseamnă că el este de necrezut.

În ceea ce privește întrebarea dacă totul pe lumea asta are un sens – chiar dacă unul ascuns – sau, dimpotrivă, dacă întreaga lume reprezintă un mare nonsens, știința trebuie să facă loc credinței, pentru că doar cea din urmă este cea care trebuie să hotărască în această chestiune. Acolo unde argumentele pro și contra vizavi de existența unui sens ultim mențin balanța în echilibru, omul cu credință-în-sens o poate înclina cu greutatea ființei sale umane, a existenței sale, dându-și astfel acordul: „Așa să fie! Amin! Mă decid să acționez «ca și cum» viața ar presupune o capacitate nelimitată de înțelegere, deasupra capacității noastre finite, adică ar presupune un «supra-sens»“. Credința nu e o formă oarecare de gândire care se restrânge la realitatea care este gândită, ci este o formă de gândire sporită

de existențialitatea gânditorului.

O astfel de gândire depinde însă întotdeauna de simboluri, iar diferitele forme de religii și de confesiuni formează un sistem de simboluri. Din acest punct de vedere, ele se aseamănă diverselor limbi. Într-un anumit sens, ele sunt niște limbi. Doar că trebuie să ținem cont de faptul că există nu doar dialoguri inter-personale, ci și intra-personale, și anume discuțiile cu noi înșine, solilocviile. În acest context, am apelat în ultimul timp în mod repetat la o definiție a lui Dumnezeu, la care am ajuns la vârsta de 15 ani. Definiția mea sună în felul următor: Dumnezeu este partenerul celor mai intime dialoguri cu noi înșine. Ori de câte ori suntem singuri cu noi înșine, ori de câte ori vorbim cu noi în cea mai amplă solitudine și cu cea mai mare sinceritate, cel cărui ne adresăm în astfel de discuții poate fi numit în mod justificabil Dumnezeu, indiferent dacă ne considerăm ateii sau credincioși, în contextul unei astfel de definiții operaționale, această diferențiere devine irelevantă. Definiția noastră rămâne neatinsă de separarea dintre o concepție despre lume de natură

teistă și una ateistă. Diferența își face simțită prezența doar atunci când una dintre cele două tabere susține că e vorba doar despre niște monologuri și nimic mai mult, în timp ce cealaltă tabără consideră că omul poartă „dia-loguri”, indiferent că e sau nu conștient de acest lucru, cu o alteritate, deci cu o persoană diferită de sine. Dar oare e chiar atât de important dacă „solitudinea supremă” este sau nu o simplă solitudine aparentă? Oare lucrul cu adevărat important nu îl constituie faptul că ea aduce cu sine acea stare de „onestitate supremă”? Și dacă există Dumnezeu, sunt oricum sigur că el nu se va supăra dacă cineva îl va confunda, în dialogul interior, cu șinele

⁵ [Inregistrare pe casetă audio \(număr de catalog: L 19-186-85\)](#) a

său.

conferinței „Oskar Pfister Award Lecture”, care a fost susținută în limba engleză în 1958 cu ocazia întâlnirii anuale a Asociației Americane de Psihiatrie din Dallas. Texas. Conferința a avut

tema: -Man in Search of Ultimate Meaning”.

Trei 2010 n 398

1960. n. 81. Y S P S_B ' Y '

⁵⁸——— S. Freud. „Formulări despre cele două nrincinii ale funcționării psihice”. în Psihologia inconstientului tOnere esențiale, vol. 3T București. Trei. 2010. ad. 18-19.

⁵⁹——— B.W. Cannon: The Wisdom of the Bodv. New York. 1932.

⁶⁰——— S. Freud. Introducere în psihanaliză, ed. cit., n. 398.

⁶¹——— V.E. Frankl. -Zur geistigen Problematik der

Psychotherapie". în

⁶² ——— V.E. Frankl. Der unbedingte Mensch. Viena. 1949.

⁶³ ——— V.R. Frankl. Pathologie des Zeitgeistes. Viena. 1955.

⁶⁴ ——— Irvin Y. Yalom: Psihoterapia existențială. Editura Trei. București. 2010. n. 518.

V.E. Frankl., „[Über Psychotherapie](#)“, în [Wiener Zeitschrift](#)

⁶⁵ [für Nervenheilkunde 3, 1951, p. 461.](#)

⁶⁶ „Some Problems in the Theory if Ethics“. în M. Henle (coord. T Documents of Gestalt Psychology. Berkeley. 1961

⁶⁷ V.E. Frankl. Der leidende Mensch.
Antropologische Grundlagen der Psychotherapie. Berna.
1984.

⁶⁸ G. Moser, Wie finde ich zum Sinn des Lebens?,

Freiburg im Breisgau, 1985.'

⁶⁹ V.E. Frankl: Die ? . 1985.

⁷⁰ Jacques Monod. Hazard si necesitate. Eseu
despre filozofia naturală a biologiei moderne, trad. de Sergiu
Săraru. Editura Humanitas. București. 1991. p. 101.

¹ V.E. Frankl. Die E 1985.

⁷² — „Omul nu mai ia atunci această hotărâre, nu
mai alege una sau alta dintre posibilități pe baza unei legi de
natură logică, ci se decide din adâncul ființei sale. Însă de un
lucru putem fi siguri: dacă omul se hotărăște în

această credință se va manifesta, ca orice altă credință. în mod creator.

simplică alegere - ea înseamnă actualizarea unei simple potențialități de gândire.” (V.E. Frankl. ... trotzdem Ja zum Leben sagen. Viena. 1946V

⁷³ — V.E. Frankl, Der unbedingte Mensch, Viena, 1949.

⁷⁴ — V.E. Frankl. Die Existenzanalyse und die Probleme der Zeit. Viena. 1947.

⁷⁵ — Konrad Lorenz. Franz Kreuzer. Leben ist Lernen. München. 1981 .

⁷⁶ — V.E. Frankl. Der leidende Mensch. Berna. 1984.

⁷⁷ — V.E. Frankl, Das Leiden am sinnlosen Leben, Freiburg

im Breisgau,

1987

⁷⁸———— Ibidem.

⁷⁹———— G W. Allport: The Individual and His Religion. New York.

1956.

⁸⁰ V.E. Frankl: Das Leiden am sinnlosen Leben. Freiburg im Breisgau. 1987.

⁸¹ [Vezi și Viktor E. Frankl, Voința de sens. Fundamente și aplicații ale logoterapiei. Editura Trei, București, 2018.](#)

⁸² ——— Viktor E. Frankl. Voința de sens, ed. cit.

⁸³ ——— Viktor E. Frankl, Omul în căutarea sensului vieții, Editura Vellant, București. 2018.

⁸⁴ ——— Albert Einstein: Out of My Later Years. New York. 1950.

⁸⁵ Ludwig Wittgenstein: Jurnale 1914-1916, Editura Humanitas, București, 2010 n. 169

Alte scrieri ale lui Viktor E. Frankl

(O listă completă a cărților lui Viktor Frankl, cât a altor lucrări dedicate logoterapiei/analizei existențiale poate fi găsită pe site-ul Institutului „Viktor Frankl”: www.viktorfrankl.org)

Teoria și terapia nevrozelor. Trei, București, 2008.

Voința de sens, Trei, București, 2021.

Omul în căutarea sensului vieții, Vellant, București, 2019.

Doctorul și sufletul. Bazele logoterapiei și analizei existențiale. Zece teze cu privire la persoană. Meteor Press, București, 2019.

... trotzdem Ja zum Leben sagen. Ein Psychologe erlebt das Konzentrationslager. Kösel-Verlag, München, ed. a 9-a, 2005.

Die Psychotherapie in der Praxis. Eine kasuistische Einführung für Ärzte. Franz Deuticke, Viena, 1982.
Der leidende Mensch. Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie. Hans Huber, Berna, 2005.

Das Leiden am sinnlosen Leben. Psychotherapie für heute

Herder, Freiburg i. B. 2021.

Logotherapie und Existenzanalyse. Texte aus sechs Jahrzehnten. BELTZ Taschenbuch, Weinheim 2010.

Was nicht in meinen Büchern steht. Lebenserinnerungen. Beltz, Weinheim, 2014.

Bergerlebnis und Sinnerfahrung. Tyrolia, Innsbruck-Viena, 2021 (ed. a 8-a).

Frühe Schriften 1923-1942. Editat de Gabriele Vesely-Frankl. Maudrich, Viena, 2005.

***Gesammelte Werke 1: ... trotzdem Ja zum Leben sagen
/Ausgewählte Briefe 1945-1949. Böhlau, Viena, 2005.***

***Gesammelte Werke 2: Psychologie des Konzentrationslagers/
Synchronisation in Birkenwald/Ausgewählte Texte 1945-1993.
Böhlau, Viena, 2006.***

***Gesammelte Werke 3: Die Psychotherapie in der Praxis/Und
ausgewählte Texte über angewandte Psychotherapie. Böhlau,
Viena, 2008.***

***Gesammelte Werke 4: Grundlagen der Logotherapie und
Existenzanalyse. Böhlau, Viena, 2011.***

Gesammelte Werke 5: Psychotherapie, Psychiatrie und

Religion. Böhlau, Viena, 2018.

(în colab. cu Pinchas Lapide) Gottsuche und Sinnfrage. Gütersloh, 2014.
religie tOpere esențiale, voi. 91 Editura Trei. București. 2010. p. 208.

¹ W. v. Baeyer. „Psychologie am Krankenbett”. 1958. n. 197.